DIGITAL SOUTH CAUCASUS COLLECTION

This pdf is a file in the Digital South Caucasus Collection (DSCC), a collection in the Ancient World Digital Library hosted by the Institute for the Study of the Ancient World Library in partnership with the Georgian National Museum.

- Author: Khidasheli, M. / ხიდაშელი, მ. / Хидашели, М. Ш.
- Title: ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავების ისტორიისათვის ანტიკურ საქართველოში / К истории художественной обработки бронзы в античной Грузии
- Publication Date: 1972
- Publisher: Georgian National Academy of Sciences, GNM Archaeological Center
- Place of Publication: Tbilisi
- Collection: Digital South Caucasus Collection
- Collection ID: dscc_658c128b55

About

The Digital South Caucasus Collection (DSCC) is a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL), a project of the Library of the Institute for the Study of the Ancient World (ISAW) at New York University in cooperation with the Georgian National Museum. AWDL's mission is to identify, collect, curate, and provide access to a broad range of scholarly materials relevant to the study of the ancient world. The ISAW library is responsible for curating the collection, clearing the rights as needed, preserving the digital copies in NYU's Faculty Digital Archive, creating high-quality metadata in order to maximize discoverability, and making the works accessible to the general scholarly public.

IV E
2778

მანანა ხიდაშელი

ურიწხაოს მხატვრული დამუშავების ისტორიისათვის ანტიკურ საქართველოში

«მეცნიერება»

IVE
2778

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და
ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი

მანანა ხიდაშელი

ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავების ისტორიისათვის ანტიკურ საქართველოში

(ბრინჯაოს ქართული ჰვირულგამოსახულებიანი გალთები)

გამოკვლევა და კატალოგი

16661

გამომცემლობა „მეცნიერება"
თბილისი
1972

902.7 (c41)
902.7+739 (47.922) (09)
ხ 527

შრომში განხილულია ანტიკური ეპოქის ქარკულტურის შესანიშნავი ძეგლები — ბრინჯვირულგამოსახულებიანი ბალთები. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ამ ძეგლების მხატვრული სტილის შესწავლასა და მისი ეროვნული სპეციფიკის გამოვლენას. დიდი შედარებითი მასალის შესწავლის საფუძველზე განხილულია აგრეთვე მხატვრული დეკორის სიმბოლიკის საკითხები.

გამოკვლევას თან ახლავს ბრინჯაოს ქართული ბალთების სრული კატალოგი.

1—6—2
138—70—ად,

წინასიტყვაობა

ლითონის მხატვრული დამუშავება ქართული ეროვნული კულტურის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სფეროს შეადგენს. ნიშანდობლივია, რომ ეს დარგი დღესაც დიდი პოპულარობით სარგებლობს და ქართულ კულტურას თავისებურ სახეს აძლევს.

მხატვრულ მელითონეობას საქართველოში ღრმა და თვითმყობადი ტრადიციები გააჩნია. ვფიქრობთ, რომ მხატვრული მელითონეობის ნაწარმი წარმოადგენს ერთ-ერთ ძირითად და უმნიშვნელოვანეს წყაროს იმ რთული პროცესების შესასწავლად, რომელშიც ასახულია კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს უძველესი ხელოვნების განვითარების ძირითადი საფეხურები.

საქართველოში აღმოჩენილი სხვადასხვა ლითონისაგან დამზადებული ნივთები თავიდანვე გამოირჩევა დამუშავების მაღალი ოსტატობითა და შესრულების დახვეწილი გემოვნებით. უკვე შუა ბრინჯაოს ხანიდან მოყოლებული ხშირად გვხვდება ლამაზი რელიეფური ორნამენტით შემკული ცულები, რომელთა მორთულობაში დიდ როლს ასრულებს პლასტიკური ფორმით შექმნილი სახეები, რაც თავისთავად ხელოსანთა ოსტატობის მაღალ დონეზე მიუთითებს.

ლითონის მხატვრული დამუშავების შესანიშნავ მაგალითს იძლევა აგრეთვე ბრინჯაოს გრავირებული სარტყლები, ფართოდ ცნობილი კოლხური ცულები და სხვა მრავალი.

მხატვრული მელითონეობა განსაკუთრებულ წარმატებას აღწევს ანტიკურ საქართველოში, მთლიანად ქართული კულტურის ძლიერი აღმავლობის ხანაში. ეს განპირობებულია ერთი მხრივ, ანტიკურობის გავლენით, ხოლო მეორე მხრივ, საკუთრივ ქართული ეროვნული კულტურის თვითმყობადი, ღრმა და ძლიერი ტრადიციებით.

ანტიკური ეპოქის ქართული ეროვნული კულტურის თავისებურება განსაკუთრებით მკვეთრად გამოვლინდა ამ ეპოქის შესანიშნავ ძეგლებში, ბრინჯაოს ჭვირულგამოსახულებიან ბალთებში, რომლებიც, შეიძლება ითქვას, წარმოგვიდგენენ წინაქრისტიანული ხანის ქართული მხატვრული მელითონეობის უკანასკნელ ეტაპს და თითქოს ერთგვარად აგვირგვინებენ ამ დარგის ბრწყინვალე ტრადიციებს.

ხელოვნების ეს შესანიშნავი ძეგლები დიდი ხანია იქცევენ მეცნიერთა ყურადღებას. არსებობს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლიტერატურა ამ ძეგლების შესახებ. წინამდებარე ნაშრომი მათი მონოგრაფიული შესწავლის ცდას წარმოადგენს.

ქართულ ბალთებზე მუშაობის დაწყებისას ჩვენს პირველ ამოცანას წარმოადგენდა, თავი მოგვეყარა ყველა ბალთისათვის, შეგვეგროვებინა მთელი ეს

მასალა, რათა ერთ მთლიანობაში შეგვესწავლა ივი. ასე, მუშაობის პროცესში, შეიქნა აუცილებლობა ბრინჯაოს ჭვირულგამოსახულებიანი ბალთების კატალოგის შედგენისა, რომელშიც შევიდოდა დღეისათვის ცნობილი ყველა ნიმუში, დაცული საქართველოსა და სსრკ სხვადასხვა მუზეუმებსა და საცავებში და კერძო კოლექციებში. შეძლებისდაგვარად ჩვენ კატალოგში შევიტანეთ ცნობები იმ ბალთების შესახებაც, რომლებიც სხვადასხვა დროს უცხოელ კოლექციონერებს საქართველოდან გაუტანიათ. დღეს ეს ბალთები ინახება საზღვარგარეთის (მეტროპოლიტენის, ბრიტანეთის და სხვა) მუზეუმებში. ბალთების ამ ნიმუშებს ჩვენ არსებული პუბლიკაციების საშუალებით გავეცანით.

ჩვენი ნაშრომის ერთ-ერთ მიზანს ჩვენს ხელთ არსებული საკმაოდ მრავალრიცხოვანი მასალის სისტემატიზაცია წარმოადგენდა, რამდენადაც იგი სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე არსებული კლასიფიკაციების ჩარჩოებში ვერ ეტევა და მოითხოვს ახლებურ დაჯგუფებას.

ჩატარებული მუშაობის საფუძველზე შესაძლებელი შეიქნა ძეგლების მხატვრული სტილისა და დეკორის სიმბოლიკის საკითხების შესწავლა.

ბრინჯაოს ქართული ბალთების მხატვრულ-სტილისტური და სემანტიკური ანალიზის შედეგად გადაჭრით შეიძლება ლაპარაკი ამ ბალთებზე, როგორც წმინდა ქართულ მოვლენაზე, რომლის ძირითადი ნიშნები უკავშირდება ერთი მხრივ წინარე ანტიკური ხანის ქართული ხელოვნების ტრადიციებს, ხოლო მეორე მხრივ მთელი შემდგომი ხანის ქართული ხელოვნების რიგ თავისებურებებს.

შესავალი

პირველი ცნობა ბრინჯაოს ქართული ჭვირული ბალთების შესახებ დაცულია გერმანელი მეცნიერის ედ. აიხვალდის ნაშრომში[1]; 1825—26 წლებში, იმერეთსა და სამეგრელოში მოგზაურობის დროს, ე. აიხვალდი, როგორც ჩანს, გასცნობია დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ ძეგლებს. მათ შორის ავტორი ასახელებს ბრინჯაოს ორ ჭვირულ ბალთას, რომლებიც მას ქუთაისში უნახავს. ე. აიხვალდი ამ ბალთებს ადგილობრივი მოსახლეობის წარმართულ კერპებად თვლის. მას გამოქვეყნებული აქვს ბალთების ამ ორი ნიმუშის ფოტო[2]. რომელსაც დღეს, ორიგინალების არარსებობის გამო, დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. ავტორი იქვე გვამცნობს, რომ ერთ-ერთი მათგანი, სოფ. ონის მახლობლად მდებარე ეკლესიიდან არისო წამოღებული.

ბალთების მსგავსი ნიმუში გამოქვეყნებული აქვს, აგრეთვე, დიუბუა დე მონპერეს, თავის ალბომში[3]. ამ ბალთების წარმომავლობას ავტორი უკავშირებს სოფ. Gvime-ს, რომელიც ბ. კუფტინის შენიშვნით, ყვირილის ხეობის სოფ. მღვიმევი უნდა იყოს[4].

1886 წ. ფრანგმა მეცნიერმა ერნსტ შანტრმა შეისწავლა ყობანის ნეკროპოლიდან წამომდგარი სამკაული. მან სპეციალურად განიხილა ყობანური ტიპის ბრინჯაოს ბალთები და ისინი წმინდა კავკასიური წარმოშობის ხივთებად ჩათვალა[5], ამ ნაშრომში ე. შანტრი ჩვენთვის საინტერესო ტიპის ბრინჯაოს ჭვირულ ბალთებსაც შეეხო. ავტორი სპეციალურად იხილავს დიგორიაში აღმოჩენილ ბრინჯაოს ჭვირულ ბალთას და მას ყობანის კულტურას აკუთვნებს.

ერნსტ შანტრი გარკვეულ მსგავსებას ხედავს ბრინჯაოს ჭვირულ ბალთებსა და ყობანური ტიპის ქამრის ბალთებს შორის. თუმცა, აქვე აღნიშნავს ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების თავისებურებას, რაც, ავტორის აზრით, მკვეთრად გახასხვავებს მათ ბევრად უფრო ადრინდელი ხანის ყობანური ტიპის ბალთებისაგან[6].

ბრინჯაოს ჭვირულ ბალთებს გაკვრით ეხებიან თავის ნაშრომში ი. ტოლსტოი და ი. კონდაკოვი. მათი აზრით, „Большие поясные четырехугольные бляхи от пояса... хотя и сделаны из бронзы, но во всем рисунке, в самой

[1] E. D. Eichwald, Reise auf dem Kaspischen Meere und dem Kaukasus unternommen in den lahren 1825-26, Bd. I, 1837, Stuttgart.

[2] იქვე, ტაბ. 1, სურ. 1—2.

[3] Dubois de Montpereux Fr., Voyage autour du Caucase ches Les Tcherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Georgiè, en Armenie et en Crimé, IV, Paris, 1893.

[4] Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, I. 1949, стр. 80.

[5] E. Chantre, Recherches anthropologiques dans le Caucase, vol. II, texte, გვ. 53-54.

[6] იქვე.

фактуре, видимо, подражают неизвестным пока изделиям из золота, других, вероятно, среднеазиатских местностей»[7].

კავკასიური სიძველეების მცოდნემ პ. უვაროვამ, თავის ცნობილ ნაშრომში „Могильники Северного Кавказа" აღწერა და გამოაქვეყნა შემთხვევით აღმოჩენილი და შემდეგ მის მიერ შესყიდული ბალთების რამდენიმე ნიმუში. ზოგიერთი მათგანი, როგორც ჩანს, ნაპოვნი იყო ონის მახლობლად, სოფ. ღებში. უფრო გვიან, როდესაც პ. უვაროვამ საქართველოში იმოგზაურა, იგი სპეციალურად სოფ. ღებსაც ეწვია, რათა შეემოწმებინა აქ ბალთების აღმოჩენის ფაქტი; მაგრამ, როგორც თვითონ აღნიშნავს, ვერც ბალთებისა და ვერც საძარხების კვალს ვერ მიაკვლია.

ავტორი ილაშქრებდა მათ წინააღმდეგ, ვინც ბრინჯაოს ჰვირულ ბალთებს ჩრ. კავკასიის სამარხებს აკუთვნებდა და ვინაიდან არც ერთი ბალთა არქეოლოგიური გათხრების შედეგად არ იყო მოპოვებული, ბალთების სადაურობის საკითხსაც გაურკვევლად სთვლიდა.

თავის ნაშრომში პ. უვაროვა ბალთების აღწერილობასაც შეეხო. ბალთების მხატვრულ დეკორში მან გამოჰყო ცენტრალური და დამატებითი ცხოველები. ცენტრალურ ცხოველებად მან ჩათვალა ირემი, ხარი, ცხენი, ფანტასტიკური ცხოველი და ურჩხული. ხოლო დამატებით ცხოველებად მიიჩნია კვიცი, ფრინველი, ძაღლი, გველი და ხარი[8].

ავტორი ბალთებზე მოცემულ გამოსახულებათა შინაარსითაც დაინტერესდა და გამოთქვა მოსაზრება, რომ ბალთებზე მოცემულია ცხოველთა არა უბრალო გამოსახულებანი, არამედ ლეგენდებისა და ხალხური თქმულებების შინაარსია გადმოცემული[9].

პ. უვაროვას აზრით, ჩვენი ბალთები ქრონოლოგიურად ძველი ყობახის პერიოდს განეკუთვნებიან.

1910 წ. მოსკოვის არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილების ერთ-ერთ სხდომაზე ექვთიმე თაყაიშვილმა დამსწრე საზოგადოებას გააცნო ბრინჯაოს ორი ჰვირული ბალთა, აღმოჩენილი მდინარე ყვირილის ხეობაში. ბალთები ეკუთვნოდნენ საქართველოს საისტორიო საეთნოგრაფიო საზოგადოებას.

უფრო ადრე ექვ. თაყაიშვილმა იმოგზაურა მდ. ყვირილის ხეობაში, სადაც შეამოწმა აღნიშნული ბალთების წარმომავლობა. აღმოჩნდა, რომ ერთი ბალთა ნაპოვნი იყო სოფ. კაცხში, სამარხში, ხოლო მეორე — საჩხერეში, როსტომ წერეთლის ეზოში.

ე. თაყაიშვილის აზრით, აღნიშნული ტიპის ბალთები, არა მარტო შემთხვევითაა აღმოჩენილი, არამედ სამარხებშიც გვხვდება და ამიტომ ისინი შეიძლება მივაკუთვნოთ კავკასიურ სამარხეულ ინვენტარს.

ავტორის სამართლიანი შენიშვნით, ამ ტიპის ბალთების წარმოების რაიონებად მიჩნეულ უნდა იქნეს ზემო რაჭა და ყვირილის ხეობა[10].

---

7 И. Толстой, Н. Кондаков, Русские древности в памятниках искусства, вып. III, 1890, стр. 120.

8 МАК VIII, 1900.

9 იქვე, გვ. 367.

10 Известия ИКОМАО, вып. III, протокол 53, 1913, стр. 48.

1922 წ. ავსტრიელმა მეცნიერმა ე. ფურმანმა გამოაქვეყნა კელნის მუზეუმში დაცული ბალთა და იგი რატომღაც ჩინური ხელოვნების ნიმუშად მიიჩნია[11].

ბრინჯაოს ქართულ ბალთებს ცნობილმა რუსმა მეცნიერმა როსტოვცევმა სპეციალური წერილი მიუძღვნა[12], რომელშიც ავტორი აღწერს ბალთებს, სპეციალურად აღნიშნავს მათი მხატვრული სტილის დახვეწილობასა და ოსტატის მაღალ გემოვნებას.

ბალთებისათვის დამახასიათებელი მხატვრული მოტივებისა და მათი სტილისტური ანალიზის შედეგად, ავტორი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ბრინჯაოს ბალთები ასახავენ კავკასიაში ე. წ. სარმატულ-კავკასიურ ეტაპს[13] და განეკუთვნებიან გვიანელინისტურსა და ადრერომაულ ხანას (ძვ. წ. II—ახ. წ. III სს.)[14].

როგორც ნაშრომის სათაურიდანაც ჩანს, ავტორი ბრინჯაოს ბალთებს ჩრდილო კავკასიის ძეგლებს აკუთვნებს[15].

1922 წ. გამოქვეყნდა ა. მილერის საყურადღებო გამოკვლევა „Изображение собаки в древностях Кавказа"[16]. ეს ნაშრომი მეტად საინტერესო და საგულისხმო დებულებებს შეიცავს. ჩვენ შევეხებით მილერის შეხედულებებს მხოლოდ ბრინჯაოს ჭვირულ ბალთებზე, რომელთა ანალიზსაც მის გამოკვლევაში დიდი ადგილი უჭირავს. მილერი სპეციალურად ჩერდება აღნიშნული ბალთების ლოკალიზაციის პრობლემაზე. მისი აზრით, ვინაიდან არ ყოფილა არც ერთი დასაბუთებული ფაქტი ბალთების აღმოჩენისა რომელიმე კონკრეტულ ადგილას, შეუძლებელია ისინი ჩრდილო კავკასიის ნეკროპოლებს მივაკუთვნოთ. სათანადო მასალის უქონლობის გამო, ბალთების ლოკალიზაციის საკითხს ავტორი გადაუჭრელად თვლის[17].

მილერი სპეციალურად იხილავს ბალთებზე გამოხატულ კომპოზიციებს. ყველაზე უფრო ტიპურ და გავრცელებულ ნიმუშებად მას ირმის გამოსახულებიანი კომპოზიციები მიაჩნია. შედარებით უფრო იშვიათია, ავტორის აზრით, ის ნიმუშები, რომლებზედაც ცხენებისა და ხარის ფიგურებია მოცემული. ავტორი

---

[11] E. Furman, Das Tier in der Religion, 1922, გვ. 36–40.

[12] M. Rostovzev, Bronze Belt—Clasps and Pendants from the Northern Caucasus, BMM, 1922, vol. XXIII, № 2, p. 36—40.

როგორც ცნობილია, ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების თერთმეტი ეგზემპლარი საქართველოში შეისყიდა ფრანგმა კოლექციონერმა კ. ანემ. ამ კოლექციიდან 7 ნივთი, მათ შორის ბრინჯაოს ოთხი ბალთა, აღმოჩნდა ნიუ-იორკის მეტროპოლიტენის მუზეუმში, მ. როსტოვცევის ზემოაღნიშნული წერილი სწორედ ამ მუზეუმში დაცული ბალთების ანალიზს ეძღვნება.

[13] სარმატულ-კავკასიურ ეტაპს მ. როსტოვცევი უკავშირებს კავკასიაში სარმატების შემოსვლას ცენტრალური აზიიდან. სარმატები, ავტორის აზრით, ღრმად შეიჭრნენ კავკასიის მთიანეთში და შეერივნენ ადგილობრივ მოსახლეობას. ამის შედეგად კავკასიაში იქმნება ახალი ცივილიზაცია, რომელსაც ავტორი სარმატულ-კავკასიურს უწოდებს. ამ ცივილიზაციაში კარგად არის წარმოდგენილი როგორც ძლიერი კავკასიური ტრადიციები, ასევე ის ახალი მოტივები, რომლებიც სარმატებმა თან მოიტანეს.

[14] იქვე, გვ. 40.

[15] ბალთების ავტორისეული ლოკალიზაცია გაუგებარია და მიუღებელი. სპეციალური სამეცნიერო ლიტერატურიდან კარგად არის ცნობილი, რომ კ. ანეს მიერ შესყიდული იმ ბალთებიდან, რომელთა ანალიზსაც ზემოაღნიშნული წერილი ეძღვნება, შვიდი აღმოჩენილია რიონის ხეობაში, სამი — ახალციხეში, ხოლო ერთი შესყიდულია გორში. იხ. А. А. Миллер, Изображение собаки в древностях Кавказа, ИРАИМК, II, 1922.

[16] დასახ. ნაშრომი.

[17] იქვე, გვ. 299.

ეხება აგრეთვე ბალთებზე გამოხატული კომპოზიციების დამატებით ცხოველებსაც. ამ ფიგურებში იგი უმთავრესად ძაღლის გამოსახულებებს ხედავს[18].

ჰვირულ ბალთებზე მოცემულ გამოსახულებათა შინაარსს მილერი ხადირობის სცენებს უკავშირებს. ავტორი ნაწილობრივ იცნობს მონადირეობასთან დაკავშირებულ აფხაზურ, სვანურსა და მეგრულ რწმენა-წარმოდგენებს. ამ შეხედულებათა მითოლოგიური ხასიათი ავტორს აფიქრებინებს, რომ ბალთებზე ასახული უნდა იყოს არა უბრალოდ ნადირობის ჟანრული სცენები, არამედ ნადირობასთან დაკავშირებული მითოლოგიური სიუჟეტები[19]. სწორედ ამით აიხსნება, მკვლევრის აზრით, ფანტასტიკურ არსებათა სიხშირე ამგვარ ძეგლებზე.

დასასრულ, მილერი აღნიშნავს: ,,Мы находим, что материал был бы полнее, а его толкование яснее, если бы мы в состоянии были использовать также соответствующие памятники живого быта народностей Кавказа»[20].

ბალთების თარიღის დადგენისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა არქეოლოგ ე. პჩელინას მიერ სამხ. ოსეთში 1926 წ. ჩატარებულ გათხრებს სოხტას სამაროვანზე, სადაც მან მიაკვლია სამ სრულიად ხელუხლებელ ორმოსამარხს. ორი მათგანის საკმაოდ მდიდარ სამარხეულ ინვენტარში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ჰვირული ბალთების ორი ნიმუში.

ერთი წლით გვიან, 1927 წ., დიდი ლიახვის ზედა წელზე, სოფ. ურსდზუართან ადგილობრივმა მოსახლემ შემთხვევით იპოვა მეტად საინტერესო სამარხი, რომელიც ბალთების ერთ უნიკალურ ეგზემპლარს შეიცავდა.

ამგვარად, ე. პჩელინას ხელთ აღმოჩნდა ბრინჯაოს ბალთების შემცველი სამი სამარხი, რომელთა დათარიღებაც საკმაოდ ზუსტად ხერხდებოდა.

ე. პჩელინას კვლევის შედეგები, ხელნაწერის სახით, 1926 წლიდან ინახებოდა ცხინვალის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის არქივში, ამიტომ დიდი ხნის განმავლობაში ფართო საზოგადოებისათვის და ხშირად სპეციალისტებისათვისაც მიუწვდომელი იყო (ნაშრომი გამოქვეყნდა მხოლოდ 1968 წ.)[21].

ე. პჩელინას აზრით, სოხტასა და ურსდზუარში აღმოჩენილი სამარხები განეკუთვნებიან გვიანელინისტურსა და ადრერომაულ ხანას.

ე. პჩელინას ნაშრომში მოცემულია, აგრეთვე, ბალთების ჯგუფებად დაყოფის ცდა. ავტორის აზრით, ბალთები შეიძლება რვა ჯგუფად დაიყოს: 1) ბალთა, რომელზეც ოთხი ხარია წარმოდგენილი. პჩელინასთვის ცნობილია ამ ტიპის ერთი ეგზემპლარი, რომლის ფოტოც, როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ, გამოქვეყნებული ჰქონდა ე. აიხვალდს. 2) ბალთა, რომელზეც წარმოდგენილია ორთავიანი ცხენი, მასზე ამხედრებული ქალღვთაებით, 3) ბალთა, რომელზედაც გამოხატულია მხედარი, 4) ბალთების შედარებით იშვიათი ჯგუფი, რომელზეც წარმოდგენილია ხარი. 4) ბალთების ჯგუფი, სადაც მოცემულია ცხოველი სრბოლის პოზაში. 6) ბალთების ჯგუფი, რომელზეც წარმოდგენილია ურჩხულისებური, უკანთავმობრუნებული ირემი. 7) ბალთები, რომლებზეც მოცემულია ურ-

---

18 დასახ. ნაშრომი, გვ. 300.

19 იქვე, გვ. 295.

20 იქვე, გვ. 223—324.

21. Е. Г. Пчелина, Погребальные комплексы из Сохта, Урсдзуар и Рук в Юго-Осетии, ИЮОНИИ, XV, 1968.

ჩხულისებური ირმის გამოსახულება, 8) ბალთები, რომლებზეც გამოსახულია ცხენი.

ბალთებზე მოცემულ გამოსახულებათა შინაარსს მკვლევარი ნართების ეპოსს უკავშირებს.

1927 წ. ი. მეშჩანინოვმა სპეციალური ნაშრომი უძღვნა ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების მხატვრული დეკორის სემანტიკურ ანალიზს[22].

ბალთებზე მოცემულ გამოსახულებათა სემანტიკური მნიშვნელობის ახსნა ი. მეშჩანინოვმა სცადა ენის იაფეტური მოძღვრების საფუძველზე. ავტორი განიხილავს საკითხს იმის შესახებ, თუ როგორ მიმდინარეობს პირველყოფილი ადამიანის აზროვნებაში მთლიანი, ერთიანი ცის დანაწევრების პროცესი და როგორ იქმნებიან ადამიანის აზროვნებაში ამ დანაწევრებული ცის შესატყვისი ცხოველები. მეშჩანინოვის აზრით, ყველა ტომური ერთეულისათვის ერთიანი, მთლიანი ცის დანაწევრების შედეგად წარმოიშობიან „ეთნიური ცები". ბალთაზე გამოსახული ცხოველები ავტორს სწორედ ამ ეთნიური ცების წარმომადგენლებად მიაჩნია. ცხენი — იონიის ცის წარმომადგენელია, ფრინველი — მესხეთის, ხოლო ხარი, ირემი, გველი და ძაღლი — ივერიის ცას წარმოგვიდგენენ. ბალთებზე მოცემული გამოსახულებანი დანაწევრებული, „ეთნიური ცების" შეერთებას ასახავს, რაც შეესატყვისება სხვადასხვა ტომების შეერთების პროცესს. ბალთებზე გამოსახულ ცხოველთა ბრძოლის სცენები, შესაძლებელია, ასახავენ ცალკეულ ტომთა შორის არსებულ შეტაკებებს.

კოლხურ-ყობანური ცულებისა და ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების დეკორის სემანტიკის საკითხს ი. მეშჩანინოვი თავის მეორე საყურადღებო ნაშრომშიც შეეხო[23]. აღნიშნული ძეგლების მხატვრული დეკორის ანალიზისას, ავტორი ერთ მთლიანობაში განიხილავს ორნამენტსა და ცხოველთა გამოსახულებებს და დაჰყავს იგი გველი — ზიგზაგი — გველეშაპი — ურჩხული — ძაღლი გამოსახულებამდე. აქედან გველი — ფრთოსანი ურჩხული — ფრინველი არსებათა ერთ კატეგორიას წარმოგვიდგენენ ,რომელთაც მტკიცედ უკავშირდება ირმისა და ძაღლის გამოსახულებანი.

ეს ცხოველები არსებათა ერთ კატეგორიას წარმოგვიდგენენ და ტოტემურ სამყაროს უკავშირდებიან.

ი. მეშჩანინოვმა გამოთქვა მოსაზრება იმის შესახებაც, რომ კოლხური ცულებისა და ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების დეკორში ასახული ძაღლი და მგელი იბერების ტოტემისა და ღვთაების გამოსახულებას უნდა წარმოგვიდგენდნენ[24].

1928 წ. გამოქვეყნდა ხელოვნებათმცოდნე ტ. ივანოვსკაიას ცნობილი წერილი „Кавказские бронзовые поясные пряжки", რომელშიც დიდი ყურადღება დაეთმო ბალთების მხატვრული სტილის შესწავლას და, ძირითადად მიეძღვნა ბალთების სტილისტური განვითარების სურათის აღდგენას. ნაშრომის დიდ ღირსებად უნდა ჩაითვალოს, აგრეთვე, მასში წარმოდგენილი ბრინჯაოს ბალთების მეცნიერულად დასაბუთებული კლასიფიკაცია. იმ დროი-

---

[22] И. И. Мещанинов, Закавказские поясные бляхи, Махач-Кала, 1927.

[23] И. И. Мещанинов, Змея и собаки.., ЗВОРАО, т. XXV.

[24] ვ. ბარდაველიძის აზრით, მეშჩანინოვის ამ ნაშრომში ხმარებულ ტერმინ „იბერებში" ჩვენ კოლხთა ტომი უნდა ვიგულისხმოთ. იხ. В. В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные верования.,. 1957, გვ. 46, სქოლიო 26.

სათვის ცნობილი ბალთები ტ. ივანოვსკაიას დაყოფილი აქვს ხუთ ჯგუფად. მთავარი ყურადღება მის კლასიფიკაციაში ეთმობა ბალთაზე წარმოდგენილი კომპოზიციის ცენტრალური ცხოველის პოზასა და კომპოზიციაში გაერთიანებულ გამოსახულებათა რაოდენობას. კლასიფიკაცია შემუშავებულია წმინდა ტიპოლოგიური ნიშნების მიხედვით და ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობას არ ეყრდნობა.

ზემოაღნიშნულ წერილში ავტორი დაწვრილებით განიხილავს მის მიერ შემუშავებული კლასიფიკაციის პირველ ჯგუფში გაერთიანებულ ნიმუშებს[25].

იმავე წელს ტ. ივანოვსკაიამ გამოაქვეყნა მეორე წერილი, რომელიც მისი პირველი ნაშრომის დამატებად შეიძლება ჩაითვალოს[26]. იგი ეძღვნება ბალთების ნაკლებად გავრცელებული ჯგუფის შესწავლას, რომელზეც ცენტრალური ცხოველი „სრბოლის“ პოზაშია მოცემული.

1931 წ. გამოქვეყნდა ი. მეშჩანინოვის რეცენზია ტ. ივანოვსკაიას ზემოაღნიშნულ წერილებზე[27]. ი. მეშჩანინოვი აკრიტიკებს ივანოვსკაიას კვლევის მეთოდს, რომელიც მხოლოდ სტილისტური ანალიზის მონაცემებს ეყრდნობა. ავტორმა აქვე გამოთქვა მოსაზრება, რომლის თანახმად, ბალთები დაღესტნის ხელოსანთა ნახელავის თანამედროვე მიმბაძველობად ჩათვალა.

ბრინჯაოს ჰვირულ ბალთებს რამდენიმე ნაშრომი უძღვნა ავსტრიელმა მეცნიერმა ფრ. ჰანჩარმა[28], რომლებშიც ავტორი მთლიანად იზიარებს ბალთების ჯგუფებად და საფეხურებად დაყოფის ტ. ივანოვსკაიას მიერ შემოთავაზებულ სქემას.

ბალთების გავრცელების არე, ავტორის აზრით, უკავშირდება ცენტრალური კავკასიის, თბილისისა და გორის ყოფილ გუბერნიებს[29].

ფ. ჰანჩარი დაწვრილებით ჩერდება ბრინჯაოს ბალთებზე წარმოდგენილ გამოსახულებებზე, რომლებსაც ადარებს კავკასიის გეიანბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის სხვადასხვა ძეგლს. ავტორი განიხილავს ხანლარის ინკრუსტირებულ კერამიკას, კალაკენტსა და კავკასიის სხვა ადგილებში აღმოჩენილ ბრინჯაოს გრავირებულ ქამრებს, ყობანურ სამკაულებზე გამოსახულ ჯიხვისა და ძაღლის ფიგურებს, ყობანური ტიპისა და ყაზბეგის განძის ქამრის ბალთებს, და იმ დასკვნამდე მიდის, რომ კავკასიის მატერიალური კულტურის ძეგლები ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირში იმყოფება; მაგრამ თვითეული მათგანი ლოკალურ კულტურას წარმოგვიდგენს, რომელსაც გარკვეული თავისებურებანი გააჩნია[30].

---

[25] Т. Ивановская, Материалы к изучению искусства древнего Кавказа. 1. Кавказские бронзовые поясные пряжки, Харьков, Мистецтвознавство, 1928.

[26] Т. Ивановская, Бронзовые прямоугольные пряжки с изображением бегущего зверя, Сборник в честь акад. В. П. Бузескула, Харьков, 1928.

[27] И. И. Мещанинов, Рецензия на работу Т. Ивановской о пряжках, СОГАИМК, № 1, 1931.

[28] F. Hančar, Einige Cürtelschliessen aus dem Kaukasus, ESA, 1931, S. 146—151.

F. Hančar, Eine kaukasische Cürtelschalle aus Bronse in Wiener Völkerkunstemuseum, Wiener Prähist, Zeitschrft, Bd. XVIII, 1931.

F. Hančar, Ross und Reither in urgeschichtlichen Kaukasus, Ipek, I, 1935.

[29] F. Hančar. Eine kaukasische... S. 51.

[30] F. Hančar, Einige Gürtelschliessen..., S. 152.

ავტორის აზრით, ჭვირულ ბალთებზე მოცემული ცხოველთა გამოსახულებების საწყისები უნდა ვეძებოთ ადგილობრივი, კავკასიური გვიანბრინჯაოსა და ადრეული რკინის კულტურისათვის დამახასიათებელ ცხოველურ სტილში. მათ შორის არსებული დიდი მსგავსება მკვლევარს აფიქრებინებს, რომ ბრინჯაოს ჭვირული ბალთები კავკასიური წარმოშობის ძეგლებს წარმოადგენენ[31].

ზევით განხილულ ძეგლებზე, ფ. ჰანჩარის აზრით, ძლიერად არის წარმოდგენილი სკვითური ელემენტი. ხოლო ბრინჯაოს ბალთებში, ავტორის რწმენით, გაერთიანებულია ძველი კავკასიური ხელოვნება უფრო ახალ, სკვითური ხელოვნების ნაკადთან[32]. ბრინჯაოს ბალთებს ჰანჩარი ლურისტანული კულტურის ძეგლებსაც უკავშირებს და მათ შორის იდეოლოგიურ კავშირსა და სინქრონულობას ხედავს[33].

მკვლევარი სპეციალურად ჩერდება ბრინჯაოს ბალთების დათარიღების საკითხზე. იგი შესაძლებლად თვლის ბალთების გავრცელებას კავკასიაში სკვითების გამოჩენიდან ქრისტიანობის დასაწყისამდე.

ფრ. ჰანჩარმა წამოაყენა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ბალთები შესაძლებელია წარმოადგენდნენ წარჩინების ნიშნებს, რომლებიც მემკვიდრეობით გადადიოდა თაობიდან თაობაზე, ამიტომაც არ გვხვდება, ავტორის აზრით, ბრინჯაოს ბალთები სამარხებში[34].

1932 წ. ა. ტალგრენი თავის ერთ-ერთ ნაშრომში შეეხო ურალის მატერიალური კულტურის ძეგლებისათვის დამახასიათებელ ცხოველურ სტილს და მისი წარმოშობა სამხრეთს დაუკავშირა[35]. ავტორის აზრით, ურალის მატერიალური კულტურის ძვ. წ.-ის III—II სს-ით დათარიღებული ზოგიერთი ძეგლი მტკიცედ დაკავშირებული ჩანს ბრინჯაოს ჭვირულ ბალთებთან. ავტორის ეს მოსაზრება ემყარება ურალის ძეგლებისა და ბალთების სტილისტურ-ორნამენტულ მსგავსებას. მისი აზრით, ჭვირული ბალთები, შესაძლებელია, პერმული ფირფიტების მოდელებადაც იყო გამოყენებული. ავტორის აზრით, ურალის მატერიალურ კულტურაში აღნიშნული სტილი კავკასიიდან არის შესული.

ბალთების სადაურობის დადგენისა და დათარიღებისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 1939 წ. ზემო რაჭაში, ენიმკის მიერ მოწყობილ არქეოლოგიურ ექსპედიციას, არქეოლოგ გ. გობეჯიშვილის ხელმძღვანელობით. ექსპედიციამ სოფ. ღების მახლობლად, ბრილსა და შოშეთში, მიაკვლია სამარხებს, სადაც დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ბრინჯაოს ჭვირული ბალთები.

გ. გობეჯიშვილმა რაჭაში აღმოჩენილ ბალთებს სპეციალური ნაშრომი უძღვნა[36], რომელიც მეტად საყურადღებო დებულებებს შეიცავს. ნაშრომში გადაწყვეტილია ბალთებთან დაკავშირებული ზოგიერთი სადავო საკითხი. გ. გობეჯიშვილის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების სადაურობის საკითხის დადგენა და გადაწყვეტა. როგორც ცნობილია, სამეცნიერო

---

[31] დასახ. ნაშრ., გვ. 153.

[32] იქვე, გვ. 157.

[33] F. Hančar, Kaukasus und Luristan, ESA, IX, 1934.

[34] F. Hančar, Eine kaukasische.., S, 51.

[35] A. M. Tallgren, Etudes archéologiques sur la Russie Orientale durant L' Ancien âge du fer ESA, VII, 1932, P. 20.

[36] გ. გობეჯიშვილი, ბრინჯაოს ჭართული უძველესი ბალთები (სადისერტაციო ნაშრომი), 1942, თბილისი.

ლიტერატურაში, დიდი ხნის განმავლობაში, არ იყო ზუსტად გარკვეული ამ ძეგლების სამშობლო. სპეციალურ ლიტერატურაში მათ ზოგჯერ „ამიერკავკასიურს“, ზოგჯერ „კავკასიურს“ და ზოგჯერ „ჩრდილო კავკასიურსაც“ უწოდებდნენ ხოლმე. ბრილისა და შოშეთის ნეკროპოლებზე აღმოჩენილი სამარხები უაღრესად საყურადღებო მასალას იძლეოდნენ ბალთების სადაურობის საკითხის დასადგენად. აღნიშნული აღმოჩენების და მუზეუმის კატალოგებში ძველად ცნობილი ბალთების აღმოჩენის ადგილის შესახებ ცნობების ურთიერთშეჯერებით გ. გობეჯიშვილი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ბრინჯაოს ჭვირული ბალთები წარმოადგენს ქართული უძველესი ხელოვნების ნიმუშს. ავტორი საჭართლიანად აღნიშნავს, რომ ამ ბალთების სამშობლო საქართველოა და ამიერიდან მათ უნდა ეწოდოს ბრინჯაოს ქართული ბალთები[37].

რაჭის არქეოლოგიურ ექსპედიციას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, აგრეთვე, ბალთების დათარიღებისათვის. ბრინჯაოს ქართული ბალთების შემცველი სამარხეული კომპლექსების ანალიზის შედეგად. გ. გობეჯიშვილი ყველა ტიპის ბალთებს ათარიღებს დროის საკმაოდ დიდი მონაკვეთით — ძვ. წ. III ს-ის დამდეგიდან ახ. წ. III ს. გასულამდე[38].

გ. გობეჯიშვილის ნაშრომში დიდი ადგილი ეთმობა ბალთების კლასიფიკაციის საკითხს; ავტორი ნაწილობრივ იზიარებს ტ. ივანოვსკაიას მიერ შეჭუშავებული კლასიფიკაციის ძირითად სქემას, ხოლო ნაწილობრივ ცვლის და აუმჯობესებს მას. სემანტიკური და სტილისტური განვითარების მიხედვით, გ. გობეჯიშვილი ჭვირულ ბალთებს აერთიანებს ოთხ ქრონოლოგიურ ჯგუფსა და რამდენიმე საფეხურში[39].

1940 წ. არქეოლოგმა მ. ივაშჩენკომ აღწერა და გამოაქვეყნა ჭუთაისის მუზეუმში დაცული ბალთების თვრამეტი ნიმუში[40]. ავტორის აზრით, ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების წარმოების ძირითად კერას ზემო რაჭა და ყვირილის ხეობა წარმოადგენდა. მისი აზრით, ბალთები შეიძლება ჩავთვალოთ ძველი კოლხეთის ერთ-ერთი ეთნიკური ჯგუფის ნახელავად[41].

1941 წ. გამოცემულ თავის წერილში[42] მ. ი. მაქსიმოვამ ერთმახეთს შეადარა ბრინჯაოს ჭვირული ბალთები და საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ლურჯი მინის ათწახნაგა საბეჭდავები და მათ შორის გარკვეული სიუჟეტური მსგავსება დაინახა. ბალთებს მ. ი. მაქსიმოვა ძველი წელთაღრიცხვის VII—VI სს-ის ძეგლებად მიიჩნევს[43].

ბ. ა. კუფტინი ბრინჯაოს ქართულ ჭვირულ ბალთებს თავის რამდენიმე ფუნდამენტურ ნაშრომში შეეხო[44] და არაერთი მეტად საყურადღებო დე-

37 დასახ. ნაშრ., გვ. 51—52.

38 გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბილისი, 1952, გვ. 106.

39 გ. გობეჯიშვილი, ბრინჯაოს ქართული უძველესი ბალთები, გვ. 237—248.

40 М. И. Иващенко, Материалы к изучению культуры колхов, МЬкс, 1941, ნაკვ. I. გვ. 25, 37.

41 იქვე, გვ. 36.

42 М. И. Максимова, Стеклянные многогранные печати, найденные на территории Грузии, „ენიმკის მოამბე“, X, 1941.

43 იქვე, გვ. 86.

44 Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, 1943, Тбилиси, Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. I, II, 1949, Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, 1949.

ბულება წამოაყენა. მან ჯერ კიდევ 1934 წ. შეისწავლა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცული ბრინჯაოს ჭვირული ბალთები და დაათარიღა ისინი ელინისტური ხანით. ავტორის აზრით, ბალთების დათარიღებისათვის დასაყრდენს წარმოადგენდა სოფ. როზენბერგსა და მანგლისის ნეკროპოლებზე აღმოჩენილი ჭვირული ბალთები და მათი თანმხლები ინვენტარი. კუფტინმა ერთმანეთს შეუდარა მანგლისისა და როზენბერგის ნეკროპოლებზე აღმოჩენილი ძეგლები. ეს მასალა მან დაუკავშირა კავკასიის სხვა ნეკროპოლებიდან წამომდგარ გვიანელინისტური და რომაული ხანით დათარიღებულ სამკაულს და გამოთქვა მოსაზრება, რომ ბალთების თარიღის გადაწევა ძნელია ძველი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნის იქითო[45].

ამავე პერიოდს მიაკუთვნა მკვლევარმა არქეოლოგ პჩელინას მიერ სოხტას სამაროვანზე მოპოვებული ბალთები, რომლებიც ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინახებოდა[46].

ბ. კუფტინი სპეციალურად ეხება ბალთებზე წარმოდგენილ გამოსახულებათა სიუჟეტურ და დეკორატიულ მოტივებს და აღნიშნავს: „Их происхождение может быть прослежено в зоне контакта скифского звериного стиля с западно-грузинским (позднекобанским) и центральнозакавказским (с бронзовыми поясами)“ [47].

ბ. კუფტინის აზრით, თრიალეთის სამარხებში ბალთების აღმოჩენის ფაქტი მიუთითებს „на тесную связь Триалетской Грузии, именно древней Гогарены, в эпоху, предшествующую римской оккупации Южно-Кавказского двуречья с территорией Колхиды, т. е. с территорией верхнего Риони и Квирилы, где эти бляхи были встречены в наибольшем количестве... По-видимому, путь их передвижения отсюда на юг шел через Боржомское ущелье»[48].

1944 წ. გამოქვეყნდა შ. ამირანაშვილის კაპიტალური ნაშრომი „ქართული ხელოვნების ისტორია“. გამოკვლევაში საკმაო ადგილი დაეთმო ბრინჯაოს ქართული ჭვირული ბალთების განხილვას[49].

შ. ამირანაშვილის აზრით, ქართული ბალთები, რომლებიც არქეოლოგიური გათხრების შედეგადაა მოპოვებული და, აგრეთვე, შემთხვევით არის აღმოჩენილი უმთავრესად დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, თავისი სემანტიკური და მხატვრული სტილის ნიშნებით კოლხური ხელოვნების წრეს ეკუთვნიან. ბალთების მხატვრული ფორმის გენეტიკური შესწავლა, ავტორის აზრით, არკვევს, რომ ბრინჯაოს ჭვირული ბალთები, ცხოველთა გამოსახულებებით, წარმოიშვა ქართული ხელოვნების კოლხურ წრეში არა უადრეს ბრინჯაოს კულტურის აყვავების პერიოდისა და საკმაოდ დიდხანს იყო ხმარებაში.

მხატვრული ფორმის შედარებითი ანალიზის შედეგად, შ. ამირანაშვილი ასკვნის, რომ ბალთების მხატვრული სახის განვითარებაში სამი გარკვეული ეტაპი არსებობს. უადრესი არ შორდება ბრინჯაოს კულტურის აყვავების პერიოდს დასავლეთ საქართველოში, ხოლო უგვიანესი აღწევს ახალ ერას და

---

45 Б. А. Куфтин, Триалети, стр. 26—29.

46 Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная..., стр. 21—22 და მისივე, Материалы к археологии Колхиды, т. I, стр. 79, 80.

47 Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, стр. 29.

48 იქვე, გვ. 30.

49 შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, 1944, გვ. 82—96.

შესაძლებელია, ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებშიც იყო ხმარებაში[50].

ავტორი საგანგებოდ ჩერდება ბალთების გამოსახულებათა შინაარსის საკითხზე და აღნიშნავს: „ბალთებზე მოთავსებულ გამოსახულებათა ანალიზი ამტკიცებს, რომ მათი წარმოშობა ეკუთვნის საქართველოს მხატვრული კულტურის განვითარების ისეთ ეპოქას, როდესაც კოსმოსური და ტოტემური თემატიკა შეადგენდა სახვითი ხელოვნების ძირითად შინაარსს და მათ შორის სტადიალური გამიჯვნა ჯერ ჩამოყალიბებული არ იყო“[51].

1957 წ. ამერიკელი მკვლევარი ქალი დაგნი კარტერი გაკვრით შეეხო მეტროპოლიტენის მუზეუმში დაცულ ქართულ ბალთებსაც და მათი მხატვრული სტილი ევრაზიის მომთაბარე ტომებისათვის დამახასიათებელ ცხოველურ სტილს დაუკავშირა[52].

1960 წ. გამოსულ ძველი ხელოვნების ლარუსის ენციკლოპედიაში გამოქვეყნებულია ბრინჯაოს ქართული ჭვირული ბალთის ერთი ეგზემპლარის ფოტო. ამ ბალთას ენციკლოპედიის ავტორები ძველი წელთაღრიცხვის VIII—III საუკუნეებით ათარიღებენ[53].

1961 წ. გამოქვეყნდა არქეოლოგ დ. ჭორიძის საყურადღებო ნაშრომი — „მატერიალური კულტურის უძველესი ძეგლები საჩხერის რაიონიდან“. ნაშრომი მიზნად ისახავს საჩხერის რაიონის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლას. მკვლევარის ყურადღებას იქცევს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმსა და სოფელ ქორეთის საშუალო სკოლის მუზეუმში დაცული ძეგლები.

დ. ჭორიძის გამოკვლევაში ცალკე თავი ეძღვნება საჩხერის რაიონში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების მიმოხილვას. ავტორი აღწერს საჩხერის რაიონში აღმოჩენილ შვიდ ბალთას, რომელთაგანაც ოთხ განსხვავებულ სახეობას გამოჰყოფს.

სოფ. ქორეთში აღმოჩენილი ბალთების ანალოგიებს დ. ჭორიძე ეძიებს, როგორც საქართველოს მუზეუმში დაცულ ბალთებს შორის, ასევე გ. გობეჯიშვილის მიერ ზემო რაჭაში მოპოვებულ ძეგლებს შორისაც.

მკვლევარი ითვალისწინებს გ. გობეჯიშვილისა და შ. ამირანაშვილის მიერ ბალთების შესახებ გამოთქმულ მოსაზრებებს, აგრეთვე საკუთარ დაკვირვებებს საჩხერის რაიონში აღმოჩენილი მასალის მიმართ და აღნიშნავს: სტილისტური და შინაარსობლივი განვითარების მიხედვით საჩხერის რაიონის ბალთებს შორის ადრეული უნდა იყოს პატარა ზომის ის ბალთა, რომლის ცენტრალური მოედანი დაკავებულია ირმის ფანტასტიკური გამოსახულებით. ბალთათა განვითარების შემდგომ საფეხურს უნდა ასახავდეს ის სამი ბალთა, რომელთა ცენტრალური მოედანი აგრეთვე ირემთა ფანტასტიკურ გამოსახულებებს უკავია. ამ ბალთების ცენტრალური მოედანი ნაკლებ ჭვირულია და მოედანიც არა ორი ცხოველის, არამედ ორ შემთხვევაში ოთხი, ხოლო ერთ შემთხვევაში სამი ცხოველის გამოსახულებებს დაუჭერია. საჩხერის რაიონში აღმოჩენილი ცხენის

---

50 დასახ. ნაშრ., გვ. 96.

51 იქვე, გვ. 90.

52 D. Carter, The Symbol of the Beast, The Animal Style Art of Eurasia, New York, 1957, p. 113.

53 Larousse Encyclopedia of Prehistoric and Ancient Art, 1960, გვ. 229, სურ. 414.

გამოსახულებიანი ბალთები, ავტორის აზრით, განვითარების გვიან საფეხურს ეკუთვნის[54].

დ. ქორიძეს აღნიშნული ბალთების არსებობის ხანად ძველი წელთაღრიცხვის უკანასკნელი მეოთხედი და ახალი წელთაღრიცხვის საწყისი საუკუნეები მიაჩნია[55].

ბრინჯაოს ჭვირულ ბალთებს რიგ ნაშრომებში გაკვრით შეეხო არქეოლოგი გ. ლომთათიძე. მისი აზრით, ბალთები ანტიკური საქართველოს — ძირითადად მთიანი კოლხეთის, კუთვნილებად უნდა ჩაითვალოს[56].

გ. ლომთათიძემ ყურადღება გაამახვილა ურბნისის ექსპედიციის მიერ 1954 წ. მოპოვებულ ერთ გვიანანტიკური ხანის ანტეფიქსურ კრამიტზე, რომელზედაც გამოხატულია ბრინჯაოს ბალთების მსგავსი, ოღონდ სხვა მანერით გამოყვანილი კომპოზიცია: ირემი, რომელსაც ერთი ნუკრი ზურგზე აზის, ხოლო მეორე მის ფეხებთან არის გამოხატული. ეს ფაქტი, მკვლევრის აზრით, კიდევ უფრო ადასტურებს მოსაზრებას აღნიშნულ გამოსახულებათა ჩვენებურობისა და ამ დროის საქართველოში ფართოდ გავრცელებულობის შესახებ[57].

უკანასკნელ ხანებში სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის თანახმად ბრინჯაოს ჭვირულ ბალთებს სიუჟეტურად უკავშირდება ყანჩაეთში აღმოჩენილი ადრეანტიკური ხანის საბეჭდავები[58].

1969 წ. გამოქვეყნდა ბ. ტეხოვის წერილი[59], რომელიც ეძღვნება საძხ. ოსეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ბალთების შესწავლას. ავტორს ხელთ აქვს ჭვირული ბალთების 18 ეგზემპლარი, მათში იგი გამოჰყოფს 3 ტიპსა და რამდენიმე ქვეტიპს.

ტეხოვის აზრით, ბალთები მჭიდროდ უკავშირდება ცენტრალური კავკასიის გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურას და აგრძელებს ყობანური და კოლხური კულტურის მდიდარ ტრადიციებს. ქრონოლოგიურად ავტორი ბალთებს აკუთვნებს ძვ. წ. II — ახ. წ. I—II სს.

* * *

სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების თარიღის შესახებ ზოგჯერ სრულიად განსხვავებული მოსაზრებები იყო გამოთქმული. ბალთების ერთ-ერთი პირველი მკვლევართაგანი, პ. უვაროვა ამ ძეგლებს ყობანური ხანით ათარიღებდა[60]. ავსტრიელი მეცნიერი ფ. ჰანჩარი ბალთების გავრცელების ხანად კავკასიაში ვარაუდობდა დროის საკმაოდ ვრცელ პერიოდს, სკვითების გამოჩენიდან ქრისტიანობის დასაწყისამდე, მაგრამ თავის

---

54 დ. ქ ო რ ი ძ ე, მატერიალური კულტურის უძველესი ძეგლები, თბილისი, 1961, გვ. 104—105.

55 ი ქ ვ ე, გვ. 107.

56 გ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, საქართველოს მოსახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის ახალი წელთაღრიცხვის I—III საუკუნეებში. ისტორიის ინსტ-ის შრ., 1. 1955, გვ. 349—374.

57 მ ი ს ი ვ ე, ურბნისის ნაქალაქარის არქეოლოგიური ძეგლები, „მაცნე", 1964, № 2, გვ. 107.

58 ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, 1964, გვ. 34—35.

59 Б. В. Т е х о в, Об ажурных поясных пряжках из Юго-Осетии, СА, № 4, 1969.

60 МАК, VII, 1900, стр- 367.

ნაშრომებში მკვლევარი არაფერს ამბობს კავკასიაში სკვითების გამოჩენის კონკრეტულ თარიღზე[61].

როგორც უკვე დავინახეთ, ზოგ შემთხვევაში ბალთები ძვ. წ-ის III — III სს-ის ძეგლებად არის მიჩნეული.

1922 წ. მეტროპოლიტენის მუზეუმში დაცული ბრინჯაოს ქართული ბალთების რამდენიმე ნიმუში შეისწავლა ცნობილმა რუსმა მეცნიერმა მ. როსტოვცევმა. მათი სტილისტური ანალიზის შედეგად, მკვლევარი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ბრინჯაოს აღნიშნული ბალთები განეკუთვნებიან ძვ. წ-ის II და ახ. წ-ის III სს.[62].

მ. როსტოვცევის მიერ წამოყენებულ ამ თარიღს მხარი დაუჭირა ბ. კუფტინმაც. მან სპეციალურად შეისწავლა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცული ბრინჯაოს ბალთები და მანგლისის ბალთებისა და მათი თანმხლები ინვენტარის ანალიზის შედეგად, ეს ძეგლები გვიანელინისტური და რომაული ხანით დაათარიღა[63].

ბრინჯაოს ბალთების დათარიღებისათვის უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გ. გობეჯიშვილის მიერ რაჭაში ჩატარებული ექსპედიციის შედეგებს. მაგრამ სამწუხაროდ, ექსპედიციის შედეგები გამოქვეყნებული არ არის. ამიტომ ჩვენ კიდევ ერთხელ მოვიყვანთ პატივცემული მკვლევარის აზრს ბრინჯაოს ქართული ბალთების თარიღის შესახებ. გ. გობეჯიშვილის აზრით, ბალთების არსებობის თარიღად მიჩნეული უნდა იყოს ძვ. წ.-ის III ს. და ახ. წ-ის III ს[64].

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, გ. გობეჯიშვილზე ცოტა უფრო ადრე, ბრინჯაოს ბალთების სამ ეგზემპლარს სამარხებში მიაკვლია არქეოლოგმა ე. პჩელინამ. მაგრამ გათხრითი სამუშაოების შედეგების გამოუქვეყნებლობის გამო, ეს ფაქტი შეუმჩნეველი დარჩა[65].

ე. პჩელინას აზრით, სოხტასა და ურსდზუარში აღმოჩენილი სამარხები დიდ სიახლოვეს იჩენენ ერთმანეთთან, რაც განპირობებულია მათი კულტურული და ქრონოლოგიური ერთიანობით. აღნიშნულ სამარხებს ავტორი გვიანელინისტური, გვიანანტიკური ხანით ათარიღებს[66].

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ წლებში, სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე, სამარხებში არქ. ბ. ტეხოვმა აღმოაჩინა ბალთების კიდევ ოთხი ნიმუში (ბალთა №№ 93, 114, 118). ბ. ტეხოვის აზრით, ბალთების გავრცელების თარიღი მოიცავს ძვ. წ. II ს. და ახ. წ. I—II სს[67].

სამარხებში ბრინჯაოს ჰვირული ბალთების ორი ნიმუში მოპოვებულ იქნა აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არგვეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1966 წ.

———————

61 F. Hahčar, Einige.., S. 157.

62 M. Rostovtzev, დასახ ნაშრ., გვ. 40.

63 Б. А. Куфтин, Триалети, стр. 26. შდრ. Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. I, стр. 79—80.

64 გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, გვ. 106.

65 ე. პჩელინას მიერ აღმოჩენილ სამარხეულ ინვენტარს, რომელიც ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმშია დაცული, იხილავს ბ. კუფტინი თავის ნაშრომში Археологическая маршрутная..., стр. 21—25.

66 Е. Г. Пчелина, Погребальные комплексы..., стр. 139—140.

67 Б. В. Техов, Об ажурных поясных.., стр. 59.

არგვეთში აღმოჩენილი სამარხები, არქეოლოგების რ. აბრამიშვილისა და ნ. მათიაშვილის აზრით, ზოგადად, გვიანელინისტურ-გვიანრომაული ხანით თარიღდება[68].

1965 წ. ქარელის რაიონის სოფ. სუკიაანთუბნის მახლობლად შემთხვევით აღმოჩნდა სამარხი, რომლის ინვენტარში ბრინჯაოს ჭვირული ბალთაც შედიოდა. სამარხი ადგილზე შეისწავლა არქეოლოგმა გ. ნემსაძემ. მისი აზრით, აღნიშნული სამარხეული ინვენტარი მჭიდროდ უკავშირდება საქართველოში აღმოჩენილი გვიანანტიკური ხანის სამარხეულ კომპლექსებს (კლდეეთი, ურბნისი, სამთავრო, რაჭა) და თარიღდება II—III სს. ახ. წ.

ამრიგად, როგორც ზევით განხილულმა მასალამ კიდევ ერთხელ დაგვარწმუნა, ბრინჯაოს ქართული ბალთების არსებობის ხანად მიჩნეული უნდა იყოს გვიანელინისტური, გვიანრომაული ხანა — ძვ. წ. II — ახ. წ. II — III სს.

---

[68] რ. აბრამიშვილი, ნ. მათიაშვილი, გვიანელინისტური-ადრერომაული ხანის ძეგლები სოფ. არგვეთიდან (ხელნაწერი).

16665

თავი პირველი

ბრინჯაოს ქართული ბალთების კლასიფიკაცია

ბრინჯაოს ქართული ბალთები ერთ მტკიცედ ჩამოყალიბებულ ტიპს ქმნიან. მათ ძირითადად სწორკუთხედის მოყვანილობა აქვთ, მაგრამ გვხვდება ისეთი ნიმუშებიც, რომელთა ფორმა კვადრატულია. ბალთებს გარშემო მოუყვება საკმაოდ განიერი, ორნამენტული ჩარჩო, რომელსაც კუთხეებში გაკეთებული აქვს სხვადასხვა სიმაღლის კოპები. ჩარჩოს შიგნით მოთავსებული არე დაკავებული აქვს რთულ კომპოზიციას, რომელიც რელიეფურ ფორმებშია მოცემული. აღნიშნული კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ერთი ცხოველის გამოსახულება, შესრულებული მაღალი რელიეფით. ამ ცხოველს უჭირავს ჩარჩოს შიგნით მოთავსებული სივრცის ძირითადი ნაწილი. დარჩენილ არეს ავსებს აჟურული ორნამენტი, რომელიც შედგება ძირითადად, ცხოველთა ფიგურებისაგან ან მათი ცალკეული ელემენტებისაგან. გეომეტრიული მოტივები ბალთების ორნამენტში ნაკლებ იჩენს თავს. დაშტებითი ცხოველები განლაგებულია კომპოზიციის ცენტრალური ფიგურის გარშემო.

ბრინჯაოს აჟურული ბალთების პირველი მეცნიერული კლასიფიკაცია ეკუთვნის ხელოვნებათმცოდნე ტ. ივანოვსკაიას[1]. ავტორის მიერ შემუშავებულ კლასიფიკაციაში მთავარი ყურადღება ექცევა ბალთების იკონოგრაფიულ ნიშნებს — ცენტრალური ცხოველის პოზასა და კომპოზიციაში წარმოდგენილ გამოსახულებათა რაოდენობას. ამ ორი ნიშნით არის განსაზღვრული ბალთების ჯგუფებად დანაწილების პრინციპი. თითოეული დიდი ჯგუფის შიგნით გამოყოფილია რამდენიმე ქვეჯგუფი. ქვეჯგუფებად დაყოფის დროს კი ავტორი ძირითადად ეყრდნობა იკონოგრაფიის, სტილის, ბალთის ზომის, ჩარჩოს შესრულების სტილის ცვალებადობას.

ტ. ივანოვსკაიას მიერ შემუშავებული სქემის თანახმად, ბალთებზე გამოსახული ცენტრალური ცხოველი აღინიშნება A-თი, მის ზურგს ზევით მოთავსებული ცხოველი B-თი, ცენტრალური ცხოველის თავთან წარმოდგენილი ფიგურა C-თი, ხოლო ფეხებთან გამოსახული ცხოველი D-თი.

იმ დროისათვის ცნობილი ბალთები ტ. ივანოვსკაიას განაწილებული აქვს სუთ დიდ ჯგუფად. პირველ ჯგუფში გაერთიანებულია ის ბალთები, რომლებზეც წარმოდგენილია ოთხფიგურიანი კომპოზიცია ABCD. მეორე ჯგუფში გაერთიანებულია ბალთები, რომლებზედაც მხოლოდ ორი ცხოველია გამოხატული DA. მესამე ჯგუფში ავტორი აერთიანებს აგრეთვე ორფიგურიან კომ-

---

1 Т. А. Ивановская, Кавказские бронзовые поясные пряжки, 1928.

პოზიციას — აქედან A ცხოველი მოცემულია „რბენის“ პოზაში, ხოლო კომპოზიციის მეორე ელემენტია B ცხოველი. მეოთხე ჯგუფში ტ. ივანოვსკაია აერთიანებს სამცხოველიან კომპოზიციებს — ABD. მეხუთე ჯგუფს ავტორი აკუთვნებს ბალთების იმ ერთადერთ ეგზემპლარს, რომელზეც წარმოდგენილია ორთავიან ფანტასტიკურ ირემზე ამხედრებული ქალღვთაების ფიგურა.

თითოეული ჯგუფი, თავის მხრივ, დაყოფილია ქვეჯგუფებად. ტ. ივანოვსკაიას შენიშვნით, თითოეულ ქვეჯგუფს გარკვეული თავისებურება გააჩნია. ეს თავისებურებანი წინა ქვეჯგუფის თავისებურებიდან გამომდინარეობს, რაც ბალთებში ქმნის საერთო ევოლუციურ ხაზს, სადაც თითოეული სახე წინა ქვეჯგუფიდან გამომდინარეობს და შემდეგი ტიპის საფუძველს ქმნის.

ეს კლასიფიკაცია, ავტორის სიტყვით, შემუშავებულია წმინდა ტიპოლოგიური ნიშნების მიხედვით და ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობას არ ეყრდნობა.

ზემოთ აღნიშნულ ნაშრომში ავტორი განიხილავს ბალთების მხოლოდ პირველ ჯგუფს, იძლევა თვითეული ქვეჯგუფის იკონოგრაფიულსა და სტილისტურ ანალიზს და საყურადღებო დაკვირვებებს გვთავაზობს.

იმავე წელს ტ. ივანოვსკაიამ გამოაქვეყნა მეორე წერილი[2], რომელიც მისი პირველი ნაშრომის დამატებად შეიძლება ჩაითვალოს. ნაშრომში განხილულია ბალთების ნაკლებად გავრცელებული ჯგუფი, რომელსაც მკვლევარი თავისი კლასიფიკაციის მესამე ჯგუფში აერთიანებს. ამ ბალთებზე ცხოველი მოცემულია „რბენის“ პოზაში, ხოლო კომპოზიციის მეორე ელემენტი ცენტრალური ცხოველის ზევით არის გამოხატული.

ამგვარად, ტ. ივანოვსკაიამ თავის ნაშრომებში შემოგვთავაზა იმ დროისათვის ცნობილი ბალთების კლასიფიკაცია. მის მიერ გამოყოფილი ხუთი დიდი ჯგუფიდან ავტორი დაწვრილებით შეისწავლის მხოლოდ პირველსა და მესამე ჯგუფებს და მათი სტილისტური განვითარების საკმაოდ საინტერესო სურათს გვაწვდის.

ტ. ივანოვსკაიას ნაშრომები მეტად საყურადღებო შეხედულებებს შეიცავენ. დიდი მნიშვნელობა აქვს ავტორის მიერ შემუშავებულ სქემასაც. მაგრამ, ზოგადად, ივანოვსკაიას მიერ შემუშავებულ კლასიფიკაციას ნაკლოვანი მხარეებიც გააჩნია. კერძოდ, ჩვენი აზრით, არ უნდა იყოს გამართლებული რაოდენობრივი პრინციპი, რომელიც ივანოვსკაიას კლასიფიკაციას უდევს საფუძვლად[3]. ამ ნიშნის მიხედვით ავტორი პირველ ჯგუფში აერთიანებს ყველა ოთხ ელემენტიან კომპოზიციას. როგორც დავინახავთ, ოთხფიგურიანი კომპოზიციები იკონოგრაფიულად და სტილისტურად სრულიად განსხვავებული ბალთებისათვის არის დამახასიათებელი. მხოლოდ ამ პრინციპით მათი ერთ ჯგუფში გამოყოფა არ უნდა იყოს გამართლებული. ასევე გაუმართლებელია კლასიფიკაციის მესამე ჯგუფში ორელემენტიანი კომპოზიციების მოთავსება და სხვა.

ტ. ივანოვსკაიას მიერ შემუშავებულ სქემას ნაწილობრივ იზიარებს გ. გობეჯიშვილი. სემანტიკური და სტილისტური განვითარების მიხედვით ბალთებს იგი აერთიანებს ოთხ ქრონოლოგიურ ჯგუფსა და რამდენიმე საფეხურში[4].

თავისი კლასიფიკაციის პირველ ჯგუფში გ. გობეჯიშვილი აერთიანებს იმ

---

[2] Т. А. Ивановская, Бронзовые прямоугольные пряжки..., Харьков, 1928.

[3] შდრ. გ. გობეჯიშვილი, ბრინჯაოს ქართული ბალთები, გვ. 214—216.

[4] გ. გობეჯიშვილი, ბრინჯაოს ქართული უძველესი ბალთები, 1942, გვ. 237—248.

ბალთებს, რომლებზეც ცენტრალური ცხოველი თავშემობრუნებულ პოზაშია მოცემული. ირმის რქების განშტოება ქმნის ცხვრისა და ხარის ორი თავის (ფიგ. B_1, B_2) სქემატურ გამოსახულებებს. D ფიგურა გამოსახავს ვერძის თავს, ფრინველს ან ძაღლს. ამავე ჯგუფის ქვესახეს ქმნის კვლავ უკან თავმობრუნებული ირემი. მისი რქები ცვლილებებს განიცდის. რქები შედარებით მოკლეა და სპირალური ხვეულებით ბოლოვდება. ფეხებს შორის გამოსახული ცხოველი ქრება. კომპოზიციაში ჩნდება ახალი C ელემენტი.

მეორე ჯგუფის ბალთებზე ირემს თავი წინ აქვს მიმართული. იგი „რბენის" პოზაშია. ზურგის ზემოთ (B) გამოსახულია ხარის, ან ძაღლის ფიგურები, ზოგჯერ ცენტრალური ცხოველის ზურგის ზევით დარჩენილი არე ამოვსებულია ცხოველის სტილიზებული ფორმით ან სპირალით. D ცხოველი ძაღლია, C ცხოველის ადგილი დაკავებული აქვს A ცხოველის წინა ფეხებს, ან სპირალურ მოტივს.

ამავე ჯგუფის ქვესახეს ეკუთვნიან ბალთები, რომელთა ცენტრში გამოსახულია ირემი, რომელიც არ გარბის. ირმის ზურგს ზემოთ გამოსახულია B ხარის თავი, ფრინველი, წინ ძაღლი, გველი, ფრინველი, ფეხებს შორის D ძაღლი, ფრინველი.

ამავე ჯგუფის მეორე ქვესახეს ეკუთვნის ის ბალთა, რომლის ცენტრალურ ფიგურას წარმოადგენს ორთავიანი, ფანტასტიკური ირემი. მასზე გამოსახულია ანთროპომორფული არსება. ცხოველის ფეხებქვეშ ძაღლია გამოხატული, ხოლო წინ — გველი.

II ჯგუფის ბალთების ზოგიერთ ეგზემპლარზე ირემი კარგავს განშტოებულ რქებს და ნახევარმთვარის ან ნამგლის ფორმის წამონაზარდებს იძენს.

III ჯგუფის ბალთებზე გამოსახულია ფანტასტიკური ცხოველი, რომელსაც რქების მაგივრად აქვს ახალი მთვარის მოყვანილობის წამონაზარდები. ვ. გობეჯიშვილის აზრით, ფანტასტიკური ცხოველი ცხენის რეალური გამოსახულებით შეიცვლება.

კლასიფიკაციის IV ჯგუფში გაერთიანებულია ის ბალთები, რომლებზედაც ცენტრალურ გამოსახულებას წარმოადგენს ხარი.

ვ. გობეჯიშვილის მიერ გამოყოფილი ბალთების ოთხ ჯგუფს შ. ამირანაშვილი უმატებს მეხუთეს. მეხუთე ჯგუფში ავტორი აერთიანებს ბორჯომის სამხარეომცოდნეო მუზეუმში დაცულ ორ ბალთას, რომლებიც სტილის თვალსაზრისით წინა ჯგუფისაგან განსხვავებულ მხატვრულ ჯგუფს ქმნიან.

ერთ-ერთ მათგანზე გამოსახულია ფანტასტიკური თავშებრუნებული არსება ფრინველის თავით, რომელსაც მოგრძო რელიეფური სხეული აქვს. ფეხების მაგივრად ფანტასტიკურ არსებას ოთხი წამონაზარდი აქვს, რომლებიც ორნამენტული ხვეულის ფორმას გვაძლევენ[5].

გ. გობეჯიშვილი ნაწილობრივ იზიარებს ივანოვსკაიასეულ სქემებს, ხოლო ზოგ შემთხვევაში ცვლის და აუმჯობესებს მათ. თუ ტ. ივანოვსკაია ბალთაზე წარმოდგენილ ყველა ოთხფიგურიან კომპოზიციას თავისი კლასიფიკაციის პირველ ჯგუფში ათავსებდა, გ. გობეჯიშვილი, სავსებით სამართლიანად, გამოყოფს აღნიშნული ტიპის ბალთებში ორ სრულიად განსხვავებულ ჯგუფს.

გ. გობეჯიშვილის მიერ შემუშავებული კლასიფიკაცია საინტერესო და-

---

[5] შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, გვ. 91.

კვირვებებს შეიცავს, მაგრამ რამდენადაც ავტორი ეყრდნობა არსებული ბალთების მცირერიცხოვან ნაწილს, დღეს ეს კლასიფიკაცია სრულყოფილად ვერ ჩაითვლება.

დღეისათვის დაგროვილი მასალა ბალთების ახლებური კლასიფიკაციის აუცილებლობას იწვევს. ჩვენ ხელთ გვაქვს ბრინჯაოს ქართული ბალთების ასოთხმოცამდე ეგზემპლარი. ამიტომ, მიუხედავად ზევით მოხსენიებულ მკვლევართა მიერ შემოთავაზებული კლასიფიკაციების ძირითადი პრინციპის სისწორისა, დღეისათვის მოპოვებული მასალა მათი კლასიფიკაციის ჩარჩოებში ვერ ეტევა და ახლებურ დაჯგუფებას მოითხოვს.

იმისათვის, რომ შედარებით სრულად მოხერხდეს არსებული ბალთების დაჯგუფება, რომ მოვახდინოთ ბალთების დეკორის მხატვრული ანალიზი, აღვადგინოთ მათი სტილისტური განვითარების სურათი, საჭიროა ერთ მთლიანობაში შევისწავლოთ ბალთების ყველა ის მრავალრიცხოვანი ნიმუში, რომლებიც დღეისათვის არის ცნობილი[6].

ბრინჯაოს ქართული ბალთების დაჯგუფებისას, ჩვენ ვიხელმძღვანელებთ ტ. ივანოვსკაიასა და გ. გობეჯიშვილის მიერ შემოთავაზებული კლასიფიკაციის ძირითად პრინციპს — ცენტრალური ცხოველის ცვალებადობას. მართლაც, ქართული ბალთების უმეტესობის შესახებ დაცული ცნობები იმდენად მწირია და ზედაპირული, რომ მათი კლასიფიკაციის დროს ძირითადი ამოსავალი თვითონ ბალთის მონაცემები უნდა იყოს. კერძოდ კი, პირველ რიგში ყურადღება უნდა მიექცეს ბალთაზე ცენტრალური ცხოველის გამოსახულებას, რომელიც ამ მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი მასალის სისტემაში მოყვანის ერთადერთ რეალურ საშუალებას წარმოადგენს.

ცენტრალური ცხოველის იკონოგრაფიის ცვლილებების მიხედვით ჩვენ გამოვყავით ჭვირული ბალთების ხუთი იკონოგრაფიული ჯგუფი. თითოეული ჯგუფი რამდენიმე ქვეჯგუფად არის დაყოფილი. ქვეჯგუფებად დაყოფის დროს ძირითადად ყურადღებას ვაქცევდით დამატებითი ცხოველებისა და ჩარჩოს ორნამენტის ცვალებადობას.

ქართული ბალთების ჯგუფებსა და ქვეჯგუფებს დაწვრილებით ქვემოთ შევეხებით.

ვიყენებთ ტ. ივანოვსკაიას შემოთავაზებულ სქემას და კომპოზიციის ძირითად ელემენტს აღვნიშნავთ A-თი, მის ზურგს ზევით მოთავსებულ ცხოველს B-თი, ცენტრალური ცხოველის წინ გამოსახულ ფიგურას C-თი, ხოლო ცენტრალური ცხოველის ფეხებთან მოცემულ ცხოველს D-თი.

I ჯგუფი

ჩვენი კლასიფიკაციის პირველ ჯგუფში გაერთიანებულია საკმაოდ დიდი ჯგუფი ბალთებისა. ამ ჯგუფის ბალთებისათვის დამახასიათებელია ორი საერთო ნიშანი: 1. კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს უკან თავმობრუნებული ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება. 2. ამ ჯგუფში გაერთიანებუ-

---

6 ბალთების ძირითადი კოლექციები დაცულია თბილისისა და საქართველოს სხვადასხვა მუზეუმებში. ბალთების მნიშვნელოვანი კოლექცია ინახება მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმსა და სახელმწიფო ერმიტაჟში. ბალთების ცალკეული ნიმუშები ინახება აგრეთვე უცხოეთში: ნიუ-იორკის მეტროპოლიტენის მუზეუმში, ბრიტანეთის მუზეუმში და სხვ.

ლი ბალთებისათვის დამახასიათებელია ორფიგურიანი კომპოზიცია, რომელიც შედგება ორი, A და D ელემენტისაგან.

აღნიშნული ჯგუფი შედგება ორი ქვეჯგუფისაგან.

I ქვეჯგუფი

პირველ ქვეჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებს ახასიათებს ორი საერთო იკონოგრაფიული ნიშანი: 1) ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით, 2) კომპოზიციის D ელემენტს წარმოადგენს ჯიხვის თავის გამოსახულება.

მაგალითისათვის განვიხილოთ ბალთა № 1 (ტაბ. 1).

ბალთაზე წარმოდგენილია ორფიგურიანი კომპოზიცია AD. A წარმოადგენს უკანთავმობრუნებულ ფანტასტიკურ ირემს. D — ჯიხვის თავის სქემატურ გამოსახულებას. ბალთა ფორმით უახლოვდება კვადრატს. შედარებით სხვა ნიმუშებთან, პატარა ზომის არის. იგი მასიურია და ტლანქად ნამუშევარი. გარშემო ბალთას მოუყვება საკმაოდ განიერი ჩარჩო, რომელიც შესრულებულია წნული ორნამენტით. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი და მასიური კოპები, რომლებიც გარშემორტყმულია რელიეფურად გამოსახული წრეხაზით.

კომპოზიციის ცენტრალურ ნაწილს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება. ირემი აღნიშნულ კომპოზიციაში, პროფილშია გამოსახული. მას თავი უკან აქვს მობრუნებული. ცხოველის ამგვარი მოთავსება სიბრტყეში ქმნის სპირალური კომპოზიციის შთაბეჭდილებას. ამ შთაბეჭდილებას აძლიერებს ირმის წვრილი წელი, რომელიც მის სხეულს ორ ნაწილად ყოფს. წელის ორივე მხარეს იქმნება დაახლოებით თანაბარი სიდიდის მასა — ერთს წარმოადგენს ირმის საკმაოდ ჰიპერტროფირებული თეძო, ხოლო მეორეს მისი მკერდი.

ირმის რქები სიმეტრიულად იშლება ორივე მხარეს და ავსებს ჩარჩოს ზედა ხაზსა და ირმის ფიგურას შორის დარჩენილ სივრცეს. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ცენტრალური ცხოველის ზევით დარჩენილი ეს არე ძალიან შემცირებულია. ალბათ ამიტომ ირმის რქები მოკლე და განიერი ხაზებით არის შესრულებული.

ცენტრალური ცხოველის სხეულსა და ჩარჩოს ქვედა ხაზს შორის მოთავსებული არეც საკმაოდ მცირეა. ბალთის ამ ნაწილს ავსებს ირმის ოთხი ფეხი. ფეხები მოკლე და განიერი ხაზებით არის შესრულებული. ორი განაპირა ფეხი თითქმის სრულიად სწორხაზოვნად არის დამუშავებული, ამიტომ საყრდენი სვეტების შთაბეჭდილებას ტოვებს.

დამატებითი ცხოველი გამოსახულია ცენტრალური ცხოველის ფეხებთან. ეს არის კომპოზიციის D ელემენტი, რომელსაც ჯიხვის თავის სქემატური გამოსახულება წარმოადგენს. კომპოზიციაში სქემატურად არის გამოხატული ჯიხვის თავის კონტური, თავზე გამოსახულია დახვეული რქები და რელიეფური თვალები.

II ქვეჯგუფი

მეორე ქვეჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებზე ჩარჩო კვლავ წნული ორნამენტით არის შესრულებული. განსხვავებულია მხოლოდ კომპოზიციის D

ელემენტი, რომელსაც მეორე ქვეჯგუფის ბალთებზე ფრინველის გამოსახულება წარმოადგენს. მაგალითისათვის განვიხილოთ ბალთა № 8 (იხ. ტაბ. 2).

ბალთა ფორმით უახლოვდება კვადრატს. ზომით თითქმის I ქვეჯგუფში განხილული ბალთების ტოლია. მაგრამ, ამავე დროს, საკმაოდ განსხვავდება მათგან. საერთო შთაბეჭდილებით, აღნიშნული ნიმუში, ზევით განხილული ბალთებისაგან განსხვავებით, ნაკლებ მასიურია და უფრო მეტადაა აჟურული. ეს მიღწეულია იმით, რომ შემცირებულია ჩარჩოს სიგანის ზომა. შესაბამისად ამისა, ჩარჩოს შიგნით მოთავსებული არე უფრო ვრცელია. შეცვლილია გამოსახულებათა პროპორციები. ფორმა უფრო დახვეწილია, თხელი და ლამაზი.

ბალთის ჩარჩო ვიწროა, იგი შედგება წნული ორნამენტის ერთი რიგისაგან. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი, წრიული ფორმის კოპები.

ჩარჩოს შიგნით დარჩენილი სივრცის უდიდესი ნაწილი უჭირავს კომპოზიციის ძირითად A ელემენტს. ცენტრალური ცხოველი სპირალურად არის განლაგებული. თავი მას უკან აქვს შემობრუნებული და თავით ეხება გავას. უკან შემობრუნებულ კისერთან ერთად სპირალური კომპოზიციის შთაბეჭდილებას ქმნის ვიწრო და საკმაოდ გრძელი წელი, რომელიც ცხოველის სხეულის ორ ნაწილად ყოფს.

ირმის რქები სიმეტრიულად იშლება ორ მხარეს და ავსებს ბალთის ზედა ნაწილს. ირმის კუდი განლაგებულია მისი ზურგის გასწვრივ. კუდი ბოლოძი სპირალურად არის დახვეული და უერთდება ირმის რქებს.

ცენტრალური ცხოველის სხეულსა და ჩარჩოს ქვედა ხაზს შორის დარჩენილი არე შევსებულია ირმის ფეხების გამოსახულებით. მარჯვნივ განლაგებული ორი ფეხი თითქმის სწორხაზოვნად არის მოცემული. ისინი თითქოს საყრდენი სვეტების შთაბეჭდილებას სტოვებენ. მარცხნივ მდებარე ორი ფეხი შესრულებულია ფორმის ერთგვარი მოხრით. ფორმის დეტალიზაცია ძალიან სუსტია. ფეხები ბოლოვდება სუსტად შესამჩნევი ჭდეებით, რომლებიც ბალთების სხვა ნიმუშებზე კარგად გამოხატული ჩლიქების სახეს იღებს.

ცენტრალური ცხოველის ფეხებთან განლაგებულია კომპოზიციის D ელემენტი. ცხოველი ძალიან პირობითად არის გამოხატული. მისი ფიგურა ზოგად ხაზებშია გადმოცემული. მას აქვს გრძელი კისერი, რომელიც მოღუნული თავით მთავრდება. საფიქრებელია, რომ ბალთაზე ჩვენ ფრინველის სქემატური გამოსახულება გვაქვს მოცემული.

III ქვეჯგუფი

პირველი ჯგუფის მესამე ქვეჯგუფს ახასიათებს ზოგიერთი ახალი იკონოგრაფიული ნიშანი: 1) ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით, 2) კომპოზიციის D ელემენტს წარმოადგენს ძაღლის გამოსახულება.

მაგალითისათვის განვიხილოთ ბალთა № 29 (იხ. ტაბ. 2).

ბალთას გარშემო მოუყვება საკმაოდ განიერი ჩარჩო, რომელიც შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია კონუსის ფორმის საშუალო სიმაღლის კოპები, რომლებიც გარშემორტყმულია რელიეფური წრეებით.

კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება. ირმის ფიგურა მოცემულია პროფილში.

ირემს აქვს სიმეტრიულად გაშლილი და დატოტვილი რქები. რქების ფორ-

მა ავსებს ირმის სხეულსა და ჩარჩოს ზედა ხაზს შორის დარჩენილ მთელ სივრცეს. ცენტრალური ცხოველის ფეხები თხელი და დახვეწილი პროპორციებით გამოირჩევა. ფეხები შესრულებულია ფორმის მოხდენილი მოხრით. კარგად ჩანს ოსტატის სწრაფვა ფორმის დეტალიზაციისაკენ. ფეხები ბოლოვდება კარგად დამუშავებული და აშკარად შესამჩნევი ჩლიქებით.

აღნიშნულ კომპოზიციაში ცენტრალური ცხოველის ფეხებთან გამოხატულია ძაღლი. მისი ფიგურა საკმაოდ რეალისტურად არის გადმოცემული. ძაღლი მოცემულია ექსპრესიულ პოზაში. მას აქვს მოგრძო და თხელი სხეული. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ბალთების დეკორში ძაღლის სხეულის გადმოცემის პრინციპი ძალიან მოგვაგონებს ფანტასტიკური ირმის დამუშავების პრინციპს. ძაღლს აქვს გრძელი და ვიწრო წელი, რომელიც მის სხეულს ორ ნაწილად ყოფს და ამით ქმნის მკერდისა და თეძოს მოცულობით ფორმებს. ძაღლს აქვს გრძელი, ბოლოში სპირალურად დახვეული კუდი. სახეზე კარგად შეიმჩნევა დიდი რელიეფური თვალი. კარგად არის დამუშავებული ძაღლის თათები, რომლებიც თავისი ფორმით თითქოს ცენტრალური ცხოველის ჩლიქებს მოგვაგონებს.

II ჯგუფი

ჩვენი კლასიფიკაციის მეორე ჯგუფში გაერთიანებულია ბალთების ყველაზე მრავალრიცხოვანი ნიმუში. მათთვის დამახასიათებელია ორი საერთო ნიშანი:

1) კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირემი, რომელსაც პირველი ჯგუფის ბალთებზე წარმოდგენილი ირმისაგან ორი იკონოგრაფიული ნიშანი განასხვავებს: ა) მეორე ჯგუფის ბალთებზე ირემს თავი წინ აქვს მიმართული, ბ) განსხვავებულია აგრეთვე ირმის რქები. აქ რქები ორად იყოფა და სპირალებით ბოლოვდება.

2) მეორე ჯგუფის ბალთების ჩარჩოში ყოველთვის ჩასმულია ოთხფიგურიანი კომპოზიცია.

I ქვეჯგუფი

პირველ ქვეჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებს ახასიათებს რამდენიმე საერთო იკონოგრაფიული ნიშანი: 1) ბალთების ჩარჩო შესრულებულია წხული ორნამენტით, 2) კომპოზიციის B ელემენტია ირემი, D ფრინველი, C ძაღლი. მაგალითისათვის განვიხილოთ ბალთა № 36 (იხ. ტაბ. 4). ბალთაზე ოთხკუთხედ ჩარჩოში წარმოდგენილია ოთხფიგურიანი კომპოზიცია ABCD. ჩარჩო შედგება წხული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი, მასიური კოპები.

კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტია ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება, რომელიც წარმოადგენს პროფილში გამოსახულ სიგრძეზე განლაგებულ მასივს. ცენტრალურ ცხოველს აქვს წვრილი და საკმაოდ გრძელი წელი, რომელიც მის სხეულს ორ ნაწილად ყოფს. წელის ორივე მხარეს იქმნება დაახლოებით თანაბარი სიდიდის ფორმა. ერთს წარმოადგენს ცხოველის მკერდი, ხოლო მეორეს მისი ჰიპერტროფირებული თეძო.

ირმის რქები ორად არის გაყოფილი და ბოლოში მთავრდება სპირალებით, რომლებიც ჩარჩოს ეხება. რქებთან ახლოს გამოსახულია ცხოველის ყური, რომელიც პატარა, განიერი ხაზით უერთდება რქებს. ცენტრალური ცხოველის

გრძელი კუდი განლაგებულია მისი ზურგის გასწვრივ და მთავრდება სპირალით.

კომპოზიციის B ელემენტს წარმოადგენს ირმის თავის გამოხატულება. თავი მოცემულია an face, ძალიან სქემატურად. გადმოცემულია მხოლოდ სახის კონტური. მას აქვს გრძელი სახე, რომელიც ორი მოგრძო ყურით უერთდება ჩარჩოს. რქებს შორის, როგორც ჩანს, ცხოველის შუბლზე რელიეფურად გამოხატულია რაღაც ნიშანი.

ცენტრალური ცხოველის ფეხთან გამოხატულია კომპოზიციის D ელემენტი, რომელიც ფრინველის გამოხატულებას უნდა წარმოადგენდეს. კომპოზიციაში მოცემულია ამ ცხოველის სხეულის წინა ნაწილის ზოგადი, სწორხაზოვანი დამუშავებული კონტურები. წინა თათებით იგი ცენტრალური ცხოველის ფეხებს ეყრდნობა. მას აქვს მაღალი, სწორი კისერი, რომელიც თავდება მოკაუჭებული თავით. ცხოველის სხეულის უკანა ნაწილი კომპოზიციაში საერთოდ არ არის გამოხატული. ჩვენი აზრით, კომპოზიციაში ცენტრალური ცხოველის წინ (C) ძაღლია გამოხატული, ძაღლის ფიგურა ძალიან ტლანქად არის ნაკეთები. მას აქვს გრძელი, სწორხაზოვანი ტანი, ცუდად დამუშავებული მოკლე და განიერი ფეხები, პატარა თავი, რომელზედაც კარგად ემჩნევა დიდი რელიეფური თვალი.

II ქვეჯგუფი

მეორე ჯგუფის მეორე ქვეჯგუფს, სხვა ქვეჯგუფებისაგან განსხვავებული, თავისი სპეციფიკური იკონოგრაფიული ნიშნები ახასიათებს. II ქვეჯგუფში გაერთიანებული ყველა ბალთის ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით, კომპოზიციის B ელემენტია ძაღლი, D — ფრინველი, C — თევზი.

მაგალითისათვის განვიხილოთ ბალთა № 47 (ტაბ. 4).

ბალთაზე ოთხკუთხედ ჩარჩოში ჩასმულია ოთხელემენტიანი კოსკოზიცია. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. სპირალების ერთ რიგს, ორივე მხარეს, დაუყვება წნული ორნამენტის ვიწრო რიგი. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კონუსის ფორმის კოპები, რომლებიც გარშემორტყმულია რელიეფური წრეებით. კომპოზიციის ცენტრს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება. ირმის ფორმა მასიურობითა და შესრულების ერთგვარი სიტლანქით გამოირჩევა.

ცენტრალურ ცხოველს აქვს მოკლე, განიერი კისერი, რომელიც თანდათან ვიწროვდება და გადადის პატარა თავში. თავზე ცხოველს კარგად ემჩნევა დიდი, რელიეფურად შესრულებული თვალი. თვალის ორივე მხარეს მოთავსებულია შვერილები. ცხოველს ხახა დაღებული აქვს. მისი ბოლოები სპირალურად ეხვევა და ჩარჩოს ეხება. მაგრამ ფორმა ტლანქია და დაუნაწევრებელი. ამიტომ ხახა ჩარჩოსაგან გამოყოფილი არ არის.

ცხოველის რქები ორ ნაწილად არის გაყოფილი და ბოლოში სპირალურად ეხვევა. გრძელი კუდი ცხოველის ზურგის გასწვრივაა განლაგებული და ბოლოში სპირალურად დახვეული. ირემს კისერსა და ზურგზე მოუყვება გრეხილი მოსართავი.

ცენტრალურ ცხოველსა და ჩარჩოს ქვედა ხაზს შორის დარჩენილი სივრცე საკმაოდ შემცირებულია. ცხოველი ჩარჩოს უერთდება ფეხების საშუა-

ლებით. ფეხები შედარებით მოკლეა და დაკუთხული ხაზებით არის შესრულებული.

ცენტრალური ცხოველის ფეხებს შორის გამოსახულია კომპოზიციის D ელემენტი. იგი წარმოადგენს ფრინველის გამოსახულებას, რომლის ფიგურა შედარებით უკეთ არის დამუშავებული.

III ქვეჯგუფი

მეორე ჯგუფის მესამე ქვეჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებს ახასიათებთ ზოგიერთი საერთო იკონოგრაფიული ნიშანი. უმრავლეს შემთხვევაში ბალთების ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კომპოზიციის B და D ელემენტებს ძაღლის გამოსახულება წარმოადგენს, ხოლო C ელემენტს — გველისა. არის მცირერიცხოვანი შემთხვევები (იხ. კატალოგი №№ 67—72), როდესაც კომპოზიციაში გველის ფიგურას ორმხრივ დახვეული სპირალის გამოსახულება ცვლის. ბალთების ამ ნიმუშებზე შეცვლილია აგრეთვე ჩარჩოც, რომელიც ამ შემთხვევაში წნული ორნამენტით არის შესრულებული.

მესამე ქვეჯგუფის ტიპურ ნიმუშს წარმოადგენს ბალთა № 58 (იხ. ტაბ. 5).

ბალთის ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტის ორი რიგისაგან. ჩარჩოს კუთხეებში გაკეთებული აქვს საშუალო სიმაღლის კონუსები, რომლებიც გარშემორტყმულია რელიეფური წრეებით.

კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება, რომელიც თითქმის არაფრით არ განსხვავდება წინა ქვეჯგუფებში წარმოდგენილი ფანტასტიკური ცხოველისაგან.

კომპოზიციის B და D ელემენტს წარმოადგენს ძაღლის გამოსახულება. ძაღლის ორივე ფიგურა საკმაოდ ექსპრესულ პოზაშია მოცემული. ამ ფიგურებს საერთო იკონოგრაფიული ნიშნები ახასიათებთ. ორივეგან კარგად შეიმჩნევა ძაღლის ვიწრო და მოგრძო წელი, გრძელი, ბოლოში სპირალურად დახვეული კუდი, დაცქვეტილი ყურები და ა. შ.

კომპოზიციაში ფანტასტიკური ირმის წინ გამოხატულია გველი. კარგად არის დამუშავებული მისი ოდნავ გაგანიერებული თავი, რომელზედაც დიდი რელიეფური თვალია გამოყვანილი.

IV ქვეჯგუფი

მეოთხე ქვეჯგუფში გაერთიანებული ბალთების საერთო ნიშანს წარმოადგენს კომპოზიციის ცენტრში A გამოსახული ფანტასტიკური ირემი. კომპოზიციის B ელემენტია ძაღლი. C და D ელემენტებია ფრინველი

ჩარჩო მორთულია როგორც წნული, ასევე სპირალური ორნამენტით.

მეოთხე ქვეჯგუფში გაერთიანებული ბალთები ფორმის სილამაზითა და დახვეწილობით გამოირჩევა. მის ტიპურ ნიმუშს წარმოადგენს ბალთა № 34 (იხ. ტაბ. 5).

ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტის ორი რიგისაგან. მისი ორნამენტი მოცემულია საკმაოდ მაღალ რელიეფში და მაღალმხატვრულად არის შესრულებული. ჩარჩოში ჩასმულია ოთხფიგურიანი კომპოზიცია ABCD. კომპო

ზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირემი, რომელიც ბალთაზე პროფილშია მოცემული. ცხოველს აქვს საკმაოდ გრძელი კისერი. რომელიც თავის მიმართულებით თანდათან ვიწროვდება, თავზე გამოყვანილია დიდი, რელიეფური თვალი. ხახა დეკორატიულად იშლება და ჩარჩოს ებჯინება. ხახაზე გამოხატულია ჭდეები, რომლებიც დეკორატიულ მიზნებს ემსახურება.

ცენტრალური ცხოველის რქები ორად არის დატოტვილი და მთავრდება მოზრდილი სპირალებით.

ცენტრალურ ცხოველს კისერზე და ზურგზე მოუყვება გრეხილი მოსართავი. ირმის კუდი განლაგებულია ცხოველის ზურგის გასწვრივ და სპირალით მთავრდება.

ირმის ფეხები შესრულებულია დაკუთხულ ხაზებში. ფეხის ფორმა ძლიერ დეტალიზაციას განიცდის და კარგად დამუშავებული ჩლიქების სახეს იღებს.

ცენტრალური ცხოველის ზევით (B) გამოხატულია ძაღლი. ძაღლი ექსპრესულ პოზაშია მოცემული მისი შესრულების სტილი ძალიან მოგვაგონებს ცენტრალური ცხოველის გამოხატვის სტილს.

კომპოზიციის C და D ელემენტს წარმოადგენს ფრინველის გამოსახულება. ფიგურები აქაც ზოგად ხაზებშია მოცემული. მაგრამ ფორმა უკეთ არის დამუშავებული; მოჩანს ოსტატის სწრაფვა ფორმის დეტალიზაციისაკენ. ფრინველებს კარგად ემჩნევათ თვალის გამოსახულება. სხეულზე უჩნდებათ დამატებითი ჭდეები, რაც ფრთების სქემატურ გამოსახულებას უნდა წარმოადგენდეს. ფრინველის სხეულზე ჭდეების გამოყვანა შეესაბამება მთელი კომპოზიციის ორნამენტულ ხასიათს.

V ქვეჯგუფი

მეხუთე ქვეჯგუფში გაერთიანებულია ბალთის ერთადერთი, მაგრამ მეტად საინტერესო ეგზემპლარი, რომელზედაც ქალღვთაების გამოსახულება გვაქვს მოცემული (ბალთა № 86, იხ. ტაბ. 7).

ბალთა დახვეწილი ფორმითა და შესრულების მაღალი ოსტატობით გამოირჩევა. მას გარშემო მოუყვება საკმაოდ განიერი ჩარჩო, რომელიც სპირალური ორნამენტის ორი რიგისაგან შედგება. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები, რომლებიც გარშემორტყმულია რელიეფური წრეებით.

ბალთაზე წარმოდგენილი კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ორთავიანი ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება. ორთავიან ირემს აქვს საკმაოდ ვიწრო წელი, რომლის ორივე მხარეს მოცემულია ირმის ორი მკერდი. მკერდის ორივე ფორმა თანაბარი სიდიდის არის და ერთ სიბრტყეშია წარმოდგენილი. მკერდის ფორმა ძალიან მოცულობითია. ფორმის მოცულობითობას და სიმრგვალეს ხაზს უსვამს მკერდზე გამოხატული კონცენტრირებული წრეები, რომლებიც თითქოს წარმოადგენენ გარკვეულ აქცენტს მოცულობით მასებზე. ბალთის ორნამენტში მოცულობით მასებს ქმნის აგრეთვე ფანტასტიკური ცხოველის ორი თავი. თავების ფორმა აქცენტირებულია რელიეფურად გამოყვანილი ოვალებით. ფანტასტიკურ ცხოველს ხახა ფართოდ აქვს დაღებული. იგი სპირალურად იშლება და ორივე მხარეს ჩარჩოს ებჯინება.

ირმის თავებთან, ორივე მხარეს მოცემულია სპირალურად დახვეული რქე-

ბი. ისე, რომ ბალთის ორნამენტში ოთხი, ორმხრივ სპირალურად დახვეული რქა არის წარმოდგენილი. ფანტასტიკურ ირემს კისერზე მოუყვება გრეხილი ორნამენტი.

ცენტრალური ცხოველის ფეხები ლაქაზი, თხელი პროპორციებით გამოირჩევა და ფორმის ერთგვარი მოხრილით არის შესრულებული.

ფანტასტიკურ ორთავიან ირემზე ამხედრებულია ქალღვთაების ფრონტალური ფიგურა. მას ხელები ზევით აქვს აწეული. მარჯვენა ხელით ის ჩარჩოს ეყრდნობა, ხოლო მარცხენა ხელის მტევანი მოხრილი აქვს და ეხება ირმის რქებს. ქალღვთაების სახე ტლანქადაა დამუშავებული. ფორმის დეტალიზაცია ძალიან სუსტია და უხეში. ქალის ფიგურას მკვეთრად ემჩნევა მკერდი. წელზე მას ქამარი აქვს შემორტყმული. ორთავიანი ფანტასტიკური ირმის თავებთან გველის სავსებით ერთნაირი გამოსახულებანია მოცემული. გველს აქვს სხეულთან შედარებით მასიური თავი, რომელზედაც დიდი რელიეფური თვალია გამოყვანილი. გველის კუდი ბოლოში სპირალურად არის დახვეული.

ცენტრალური ცხოველის წელს ქვემოთ ძაღლის ფიგურაა მოცემული.

VI ქვეჯგუფი

მეორე ჯგუფის მეექვსე ქვეჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებს ახასიათებთ რამდენიმე საერთო ნიშანი: 1) ბალთების ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით, 2) ბალთებზე წარმოდგენილი ოთხელემენტიანი კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირემი, ხოლო დანარჩენ სამ ელემენტს ძაღლის ფიგურები.

მეექვსე ქვეჯგუფის საინტერესო ნიმუშს წარმოადგენს ბალთა № 87 (იხ. ტაბ. 7).

ბალთის ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კონუსები.

კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირემი. ირემს აქვს წკრილი და მოგრძო წელი, რომელიც მის სხეულს ორ ნაწილად ყოფს.

ირემს სახეზე კარგად ეტყობა დიდი რელიეფური თვალი. კუდი განლაგებულია ირმის ზურგის გასწვრივ და ბოლოვდება სპირალით. ირმის ირგვლივ განლაგებულია ძაღლის ფიგურები.

კომპოზიციაში წარმოდგენილ ძაღლის ფიგურებს საერთო ნიშნები ახასიათებთ. ძაღლს ყოველთვის აქვს მოგრძო სხეული, ვიწრო წელი, დიდი, რელიეფური თვალი, დაცქვეტილი ყურები, გრძელი, ბოლოში სპირალურად დახვეული კუდი და სხვ.

III ჯგუფი

ჩვენი კლასიფიკაციის მესამე ჯგუფში გაერთიანებულია ერთი დიდი ჯგუფი ქართული ბალთებისა, რომლებზეც წარმოდგენილი კომპოზიცია, მეორე ჯგუფის ბალთების მსგავსად, ოთხი ელემენტისაგან შედგება. მესამე ჯგუფში კომპოზიციის ძირითად ელემენტს კვლავ ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება წარმოადგენს, რომლის გარშემოცაა განლაგებული კომპოზიციის სხვა შემადგენელი ნაწილები. ამიტომაც ჯ. ივანოვსკაიამ, რომლისთვისაც ამოსავალ

წერტილს კომპოზიციაში წარმოდგენილი ელემენტების რაოდენობრივი მხარე წარმოადგენდა, ყველა ეს ნიმუში ბალთების ერთ დიდ საერთო ჯგუფში გააერთიანა. ტ. ივანოვსკაიას ეს უზუსტობა თავის დროზე გ. გობეჯიშვილმა აღნიშნა და სრულიად სამართლიანად ამ ტიპის ბალთებში ორი განსხვავებული ჯგუფი გამოჰყო.

მართლაც, მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი კლასიფიკაციის მეორე და მესამე ჯგუფში გაერთიანებული ბალთები ზოგიერთი ნიშნებით ერთმანეთს ემსგავსებიან, მათ შორის დიდი განსხვავებაც შეიმჩნევა, როგორც იკონოგრაფიის, ასევე შესრულების სტილის მხრივაც. განსხვავებით მეორე ჯგუფისაგან, მესამე ჯგუფის ბალთებზე აშკარად შეინიშნება განვითარების გარკვეული ხაზი. ხათლად ჩანს, თუ როგორ იძენს თანდათან ფანტასტიკური ირემი ცხენის ატრიბუტებს და საბოლოოდ, ამ ტიპის ბალთების დეკორში ირმის ფიგურას სავსებით რეალისტურად შესრულებული ცხენი შეცვლის. ვინაიდან ბალთების დეკორში ცხენი დამოუკიდებელ მხატვრულ სახეს კი არ წარმოადგენს, არამედ ირმის სახის ევოლუციის შედეგად არის მიღებული — ჩვენ მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ ცხენის გამოხატულებიანი ბალთებიც მესამე ჯგუფში მოგვეთავსებინა.

მესამე ჯგუფში, განსხვავებით მეორე ჯგუფისაგან, იცვლება აგრეთვე კომპოზიციის დამატებითი ცხოველები. აქ ძაღლისა და ფრინველის გვერდით ახალი მხატვრული სახეები ჩნდება (კვიცი, ჯიხვის მთლიანი ფიგურა და სხვა).

ბალთების მესამე ჯგუფში ჩვენ გამოვყავით სამი იკონოგრაფიული ქვეჯგუფი. ქვეჯგუფებად დაყოფისას ჩვენთვის ამოსავალ წერტილს კვლავ წარმოადგენს კომპოზიციაში წარმოდგენილი ცენტრალური ცხოველი.

პირველი ქვეჯგუფის ბალთებზე გამოსახული ცენტრალური ცხოველი ძლიერად წააგავს ჩვენი კლასიფიკაციის მეორე ჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებზე მოცემულ ცენტრალურ ცხოველს. მაგრამ მეორე ჯგუფისაგან განსხვავებით, აქ. ფანტასტიკურ ირემს მარტივი, სპირალურად დახვეული რქები კი არა აქვს გამოხატული, არამედ მათ ადგილს სამი, ორმხრივ სპირალურად დახვეული რქა იჭერს. პირველ ქვეჯგუფში, ამ სამრქიანი ირმის ევოლუციის შედეგად მიღებულ ცხენის გამოსახულებასაც ხშირად სამი, სპირალურად დახვეული რქა გააჩნია. ამ რქებს ცხენისათვის ერთი შეხედვით გაუგებარი, რუდიმენტული მნიშვნელობა აქვს, რომელიც თავის ახსნას მხოლოდ და მხოლოდ სამრქიანი ირმის გამოსახულებაში ჰპოვებს.

მესამე ჯგუფის მეორე ქვეჯგუფში გაერთიანებული ბალთების ფანტასტიკური ცხოველი სხეულის ზოგადი მოხაზულობით უფრო და უფრო ემსგავსება ცხენს. განსხვავებით პირველი ქვეჯგუფისაგან, ცენტრალურ ფანტასტიკურ ცხოველს ნახევარმთვარისებური რქები აქვს გამოსახული.. რქების ეს ფორმა ცხენის გამოსახულებაზეც იჩენს თავს, მაგრამ აქ იგი თავის მნიშვნელობას კარგავს და ცხენის ერთგვარი მოსართავის როლს ასრულებს.

ამგვარად, მესამე ჯგუფის ბალთებზე აშკარად შეიმჩნევა აქ წარმოდგენილი კომპოზიციების ცენტრალური ცხოველის — ფანტასტიკური ირმის ცხენის გამოსახულებით შეცვლის ორი ევოლუციური ხაზი. ერთი ევოლუციური ხაზი ასახულია პირველ ქვეჯგუფში გაერთიანებული ბალთების დეკორის ცვალებადობაში, ხოლო მეორე გზა — მეორე ქვეჯგუფში გაერთიანებული ბალთების ორნამენტის შეცვლაში. მესამე ქვეჯგუფს ეკუთვნის ერთადერთი ეგზემპლარი, რომელზეც წარმოდგენილია მხედარი.

I ქვეჯგუფი

პირველი ქვეჯგუფის ტიპურ ნიმუშს წარმოადგენს ბალთა № 96 (იხ. ტაბ. 8). ბალთის ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი ზომის კონუსები. ჩარჩოში ჩასმულია ოთხფიგურიანი კომპოზიცია ABCD. რომლის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება. ირემი პროფილშია გამოსახული. მას აქვს საკმაოდ მასიური სხეული, რომელსაც ორ ნაწილად ჰყოფს შედარებით წვრილი და მოგრძო წელი.

ფანტასტიკურ ცხოველს კისერსა და ზურგზე მოუყვება გრეხილი მოსართავი. ასეთივე გრეხილი ორნამენტით დაფარულია მისი ყური. კუდი განლაგებულია ცხოველის ზურგს გასწვრივ და მთავრდება მოზრდილი სპირალით. ირმის ფეხები თხელი, დაკუთხული ხაზებით არის შესრულებული.

კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტის — ირმის გარშემო ძაღლის ფიგურებია განლაგებული.

მესამე ჯგუფის ბალთებზე ცენტრალური ცხოველის ცვლილებების დასადგენად გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ბალთა № 120 განხილვას (იხ. ტაბ. 9).

ბალთის ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. ჩარჩოში ჩასმული კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტია ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება. სხეულის ზოგადი გამოსახულებით იგი ძალიან ემსგავსება ზევით განხილული ბალთის ცენტრალურ ცხოველს. მაგრამ მიუხედავად ამ მსგავსებისა. ფანტასტიკური ირემი უკვე გარკვეულად მოგვაგონებს ცხენის ფიგურას. მას აქვს უფრო დიდი და მასიური ტორსი, მოკლე და ძალიან მასიური კისერი, რომელიც ცხენის მსგავსად ოდნავ არის მოხრილი თავის მიმართულებით. ამგვარად, ირმის სხეულის მოხაზულობა უკვე ცხენის სხეულს ემსგავსება, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ამ ფანტასტიკურ არსებაში ჯერ კიდევ ძლიერად არის წარმოდგენილი ირმის ატრიბუტები — ეს არის უპირველესად ყოვლისა ირმის რქები, რომლებიც სამი, ორმხრივ სპირალურად დახვეული ნაწილისაგან შედგებიან. ფანტასტიკურ არსებას აქვს ირმისათვის დამახასიათებელი გრძელი კუდი, რომელიც მისი ზურგის გასწვრივ არის განლაგებული და ბოლოში სპირალურადაა დახვეული. ცხოველის ფეხები ირმის ფეხებს მოგვაგონებს, რომლებიც დაკუთხულ ხაზებშია შესრულებული და მთავრდება ჩლიქებით.

კომპოზიციის B ელემენტს წარმოადგენს ჯიხვის გამოსახულება, გრძელი, წელში ოდნავ შევიწროებული სხეულით, რომელიც პროფილშია გამოსახული. ჯიხვის თავი მოცემულია მაღალი რელიეფით, რომელიც ორნამენტში ყველაზე ამოზრდილ ფორმას ქმნის.

ბალთა № 119 (ტაბ. 9). აქ წარმოდგენილია უკვე ცხენის სავსებით რეალისტური გამოსახულება, რომელიც ძალიან შორეულ მსგავსებას იჩენს თავის წინამორბედ ფანტასტიკურ ირემთან. ცხენის სხეული მასიური ფორმებით გამოირჩევა. სხეული წელში ოდნავ არის შევიწროებული. მის მასიურ კისერზე რელიეფურ ფორმებშია გამოყვანილი კისრის მოსართავი. ცხენის თავი ჩარჩოს ებჯინება, ხოლო მისი რეალისტურად შესრულებული ყური განლაგებულია ჩარჩოს ზემოდან. კარგად შეიმჩნევა ლაგამის გამოხატულება.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ბალთაზე ოსტატი ცხენის სავსებით რეალისტურ გამოსახულებას იძლევა, მაინც აშკარად შესამჩნევია ის ნიშნები, რომლებიც

ცხენს მემკვიდრეობით აქვს მიღებული ირმის გამოსახულებისაგან. ეს არის ცხენის მკერდსა და გავაზე გამოხატული კონცენტრირებული წრეები, გრეხილი მოსართავი, რომელიც გამოხატულია ცხენის კისერსა და ზურგზე და რაც მთავარია — სამი ორმხრივ სპირალურად დახვეული რქა. რომლის მნიშვნელობა, ირმის ფიგურისაგან დამოუკიდებლად, სრულიად გაუგებარი იქნებოდა.

II ქვეჯგუფი

მეორე ქვეჯგუფის ტიპურ ნიმუშს წარმოადგენს ბალთა № 121 (იხ. ტაბ. 10). ბალთის ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი, კონუსის ფორმის კოპები.

კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება, რომელიც პროფილშია მოცემული.

მეორე ქვეჯგუფისათვის დამახასიათებელი ეს ცხოველი ზოგიერთი ნიშნით ენათესავება პირველი ქვეჯგუფის ბალთებზე წარმოდგენილ ირემს. მას აქვს მოკლე და წვრილი წელი, რომელიც მის მასიურ სხეულს ორ ნაწილად ყოფს. წელის ორივე მხარეს შექმნილია თანაბარი სიდიდის ორი ფორმა, რომლებიც ერთ სიბრტყეშია განლაგებული. მისი მოკლე, განიერი კისერი თავის მიმართულებით თანდათან ვიწროვდება. ირმის მოკლე ფეხები დაკუთხულ ხაზებშია შესრულებული და თათებით ბოლოვდება. ცხოველის მკერდსა და გავაზე გამოხატულია კონცენტრირებული წრეები.

პირველი ქვეჯგუფის ირმისაგან განსხვავებით ცენტრალური ცხოველის რქები, სპირალურად კი არ არის დახვეული, არამედ მას უჩნდება ნახევარწრიული წამონაზარდები, ე. წ. „ნახევარმთვარისებური“ (გ. გობეჯიშვილი) რქები.

განსხვავებულად არის შესრულებული ირმის კუდიც, რომელიც სწორხაზოვნად ეშვება ქვევით და ჩარჩოს ქვედა ხაზს ებჯინება.

ირემს კისერზე უჩნდება ახალი სახის მოსართავი, რომელიც ერთი რელიეფური ხაზით არის შესრულებული.

კომპოზიციის B ელემენტს წარმოადგენს ორთავიანი ირმის გამოსახულება. ირმის პროტომებზე ზემოდან გამოხატულია ჯიხვის თავი.

კომპოზიციის C ელემენტია ძაღლის გამოსახულება. ბალთის ეს ნაწილიც ძალიან ტლანქად არის დამუშავებული. ძაღლის ფიგურა ცუდად არის გამოყოფილი როგორც ჩარჩოსაგან, ასევე ცენტრალური ცხოველის მკერდისაგან.

ცენტრალური ცხოველის ფეხებთან D გამოხატულია ფრინველი. ფრინველი თითქოს ზურგიდან არის დანახული. კომპოზიციაში გამოხატულია მისი მაღალი სხეული, ფრთები და თავი.

მეორე ქვეჯგუფის ცენტრალური ცხოველის ცვალებადობა კარგად მოჩანს, ბალთა № 134 (იხ. ტაბ. 11).

აღნიშნულ ბალთაზე წარმოდგენილია ცხენის სავსებით რეალისტური გამოსახულება. ცხენი ხასიათდება ძლიერი, მასიური სხეულით, მაღალი ძლიერი ყელით, ოდნავ მოხრილი თავით. პირში ამოდებული აქვს ლაგამი.

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ცხენის ფიგურა გარკვეულ იკონოგრაფიულ კავშირშია თავის წინამორბედ ირმის ფიგურასთან. ირემს თავზე გამოხატული აქვს ნახევარწრიული ფორმის მოსართავი, რომელიც ირმის ნახევარმთვარისებური რქების ცვალებადობის შედეგად არის მიღებული.

ბალთა № 139-ზე გამოხატული ცხენი ირმის ამ იკონოგრაფიულ ნიშნებსაც კარგავს და სრულიად დამოუკიდებელ სახეს ქმნის.

III ქვეჯგუფი

მესამე ქვეჯგუფს ეკუთვნის ბალთის ის ეგზემპლარი, რომელზეც მოცემულია მხედრის გამოსახულება. იხ. ბალთა № 144.

ბალთის ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი, მასიური კოპები.

ბალთაზე წარმოდგენილია ცხენის სავსებით რეალისტური ფიგურა. ცხენს აქვს ძალიან ვიწრო, მოგრძო წელი, რომელიც მის სხეულს ორ ნაწილად ყოფს. ამიტომ წელის ორივე მხარეს შექმნილია ორი მოცულობითი მასა. ცხენს აქვს მოკლე, მასიური კისერი. მისი თავი დახრილია და ყურებით ჩარჩოს ებჯინება. ცხენის კუდი სწორხაზოვნად ქვევით ეშვება. ფეხები დაკუთხულ ხაზებშია მოცემული და ფლოქვებით ბოლოვდება. ცხენზე ამხედრებულია მამაკაცის ფიგურა, რომელსაც წაგრძელებული, სწორხაზოვნად შესრულებული ტანი გააჩნია. ფიგურა გამოსახულია სრულ პროფილში. მამაკაცის სწორხაზოვანი ხელები ცხენის ფაფარზეა მოთავსებული, ხოლო მუხლებში ოდნავ მოხრილი ფეხებით ქვევით არის დაწეული.

კომპოზიციის B ელემენტს წარმოადგენს ფრინველის გამოსახულება. ფრინველის სხეული მთლიან პროფილშია მოქცეული. იგი ცხენის ზურგზე ზის,

ცხენს თავთან გამოსახული აქვს კონცენტრირებული წრეხაზი,

IV ჯგუფი

ჩვენი კლასიფიკაციის მეოთხე ჯგუფში გაერთიანებულია ბალთების მეტად საინტერესო, მაგრამ მცირერიცხოვანი ეგზემპლარები. მათი საერთო ნიშანია კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტი, რომელსაც ბალთების ყველა ნიმუშზე ჯიხვის გამოსახულება წარმოადგენს.

იკონოგრაფიული ნიშნების მიხედვით მეოთხე ჯგუფში გამოვყავით სამი ქვეჯგუფი:

I ქვეჯგუფი

პირველ ქვეჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებს რამდენიმე საერთო ნიშანი ახასიათებთ: 1) კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტია ჯიხვის გამოსახულება. მაგრამ, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ პირველი ქვეჯგუფის ბალთებზე წარმოდგენილი ჯიხვი განსხვავდება როგორც იკონოგრაფიულად, ასევე სტილისტურად, მეორე და მესამე ქვეჯგუფის ბალთებზე გამოსახული ჯიხვის ფიგურისაგან. 2) პირველი ქვეჯგუფის ბალთებზე წარმოდგენილი კომპოზიცია შედგება ოთხი ელემენტისაგან. 3) ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან.

პირველი ქვეჯგუფისათვის ტიპურ ნიმუშს წარმოადგენს ბალთა № 145 (იხ. ტაბ. 12).

ბალთის ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტის სამი რიგისაგან. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია საკმაოდ მაღალი კონუსები, რომლებიც გარშემორტყმულია რელიეფური წრეებით.

ჩარჩოში ჩასმულია ოთხელემენტიანი კომპოზიცია ABCD. კომპოზიციის ცენტრალურ A ელემენტს წარმოადგენს ჯიხვის გამოსახულება.

კომპოზიციაში ჯიხვის ფიგურა პროფილშია მოცემული. მხოლოდ მისი თავია გადმოცემული an face.

ჯიხვის ფიგურა გამოირჩევა დიდი ზომითა და ფორმის მასიურობით. განსაკუთრებით მასიურია ჯიხვის მკერდი და მაღალი, ძლიერი კისერი, ხოლო მისი წელი შედარებით ვიწროა. ჯიხვის მკერდსა და გავაზე გამოხატულია კონცენტრირებული წრეები. კისერი და კუდი მორთულია წნული ორნამენტით, რომლის ბოლოც კუდის ფორმაში გადადის. კუდი განლაგებულია სხეულის ზურგის გასწვრივ და მთავრდება მოზრდილი სპირალით. ჯიხვის მასიური სხეული ეყრდნობა მოკლე, დაკუთხულ ხაზებში შესრულებულ ფეხებს.

კომპოზიციის B, C და D ელემენტებს ძაღლის ფიგურები წარმოადგენს. მათ საერთო იკონოგრაფიული ნიშნები გააჩნიათ: მოგრძო, თხელი სხეული, ვიწრო წელი, დაცქვეტილი ყურები, დიდი რელიეფური თვალები, გრძელი, ბოლოში სპირალურად დახვეული კუდი და სხვა.

II ქვეჯგუფი

მეორე ქვეჯგუფის ბალთებზე წარმოდგენილი კომპოზიციის ცენტრალურ ფიგურას კვლავაც ჯიხვი წარმოადგენს. მაგრამ იგი, ზევით განხილული ჯიხვის ფიგურებისაგან განსხვავებით, ახალ იკონოგრაფიულ ნიშნებს იღებს. მეორე ქვეჯგუფის ჯიხვების ფიგურა, სხეულის ზოგადი მოხაზულობით, თითქმის იმეორებს ბალთების პირველსა და მეორე ჯგუფში წარმოდგენილ ირმებს, რომელთაგანაც იგი მხოლოდ თავის ფორმითა და მდებარეობით განსხვავდება, ბალთების ჩარჩო შესრულებულია როგორც წნული, ასევე სპირალური ორნამენტით.

ჩარჩოს შიგნით გაერთიანებულია სამ, ოთხ და ექვსფიგურიანი კომპოზიციები.

მაგალითისათვის განვიხილოთ ბალთა № 148 (იხ. ტაბ. 12). ბალთას გარშემო მოუყვება წნული ორნამენტით შესრულებული ვიწრო ჩარჩო. კუთხეებში მოთავსებულია სამუალო სიმაღლის კონუსის ფორმის კოპები, გარშემორტყმული რელიეფური წრეებით.

ჩარჩოში ჩასმულია ოთხელემენტიანი კომპოზიცია ABCD.

კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ჯიხვის გამოსახულება. მისი სხეული პროფილშია გამოხატული, ხოლო თავი კი პარდაპირ იყურება. თავი შემკულია მასიური რქებითა და პატარა, მოხდენილი ყურებით. კარგად შეიმჩნევა აგრეთვე დიდი, რელიეფური თვალები.

ჯიხვს აქვს ძალიან ვიწრო წელი, რომელიც მის სხეულს ორ ნაწილად ყოფს. ამით, წელის ორივე მხარეს იქმნება თეძოსა და მკერდის თანაბარი სიდიდის ორი მოცულობითი ფორმა. თეძოსა და მკერდზე გამოხატულია კონცენტრირებული წრეები. ჯიხვი ეყრდნობა დაკუთხული ხაზებით, ლამაზი ფორმითა და თხელი პროპორციებით შესრულებულ ფეხებს.

ჯიხვის ფეხებთან მოცემულია პროფილში გამოსახული ფრინველი, რომლის ფიგურა ლამაზი, ნატიფი ხაზებით გამოირჩევა. მას აქვს მაღალი კისერი, პატარა, მოხდენილი თავი, რომელზედაც შეიმჩნევა რელიეფური თვალი.

ასეთივე ფორმის ფრინველი (B_1) გამოსახულია ჯიხვის თავთან, მისი რელიეფური რქების უკან.

კომპოზიციის C ელემენტსაც ფრინველის გამოსახულება წარმოადგენს. ფრინველის ეს ფიგურა სრულიად ახალ რაკურსშია დანახული. კომპოზიციაში აღბეჭდილია თითქოს მისი ფრენის მომენტი. კარგად ემჩნევა ორმხრივ გაშლილი ფრთები. მისი თავის მასა სცილდება რელიეფის სიბრტყეს და რქებთან ერთად ორნამენტში ყველაზე უფრო ამოზიდულ ფორმას ქმნის.

III ქვეჯგუფი

მესამე ქვეჯგუფის დამახასიათებელსა და წინა ქვეჯგუფებისაგან განმასხვავებელ ნიშანს წარმოადგენს ის, რომ ჩარჩოს შიგნით დარჩენილი სივრცე ოთხ ტოლ ნაწილად არის გაყოფილი, ორი, ურთიერთგადამკვეთი სწორი ხაზით. ამიტომ ბალთაზე წარმოდგენილია ჩარჩოში ჩასმული ოთხი დამოუკიდებელი კომპოზიცია. თითოეული კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტია ჯიხვის გამოსახულება, რომელიც როგორც სტილისტურად, ასევე იკონოგრაფიულად სავსებით იმეორებს მეორე ქვეჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებზე გამოსახული ჯიხვის ფიგურებს.

მაგალითისათვის განვიხილოთ ბალთა № 116.

ბალთის ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები.

ჩარჩოს შიგნით დარჩენილ სივრცეს ოთხ ნაწილად ყოფს წნული ორნამენტით შესრულებული ორი ურთიერთგადამკვეთი ხაზი. ხაზების ურთიერთგადაკვეთის ადგილას გამოსახულია მასიური კონუსი, გარშემორტყმული რელიეფური წრეხაზით. ჩარჩოს შიგნით შექმნილია ოთხი დამოუკიდებელი კომპოზიცია. თითოეულ კომპოზიციაში ჯიხვის რეალისტური ფიგურაა მოცემული.

ჯიხვის სხეული გამოხატულია პროფილში. ხოლო მისი თავი პირდაპირ იყურება. ჯიხვის წინ გამოხატულია ორმხრივ დახვეული სპირალი.

V ჯგუფი

მეხუთე ჯგუფში გაერთიანებულია ბალთების მეტად საინტერესო, მაგრამ ნაკლებად გავრცელებული ეგზემპლარები, რომლებზედაც წარმოდგენილია ფანტასტიკური ირემი ე. წ. „სრბოლის პოზაში“. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ ტიპის ბალთების ანალიზს ეძღვნება ტ. ივანოვსკაიას ნაშრომი, რომელშიც ავტორის მიერ განხილულია ბალთების ექვსი ნიმუში.

ტ. ივანოვსკაიას მიერ განხილულ ნიმუშებს დავუმატეთ ჩვენთვის ცნობილი ამ ტიპის ბალთების რამდენიმე ეგზემპლარი (იხ. კატალოგი). მათ შორის ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული მეტად თავისებური სტილის ორი ბალთა, რომლებსაც შ. ამირანაშვილი ცალკე ჯგუფში აერთიანებდა[7]. ხოლო გ. გობეჯიშვილი ერთ-ერთ მათგანს, რომელზედაც უკან თავმობრუნებული ფანტასტიკური ირემია გამოსახული, თავისი კლასიფიკაციის პირველ ჯგუფში ათავსებდა[8]. მაგრამ, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, ბორჯომის ბალთები როგორც იკონოგრაფიული ნიშნებით, ასევე მხატვრული სტილით სავსებით უკავშირდება ჩვენს მიერ მეხუთე ჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებს.

---

7 შ. ამირანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 91.

8 გ. გობეჯიშვილი, ბრინჯაოს ქართული ბალთები, გვ. 238.

I ქვეჯგუფი

მეხუთე ჯგუფში ჩვენ მიერ გამოყოფილია სამი ქვეჯგუფი.

პირველ ქვეჯგუფში გაერთიანებულია 8 ბალთა. ამ ბალთებზე წარმოდგენილი კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტია სრბოლის პოზაში მოცემული ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება. ირემს წინა ფეხი ზევით აქვს აწეული. კუდი ბოლოში მთავრდება სპირალით და ეხება ბალთის ჩარჩოს ზედა ხაზს. ამ ქვეჯგუფისათვის დამახასიათებელია სპირალური ორნამენტით შესრულებული ჩარჩო. აღნიშნულ ქვეჯგუფში გაერთიანებულია ერთი, ორ და სამელემენტიანი კომპოზიციები.

პირველი ქვეჯგუფის საინტერესო ნიმუშია ბალთა № 158 (იხ. ტაბ. 13).

ბალთას გარშემო მოუყვება საკმაოდ განიერი ჩარჩო, რომელიც შედგება სპირალური ორნამენტის ორი რიგისაგან. ჩარჩოში ჩასმულია მარტივი ერთფიგურიანი კომპოზიცია, რომელიც წარმოგვიდგენს ფანტასტიკურ ირემს სრბოლის პოზაში. ცხოველი წარმოადგენს პროფილში გამოსახულ, სიგრძეზე განლაგებულ მასივს, რომლის წელი, თეძოსა და მკერდთან შედარებით, ოდნავ არის შევიწროებული. ირემს აქვს მოკლე კისერი, რომელიც მთავრდება პატარა, მოხდენილი ფორმის თავით, რომელზედაც გამოყვანილია დიდი, რელიეფური თვალი. თვალს გაკეთებული აქვს ბაფთისებური სამკაული.

ირმის ფეხები ბოლოვდება სპირალებით, რომლებზედაც კარგად შეიმჩნევა რელიეფურად შესრულებული ჭდეები.

II ქვეჯგუფი

მეხუთე ჯგუფის მეორე ქვეჯგუფში გაერთიანებულია ბალთების ხუთი ნიმუში.

ამ ქვეჯგუფისათვის დამახასიათებელია ორი ნიშანი:

1) განიერი, სპირალური ორნამენტით შესრულებული ჩარჩო;

2) ცენტრალური ფანტასტიკური ცხოველი, რომლის ოთხივე ფეხი განლაგებულია მისი ტორსის ქვეშ. ფეხები ბოლოში სპირალურად ეხვევა და ფარფლისებურ ფორმას იღებს.

მაგალითისათვის განვიხილოთ ბალთა № 168 (იხ. ტაბ. 17).

ბალთას გარშემო მოუყვება განიერი ჩარჩო, რომელიც სპირალური ორნამენტით არის შესრულებული.

კომბინაციის ცენტრალური ელემენტია ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება. ირემს აქვს მოგრძო სხეული, რომელიც წელში ოდნავ არის შევიწროებული. ირმის ფეხები ბოლოვდება მოზრდილი სპირალებით, რომლებიც ფარფლისებურ ფორმას იძლევიან.

ირემს თავი უკან აქვს მობრუნებული. ნისკარტისებური პირი ძლიერ აქვს დაღებული. ირმის კისერი და თავი შემკულია ბაფთისებური ორნამენტით. კისრიდან ხელოვნურად არის ამოზრდილი სპირალურად დახვეული რქები.

ფანტასტიკურ ცხოველს გამოხატული აქვს გრძელი კუდი, რომელიც დახვეული სპირალით ბოლოვდება. კუდსა და ირმის სხეულს შორის მოთავსებულია ორმხრივ დახვეული სპირალური ორნამენტი.

კომპოზიციის C ელემენტს ძაღლის გამოსახულება წარმოადგენს. ძაღლს

აქვს მოგრძო, წელში შევიწროებული სხეული. გრძელი, ბოლოში სპირალურად დახვეული კუდი. თავზე გამოყვანილია დიდი, რელიეფური თვალი.

III ქვეჯგუფი

მესამე ქვეჯგუფში გაერთიანებულია ბალთების სამი ეგზემპლარი.

მესამე ქვეჯგუფისათვის დამახასიათებელია რამდენიმე საერთო ნიშანი: 1) კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტია ფანტასტიკური ირემი, რომლის ოთხივე ფეხი ირმის ტორსს ქვემოთ არის განლაგებული. მაგრამ მეორე ქვეჯგუფისაგან განსხვავებით, ირმის ფეხები ფარფლისებურ ფორმას კი არ ქმნის, არამედ ფეხები დაკუთხულ ხაზებშია შესრულებული. ირმის კუდი განლაგებულია მისი ზურგის გასწვრივ და ბოლოვდება სპირალით. 2) ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. 3) მესამე ქვეჯგუფში გაერთიანებულია ერთ, ორ და სამელემენტიანი კომპოზიციები.

მაგალითისათვის განვიხილოთ ბალთა № 171 (იხ. ტაბ. 18). ბალთას გარშემო მოუყვება საკმაოდ განიერი ჩარჩო. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტის ორი რიგისაგან, რომლებიც ერთმანეთისაგან გამოიყოფიან თითქოს ჩარჩოს ორნაწილად გამყოფი ტეხილი ხაზით. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები.

ჩარჩოში ჩასმულია ერთფიგურიანი კომპოზიცია, რომელიც წარმოგვიდგენს ფანტასტიკურ ირემს სრბოლის პოზაში.

ირემს აქვს გრძელი სხეული, რომელიც წელში ძლიერად არის შევიწროებული. ირმის თავზე მოთავსებულია დიდი, რელიეფური თვალი. ირმის რქები სპირალურად არის დახვეული. ფეხები ტორსს ქვემოთ არის განლაგებული და შესრულებულია დაკუთხული ხაზებით.

ამგვარად, იკონოგრაფიული ნიშნების მიხედვით ჩვენს მიერ გამოყოფილია ჰვირული ბალთების ხუთი იკონოგრაფიული ჯგუფი.

პირველი ჯგუფის ბალთებისათვის დამახასიათებელია ორი საერთო ნიშანი: 1. კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს უკან თავმობრუნებული ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება. 2. ამ ბალთებისათვის დამახასიათებელია ორფიგურიანი კომპოზიცია AD.

I ქვეჯგუფში ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კომპოზიციის D ელემენტს წარმოადგენს ჯიხვის თავის გამოსახულება.

II ქვეჯგუფში ჩარჩო კვლავ წნული ორნამენტით არის შესრულებული. შეცვლილია მხოლოდ კომპოზიციის D ელემენტი, რომელიც ფრინველის ფიგურას წარმოადგენს.

III ქვეჯგუფში იცვლება ჩარჩო, რომელიც სპირალური ორნამენტისაგან შედგება. იცვლება აგრეთვე კომპოზიციის D ელემენტი. ფრინველის ფიგურას ძაღლის გამოსახულება ცვლის.

მეორე ჯგუფში ბალთები კვლავ ორი ნიშნის მიხედვით არის გაერთიანებული: 1. კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ფანტასტიკური ირემი, რომელსაც განსხვავებით პირველი ჯგუფის ბალთებისაგან, თავი წინ აქვს მიმართული. 2. ჩარჩოში ჩასმულია ოთხფიგურიანი კომპოზიცია ABCD. ამ ჯგუფში ჩვენ გამოვყავით ექვსი ქვეჯგუფი, რომლებიც ერთმანეთისაგან განს-

ხვავდებიან იკონოგრაფიული ნიშნებით. ცვლილებებს განიცდიან მხოლოდ დამატებითი ცხოველები და ბალთების ჩარჩო.

I ქვეჯგუფში ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კომპოზიციის ცენტრში A გამოსახულია ფანტასტიკური ირემი, B — ირმის თავი. — C ძაღლი, D — ფრინველი.

II ქვეჯგუფში ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით.

A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ფრინველი, C თევზი.

III ქვეჯგუფში ჩარჩო კვლავ შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. A — ფანტასტიკური ირემი, B — ძაღლი, D — ძაღლი, C — გველი.

IV ქვეჯგუფში ჩარჩო მორთულია როგორც სპირალური, ასევე წნული ორნამენტით. A — ფანტასტიკური ირემი, B — ძაღლი, C და D — ფრინველი.

V ქვეჯგუფს ეკუთვნის ბალთის ერთადერთი ეგზემპლარი, რომლის ცენტრში მოთავსებულია ორთავიანი ირმის გამოსახულება. ირმის პროტომებზე აღმართულია ქალღვთაების ფრონტალური ფიგურა.

VI ქვეჯგუფში ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. A — ფანტასტიკური ირემი, B — ძაღლი, C—ძაღლი, D— ძაღლი.

მესამე ჯგუფში გაერთიანებულია თავისებური ჯგუფი ბალთებისა, რომლებზედაც კომპოზიციის ცენტრში კვლავ ფანტასტიკური ირემია გამოხატული. ირმის გარშემო განლაგებულია ოთხელემენტიანი კომპოზიცია. მეორე ჯგუფის ბალთებისაგან განსხვავებით, მესამე ჯგუფში აშკარად შეიმჩნევა, თუ როგორ იძენს ფანტასტიკური ირემი ცხენის ატრიბუტებს და ბოლოს, ირმის ფივურას ცხენის რეალისტური გამოსახულება ცვლის.

მეოთხე ჯგუფში გაერთიანებული ბალთების საერთო ნიშანია კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტი, რომელსაც ყველგან ჯიხვის გამოსახულება წარმოადგენს.

I ქვეჯგუფში ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კომპოზიცია შედგება ოთხი ელემენტისაგან.

II ქვეჯგუფში ჩარჩო შესრულებულია როგორც წნული, ასევე სპირალური ორნამენტით. ჩარჩოს შიგნით მოთავსებულია სამ, ოთხ და ექვსელემენტიანი კომპოზიციები.

III ჯგუფში წარმოდგენილ ბალთებზე ჩარჩოს შიგნით დარჩენილი სივრცე ოთხ ტოლ ნაწილად არის გაყოფილი ორი ურთიერთგადამკვეთი სწორი ხაზით. ამიტომ ბალთაზე წარმოდგენილია ოთხი დამოუკიდებელი კომპოზიცია, თითოეული კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტია ჯიხვის გამოსახულება.

მეხუთე ჯგუფის ბალთებზე წარმოდგენილია ფანტასტიკური ირემი ე. წ. „სრბოლის პოზაში“.

I ქვეჯგუფში ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კომპოზიცია შედგება ერთი, ორი ან სამი ელემენტისაგან.

I ქვეჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებზე თავისებურია აგრეთვე ფანტასტიკური ირმის პოზა. ირემს ფეხი ზევით აქვს აწეული და ფეხით ეყრდნობა დამატებითი C ცხოველის თავს. მისი სპირალით დამთავრებული კუდიც ზევით არის აწეული და ეხება ჩარჩოს ზედა ხაზს.

II ქვეჯგუფისათვის დამახასიათებელია განიერი, ძლიერად ორნამენტირებული ჩარჩო. II ქვეჯგუფში იცვლება აგრეთვე ფანტასტიკური ცხოველის პო-

ზა. მისი ოთხივე ფეხი განლაგებულია ტორსის ქვეშ. ბოლოში ფეხები სპირალურად ეხვევა და ფარგლისებურ ფორმას იღებს.

III ქვეჯგუფში ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. ჩარჩოში გაერთიანებულია ერთი, ორი და სამელემენტიანი კომპოზიციები.

იცვლება აგრეთვე ცენტრალური ცხოველის პოზა, ცხოველის ოთხივე ფეხი მოთავსებულია ტორსის ქვევით, მაგრამ ფეხები სპირალურად კი არ არის დახვეული, არამედ დაკუთხულ ხაზებშია მოცემული. ფანტასტიკური ირმის კუდი განლაგებულია მისი ზურგის გასწვრივ.

თავი მეორე

ბრინჯაოს ბალთების მხატვრული სტილის საკითხები

როგორც ზევითაც იყო აღნიშნული, ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების წარმოშობა და განვითარება საქართველოშია საფიქრებელი. დღეისათვის დაგროვილი მასალა საშუალებას იძლევა უფრო ზუსტად შემოვფარგლოთ მათი წარმოების ძირითადი კერები, რომლებიც, როგორც ჩანს, კავკასიონის ძირითადი ქედის სამხრეთ კალთებზეა საძებნელი. ყველაზე მეტი რაოდენობით ჭვირული ბალთები აღმოჩენილია მთის რაჭასა და ზემო იმერეთში, მდ. ყვირილის ზემო წელში. სწორედ ეს ორი ოლქი წარმოადგენდა ანტიკურ საქართველოში ბრინჯაოს ბალთების წარმოების უმნიშვნელოვანეს ცენტრებს[1].

ბალთების წარმოების მეტად ძლიერი კერა არსებობდა, როგორც ჩანს, ისტორიულ შიდა ქართლში, დღევანდელი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ტერიტორიაზე, სადაც აღმოჩენილია ბალთების მნიშვნელოვანი რაოდენობა, რომელთა რიცხვმა განსაკუთრებით უკანასკნელ ხანებში იმატა.

ბალთები დიდი რაოდენობით არის ნაპოვნი აგრეთვე თრიალეთში. ბ. კუფტინის აზრით, თრიალეთში აღნიშნული ტიპის ბალთები მდ. რიონისა და მდ. ყვირილის ზემო წელის რაიონებიდან გავრცელდა. მათი გავრცელება ბორჯომის ხეობისა და, შესაძლებელია, ბაკურიანისა და ტაბაწყურის გზითაც მოხდა, სადაც სოფ. ბალანთაში ნაპოვნია ჭვირული ბალთის ერთი ეგზემპლარი[2].

როგორც ვხედავთ, ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების წარმოების ძირითადი კერები რიონისა და ყვირილის ზემო წელსა და ისტორიული შიდა ქართლის ტერიტორიაზეა სავარაუდებელი. აღსანიშნავია, რომ ეს რაიონები ამიერკავკასიაში უძველესსა და უძლიერეს მეტალურგიულ კერებს წარმოადგენდნენ. მნიშვნელოვნად იზრდება ამ რაიონების როლი გვიანბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანაში. ამიტომაც არ არის შემთხვევითი, რომ ანტიკურ საქართველოში ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების წარმოშობა და განვითარება დაუკავშირდა მეტალურგიული წარმოების ამ უძველესსა და უმნიშვნელოვანეს კერებს, რაც თავისთავად მოწმობს ადგილობრივი მეტალურგიული წარმოების განვითარების მაღალ დონეს.

მართლაც, ბრინჯაოს ქართულ ბალთებს ახასიათებს დიდი კულტურა, ღრმა ტრადიცია და შესანიშნავი მხატვრული სტილი. მათი მაღალი მხატვრული ოსტატობა გვარწმუნებს იმაში, რომ საქართველოში ორნამენტულ ხელოვნებას, რომელიც ამ ბალთებში უმაღლეს საფეხურზეა აყვანილი, განვითარების ხანგრძლივი ისტორია გააჩნდა.

---

[1] შდრ. გ. გობეჯიშვილი, ბრინჯაოს ქართული ბალთები, გვ. 237; დ. ქორიძე, მატერიალური კულტურის უძველესი ძეგლები, თბ., 1961, გვ. 131.

[2] Б. А. Куфтин, Триалети, გვ. 29—30.

ამჯერად ჩვენს ამოცანას შეადგენს ხელოვნების ამ შესანიშნავი ძეგლების მხატვრული სტილის დახასიათება, მის თავისებურებათა აღნიშვნა და განსაკუთრებით, მისი მხატვრული სტილის ეროვნული სპეციფიკის გამოვლენა შეძლებისდაგვარად.

მიუხედავად იმისა, რომ ხერხდება ბალთების მრავალრიცხოვანი ნიმუშის დაჯგუფება იკონოგრაფიული ნიშნებით, სტილისტურად ისინი საოცრად ერთიანნი არიან. ბალთების ყველა ეგზემპლარისათვის დამახასიათებელია აჟურული, რელიეფურ ფორმებში შესრულებული კომპოზიცია, რომელიც ოთხკუთხედ ჩარჩოშია ჩასმული. ჩარჩოს კუთხეებში ყოველთვის მოთავსებულია სხვადასხვა სიმაღლის ქიმები. აღნიშნული ბალთებისათვის საერთოა, აგრეთვე, კომპოზიციის შედგენის ამოცანები და პრინციპები. მთავარ კომპოზიციურ ამოცანას წარმოადგენს ჩარჩოს შიგნით დარჩენილი სივრცის ამოვსება ცხოველთა გამოსახულებებით ან ორნამენტით ისე, რომ რაც შეიძლება სრულად შეივსოს თავისუფალი არე.

განსაკუთრებულ სიახლოვეს ერთმანეთთან პირველი და მეორე ჯგუფის ბალთები იჩენენ. მიუხედავად მათ შორის არსებული იკონოგრაფიული განსხვავებისა, პირველსა და მეორე ჯგუფის ბალთებს საერთო სტილისტური ნიშნები ახასიათებთ. ამიტომაც მათი მხატვრული სტილის განვითარების სურათს ჩვენ ერთად ვიძლევით.

პირველი და მეორე ჯგუფის ბალთებს ახასიათებთ საერთო კომპოზიციური პრინციპები. მთავარი კომპოზიციური ამოცანაა ჩარჩოს შიგნით მოთავსებული სივრცის ამოვსება ცხოველთა გამოსახულებებით, ან ორნამენტით. პირველი ჯგუფის ბალთებზე ცენტრში გამოსახულია ერთი დიდი ზომის ცხოველი, ხოლო დამატებითი ცხოველი მოცემულია ცენტრალური ცხოველის ფეხებთან, ან (მეორე ჯგუფი) დამატებითი ცხოველები კომპოზიციის ცენტრალური ელემენტის გარშემო არიან განლაგებულნი. როგორც ჩანს, ოსტატი ხელმძღვანელობს გარკვეული კომპოზიციური სქემით, რომელსაც მტკიცედ იცავს და არასოდეს არ არღვევს.

პირველი და მეორე ჯგუფის ბალთებს ძალიან ახლოვებს ერთმანეთთან. აგრეთვე, ცენტრალური ცხოველის, ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება, რომლის ფიგურა ავსებს ჩარჩოს შიგნით დარჩენილი სივრცის უდიდეს ნაწილს. პირველი და მეორე ჯგუფის ბალთებზე გამოხატულ ცენტრალურ ცხოველს ერთმანეთისაგან ანსხვავებს ორი ნიშანი: 1) პირველ ჯგუფში ცენტრალურ ცხოველს თავი უკან აქვს მიბრუნებული, ხოლო მეორე ჯგუფის ცენტრალური ცხოველის თავი წინ არის მიმართული. 2) პირველ ჯგუფში ფანტასტიკური ირმის რქები სიმეტრიულად იშლება, იტოტება და ავსებს ზევით დარჩენილ მთელ სივრცეს. ხოლო მეორე ჯგუფში ირმის რქები ბოლოში სპირალურად არის დახვეული.

ბალთების ყველა ნიმუშისათვის დამახასიათებელია სპირალური კომპოზიცია, რომელიც განსაკუთრებული სიძლიერით ბალთების პირველ ჯგუფშია წარმოდგენილი. სპირალური კომპოზიციის შთაბეჭდილებას ორნამენტში ქმნის ფანტასტიკური ირმის ვიწრო და გრძელი წელი, რომელიც მის სხეულს ორ ნაწილად ყოფს. სპირალური კომპოზიციის შთაბეჭდილებას პირველ ჯგუფში აძლიერებს ცხოველის გრძელი კისერი, რომელიც უკან არის მობრუნებული ისე, რომ ირმის თავი მის თეძოზეა დაყრდნობილი. კომპოზიციის სპირალურ ხასი-

ათს აძლიერებს აგრეთვე ფანტასტიკური ცხოველის დახვეული რქები, მოზრდილი სპირალით დამთავრებული კუდი და ჩარჩო, რომელიც ხშირად სპირალური ორნამენტით არის დამუშავებული.

ბალთის ორნამენტში ცხოველის წვრილი წელის ორივე მხარეს იქმნება დაახლოებით თანაბარი სიდიდის ორი ფორმა. ერთს წარმოადგენს ცხოველის მკერდი, ხოლო მეორეს მისი ჰიპერტროფირებული თეძო. თეძოცა და მკერდიც საკმაოდ მოცულობითია და მთლიანად ბალთის რელიეფურ ორნამენტში ყველაზე ამოზიდულ ფორმას სწორედ სხეულის ეს ნაწილები ქმნის (თუ არ ჩავთვლით კონუსებს ჩარჩოს კუთხეებში, რომლებთან შედარებითაც რელიეფი თანდათან დაბლდება). მაგრამ ეს მოცულობითობა არასოდეს არ არღვევს იმ საერთო სიბრტყეს, რომელშიც კომპოზიციის სხვა ნაწილებია მოცემული. თეძოსა და მკერდზე ხშირად გამოხატულია კონცენტრირებული წრეები, რომლებიც ხაზს უსვამენ ფორმის მოცულობითობას და სიმრგვალეს და თითქოს გარკვეულ აქცენტს ქმნიან ამ მოცულობით ფორმებზე. ორნამენტის მესამე მოცულობით ფორმას ქმნის ცენტრალური ცხოველის თავი, რომელიც აგრეთვე აქცენტირებულია რელიეფური თვალით.

უკლებლივ ყველა ბალთისათვის დამახასიათებელია გამოსახულებათა ძლიერი სტილიზაცია. მხატვრული სტილიზაცია ექვემდებარება ჩარჩოს შიგნით დატოვებული სივრცის ამოვსებას ორნამენტული მოტივების საშუალებით. მხატვრული სტილიზაციის განვითარება ორივე ჯგუფის ბალთებში სავსებით ერთნაირად მიმდინარეობს, რის გამოც ჩვენ დავჯერდებით მხოლოდ პირველი ჯგუფის ზოგიერთი ბალთის ანალიზს.

როგორც უკვე დავინახეთ, პირველი ჯგუფის პირველ ქვეჯგუფში გაერთიანებული ბალთები გამოირჩევიან მასიურობით და ფორმის ერთგვარი სიტლანქით. ისინი პატარა ზომისანი არიან. ბალთებს აქვთ განიერი ჩარჩო, ამიტომ ჩარჩოს შიგნით დატოვებული სივრცე მცირეა. ეს არე თითქმის მთლიანად უჭირავს ცენტრალური ცხოველის გამოსახულებას. გვერდებზე ცხოველი უშუალოდ ჩარჩოს ებჯინება. ხოლო ჩარჩოს ზედა და ქვედა ხაზს შორის დარჩენილი სივრცე ძალიან შემცირებულია. ამ არეს ავსებს მასიური ხაზებით შესრულებული რქები. ცხოველის სხეულსა და ჩარჩოს ქვედა ხაზს შორის დარჩენილი არე უჭირავს ცხოველის ფეხების გამოსახულებას. ფეხები თითქმის სწორხაზოვნად არის შესრულებული. ამიტომ ისინი უფრო საყრდენი სვეტების შთაბეჭდილებას სტოვებენ. მხოლოდ ორ ფეხს გააჩნია პატარა ტეხილები, რომლებიც ბალთების შემდეგ ნიმუშებზე სტილიზაციის გამო ორნამენტულ სახეს იღებს.

ამგვარი კომპოზიციების ტიპური ნიმუში წარმოდგენილია ბალთა № 1 (იხ. ტაბ. 1). ამ ბალთაზე ჩარჩოში ჩასმულია შედარებით მარტივი კომპოზიცია, რომელშიც მთავარ მხატვრულ ზემოქმედებას ცენტრალური ცხოველის ფორმა ახდენს. იგი სიმძიმითა და მასიურობით გამოირჩევა. ცხოველის ფიგურა საკმაოდ ამორფულია, დაუმუშავებელი, მაგრამ მიუხედავად ამისა, უაღრესად გამომხატველია. კომპოზიციაში წარმოდგენილი ცხოველის გამოსახულება ორნამენტისაგან დამოუკიდებლად აღიქმება. გამოსახულებათა შორის დარჩენილი სივრცე ორნამენტის ნაწილს კი არ წარმოადგენს, არამედ სიცარიელის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ამიტომ აღნიშნული კომპოზიციის მხატვრულ გადაწყვეტაში

ფორმის სტილიზაციას, ორნამენტულობასა და აჟურს მეორეხარისხოვანი როლი ეთმობა.

პირველი ჯგუფის მეორე ქვეჯგუფის ბალთები, პირველ ქვეჯგუფთან შედარებით, ნაკლებ მასიურნი არიან. გაცილებით მეტი ყურადღება ეთმობა აგრეთვე კომპოზიციის დეკორატიულ გადაწყვეტას. ბალთა № 8-ზე (იხ. ტაბ. 2) ჩარჩოს ზომა შემცირებულია, ამიტომ ჩარჩოში მოთავსებული სივრცე უფრო გაზრდილია. კომპოზიცია საერთო შთაბეჭდილებით ნაკლებ მასიურია და უფრო მეტადაა აჟურული. მაგრამ მხატვრული სტილის განვითარების მხრივ, აღნიშნული ეგზემპლარი, ჯერ კიდევ ძლიერ არის დაკავშირებული წინა ბალთასთან. ამ კომპოზიციაშიც ცენტრალური ცხოველის გამოსახულება ორნამენტისაგან დამოუკიდებლად აღიქმება; გამოსახულებათა შორის დარჩენილი სიცარიელე ორნამენტს სუსტად უკავშირდება. მაგრამ მნიშვნელოვანია ის, რომ ამ ბალთაზე კარგად შეიმჩნევა ახალი მხატვრული ამოცანის მინიშნება — კომპოზიციის ორნამენტული გადაწყვეტა წინა პლანზეა წამოწეული. გამოსახულებათა ფორმა უფრო დახვეწილია, ხაზები უფრო ნატიფი, ამიტომაც აჟურულ ფონს მეტი სიმსუბუქე ეძლევა.

ბალთების შემდეგ ნიმუშებში კომპოზიციის ორნამენტულ-დეკორატიული გადაწყვეტა ოსტატის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს. ამ ბალთების ზომა იზრდება, ჩარჩოს სიგანე კი ხშირად შემცირებულია. შესაბამისად ჩარჩოს შიგნით დარჩენილი არე უფრო ვრცელია. შეცვლილია აგრეთვე გამოსახულებათა პროპორციები, რომლებიც უფრო მაღალი და თხელი ხდება. ფორმაც უფრო ნატიფი და ლამაზია. დახვეწილი ფორმა ქმნის საოცრად ლამაზ ხაზებს. ყოველივე ამის გამო კომპოზიციის ყველა ელემენტი მოხდენილ სახეს იღებს. ფანტასტიკური ცხოველი მეტ სტილიზაციას განიცდის. მაგალითად, მისი ფეხები, რომლებიც ადრე სავსებით სწორხაზოვნად იყო შესრულებული და საყრდენი სვეტების შთაბეჭდილებას ტოვებდა, ახლა დაკუთხულ ხაზებშია შესრულებული, ფეხების ფორმის მოხრა დეკორატიულ სახეს იღებს და ორგანულად უერთდება მთლიან ორნამენტს. ძლიერ სტილიზებულია აგრეთვე ირმის გრძელი ენა, რომელიც ბოლოში სპირალურად არის დახვეული, ირმის თვალი და სხვა.

ხშირად ცენტრალურ ცხოველს კისერსა და ზურგზე უჩნდება გრეხილი მოსართავი, რომელიც აგრეთვე დეკორატიულ მიზნებს ემსახურება (იხ. ბალთა № 13). ხშირად კომპოზიციაში ჩნდება დამოუკიდებელი ორნამენტული მოტივები. აღნიშნულ ბალთებზე გამოსახულებათა შორის დარჩენილი სივრცე სიცარიელეს კი აღარ წარმოადგენს, არამედ ორგანულად უერთდება ორნამენტს და ქმნის მსუბუქ აჟურულ ფონს, რომელშიც ცენტრალური - გამოსახულება თითქოს ერთგვარად იკარგება კიდეც. ყოველივე ამის გამო, ჩარჩოში ჩასმულ მთელ კომპოზიციას აღიქვამ როგორც მთლიან ორნამენტს. მნახველზე ზემოქმედებას ახდენს არა მხოლოდ ცხოველის გამოსახულება, არამედ მთლიანად ბალთის ორნამენტის დეკორატიული ხასიათი (იხ. ბალთა № 17, ტაბ. 1).

აღნიშნული ბალთების სტილისტური ანალიზი გვარწმუნებს იმაში, რომ ოსტატის მიზანს წარმოადგენდა არა მხოლოდ კომპოზიციის დეკორატიული გადაწყვეტა, არამედ მის წინაშე აშკარად იდგა აგრეთვე გარკვეული პლასტიკური ამოცანაც. ოსტატი ორნამენტში იძლევა ცხოველების არა მხოლოდ სილუეტს, არამედ მოცულობით ფორმასაც, რომლის დამუშავებას ის გარკვეულ ყურადღებას აქცევს. მაგრამ მიუხედავად ამისა, განსაკუთრებული ყურადღება

ბალთების ორნამენტის მხატვრულ გადაწყვეტაში ექცევა ნატიფი ხაზების შექმნას, ერთგვარი ხაზოვანი დინამიკის გადმოცემას.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მეორე და მესამე ჯგუფის ბალთებს ბევრი საერთო იკონოგრაფიული ნიშანი გააჩნიათ. ამ ჯგუფებისათვის უპირველესად ყოველისა, საერთოა ცენტრალური ფანტასტიკური ცხოველი, ერთნაირია კომპოზიციური სქემა და სხვა, მაგრამ მეორე ჯგუფისაგან განსხვავებით, მესამე ჯგუფის ბალთებზე გამოხატული ირემი თანდათან ცხენის ატრიბუტებს იღებს და ბოლოს, ბალთების დეკორში ირმის ფიგურას ცხენის რეალისტური გამოსახულება ცვლის.

იკონოგრაფიასთან ერთად, ამ ბალთების შესრულების სტილიც ბევრ საერთოს ამჟღავნებს. ისევე როგორც ზევით განხილულ ჯგუფებში, აქაც ზოგიერთი ნიმუში მხატვრული ფორმის სიმძიმითა და სიტლანქით გამოირჩევა. ბალთებზე წარმოდგენილი ფანტასტიკური ცხოველი ცუდად არის დამუშავებული, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ცხოველის ფიგურა მაინც მეტად გამომხატველია. ბალთების ამ ნიმუშებზე ფორმის მხატვრულ დამუშავებას, დეკორის ორნამენტულობასა და აქურს ნაკლები ყურადღება ექცევა (იხ. ბალთა № 58, ტაბ. 5). შემდეგი ნიმუშები, განსაკუთრებით კი ის ბალთები. რომლებზეც ცხენის რეალისტური გამოსახულებაა მოცემული, ფორმის შესანიშნავი დამუშავებით გამოირჩევა. ნატიფი ფორმა მოხდენილ ხაზებს იძლევა და ამის შედეგად მთლიანად ბალთის ორნამენტი დახვეწილ სახეს იღებს.

წინა ორი ჯგუფის ბალთებისა და მესამე ჯგუფში გაერთიანებული ბალთების შესრულების სტილი მაინც საკმაოდ განსხვავებულია. მიუხედავად იმისა, რომ ოსტატი, ისევე როგორც წინა ჯგუფებში, დიდ ყურადღებას აქცევს ხაზოვანი დინამიკის გადმოცემას. ხაზების სინატიფის დაცვას, მესამე ჯგუფში გაცილებით უფრო მეტად და მკაფიოდ იჩენს თავს კომპოზიციაში პლასტიკური ამოცანის გადაწყვეტა, რომელიც აქ წინა პლანზეა წამოწეული.

ეს სიახლე განსაკუთრებით სრულად ცენტრალური ცხოველის დამუშავებაში იჩენს თავს. ცხენის ფიგურა უფრო მაღალ რელიეფშია მოცემული. ოსტატი სრულიად განსხვავებულად ახდენს სხეულის ფორმის მოდელირებას. ცხენის სხეული ძლიერად არის გამოწეული ფონიდან და თითქმის მრგვალ ქანდაკებად გვევლინება. ფორმის მოდელირების ეს ახალი პრინციპი თავს იჩენს აგრეთვე ცხენის კისრის მოსართავის დამუშავებაში, რომელიც გრაფიკულად კი არ არის შესრულებული, არამედ ფონიდან პლასტიკური მასებით გამოყოფა.

ახალ მხატვრულ ამოცანებს ექვემდებარება აგრეთვე დამატებითი ცხოველების დამუშავების სტილიც. ცხენის ზურგთან მოთავსებული ჯიხვის ფიგურაც მაღალ რელიეფშია მოცემული. მისი სკულპტურულად დამუშავებული თავი ძლიერად გამოდის ფონიდან და მრგვალ ქანდაკებას წარმოადგენს (იხ. ბალთა № 134, ტაბ. 11). აღნიშნულ ბალთებში შესამჩნევადაა გაზრდილი აგრეთვე ქიმების ზომაც, რომლებიც რელიეფურ ორნამენტში ამოზიდულ ფორმას ქმნის.

ბალთების მესამე ჯგუფის კომპოზიციებში პლასტიკური ამოცანის წინ წამოწევით თითქოს მზადდება ნიადაგი ბალთების მეოთხე ჯგუფისათვის; მეოთხე ჯგუფის ბალთები, რომელზეც ჯიხვის ფიგურაა გამოსახული, ზოგიერთი ნიშნით წინა ჯგუფის ბალთებს უკავშირდება. განსაკუთრებით მსგავსია ცენტრალური სხეულის ტორსი. მეოთხე ჯგუფში გამოსახულ ჯიხვის ფიგურას აქვს ვიწრო

წელი, რომელიც მის სხეულს ორ ნაწილად ყოფს. წელის ორივე მხარეს იქმნება თანაბარი სიდიდის ორი მოცულობითი მასა, მაგრამ წინა სამი ჯგუფისაგან განსხვავებით, აქ ჯიხვის ხაზოვან სხეულს უპირისპირდება მრგვალი ქანდაკების პრინციპებით გადაწყვეტილი ჯიხვის თავისა და რქების ფორმა. თავი და რქები ყველგან სცილდება ორნამენტის არეს, ამოდის რელიეფს ზევით და ყველაზე ამოზიდულ ფორმას ქმნის. ოსტატი ცდილობს სიბრტყის დარღვევას, რელიეფში შეაქვს მრგვალი ქანდაკების ელემენტები, რითაც აცოცხლებს მხატვრულ დეკორს და თავისებურ ელფერს აძლევს მას.

ჩვენი კლასიფიკაციის მეხუთე ჯგუფში გაერთიანებულია ბალთების უაღრესად საინტერესო და თავისი სტილით სხვა ჯგუფებში გაერთიანებული ბალთებისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავებული ნიმუშები. ამ ბალთებისათვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ ნიშანს წარმოადგენს კომპოზიციის ცენტრალური ცხოველი — ფანტასტიკური ირემი, რომელიც გამოსახულია „სრბოლის“ პოზაში.

მეხუთე ჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებს ერთი მნიშვნელოვანი თავისებურება გააჩნია. მიუხედავად ამ ბალთების საერთო მსგავსებისა, თითოეულ მათგანს მკვეთრად გამოხატული ინდივიდუალური ნიშნები ახასიათებს. ამ ბალთებში აშკარად გამოსჭვივის იკონოგრაფიულ და სტილისტურ ცვლილებათა ერთიანი ევოლუციის საფეხურები. ეს ევოლუცია კომპოზიციისა და საერთოდ მთელი ორნამენტის გართულების — ერთიდაიგივე მხატვრული ელემენტების მოზღვავებისა და დეკორის გადატვირთულობის გზით მიდის.

ეს პროცესი ყველაზე თვალნათლივ ჩარჩოს ევოლუციაში შეიმჩნევა. მეხუთე ჯგუფის პირველ ქვეჯგუფში გაერთიანებული სამი ბალთის (ბალთა № 158, 159, 160, იხ. ტაბ. 13, 14) ჩარჩო შემკულია სპირალური ორნამენტით, რომელიც თავის მხრივ ჩასმულია წნული ორნამენტისაგან შემდგარ ჩარჩოში. ჩარჩოს კუთხეებში, წნულ ორნამენტზე მოთავსებულია ორ-ორი პატარა ზომის ნახევარწრისებური ქიმი.

ბალთების შემდეგ ნიმუშზე იზრდება ჩარჩოს ზომა, ხოლო მისი ორნამენტი გართულებას განიცდის. ბალთა № 162 (იხ. ტაბ. 15)— ჩარჩოს ზომა თითქოს ორჯერ უფრო გაზრდილია. გართულებულია მისი ორნამენტიც. ეს გართულება მიდის ერთი და იგივე მოტივების, ამ შემთხვევაში სპირალური ორნამენტების რაოდენობრივი მატების გზით. აღნიშნული ბალთის ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტის ორი რიგისაგან, სპირალების ორი რიგი ერთმანეთისაგან წნული ორნამენტით არის გამოყოფილი, რაც ჩარჩოს თითქოს ორ ნაწილად ყოფს. სპირალური ორნამენტის ორი რიგის შესაბამისად იზრდება წნული ორნამენტისა და კოპების რიცხვიც.

ბალთა № 163, 164-ზე (იხ. ტაბ. 15, 16) ჩარჩოს დეკორის გართულების პროცესი კიდევ უფრო თვალნათლივ მოჩანს. აღსანიშნავია, რომ იზრდება ბალთის ზომა. ძალიან გაზრდილია აგრეთვე ჩარჩოც, რომელსაც მთელი ბალთის დაახლოებით მესამედი უჭირავს. ტენდენცია ჩარჩოს ორ ნაწილად გაყოფისა, რაც წინა ბალთაზე მხოლოდ სუსტად იყო მინიშნებული, აქ სავსებით მკაფიოდ გამოხატულ სახეს იღებს. ჩარჩოს შუაში ჩნდება ახალი მოტივი — სვეტები, რომლებიც ჩარჩოს ორ ნაწილად ყოფს. სვეტების ორივე მხარეს განლაგებულია შესანიშნავად დამუშავებული სპირალური ორნამენტი, რომელიც თავის მხრივ, ჩასმულია წნული ორნამენტისაგან შემდგარ ჩარჩოში. ჩარჩოს კუთხეებში, წნულ ორნამენტზე, მოთავსებულია დაბალი კოპები, რომელთა რიცხვი,

წნული ორნამენტის შესაბამისად, ჩარჩოს ყოველ კუთხეში ოთხს აღწევს. სვეტებს შორის დარჩენილი სივრცე კი ბალთას უფრო აჟურულსა და ჰაეროვან იერს აძლევს.

ჩარჩოს დეკორის მხატვრული გაფორმებით, ზემოაღნიშნულ ბალთებთან სტილისტურად ძალიან ახლოს დგას მეორე იკონოგრაფიულ ქვეჯგუფში გაერთიანებული ნიმუშები (ბალთა № 167, 168, ტაბ. 17).

ზევით განხილულ ბალთებზე ჩარჩოს დეკორის შეცვლასთან ერთად იცვლება აგრეთვე ჩარჩოს შიგნით მოთავსებულ გამოსახულებათა იკონოგრაფიაც. ამ ბალთებზე წარმოდგენილ კომპოზიციათა ცენტრალური ელემენტია სავსებით ერთნაირი ფანტასტიკური ცხოველი, მაგრამ მისი გამოსახულება გარკვეულ ცვლილებებს განიცდის. კომპოზიციის ცვალებადობა დეკორის გართულებისა და ერთგვარი სიჭრელის გზით მიდის, რასაც ოსტატი გამოსახულებათა სტილიზაციითა და ორნამენტში სხვადასხვა სახის გეომეტრიული მოტივების გაზრდით ახერხებს.

პირველ ქვეჯგუფში გაერთიანებულ სამ ბალთას (ბალთა № 158, 159, 160. იხ. ტაბ. 13, 14), რომელთაც, როგორც დავინახეთ, სპირალური ორნამენტის ერთი რიგისაგან შემდგარი ჩარჩო მოუყვება გარშემო, ახასიათებს მარტივი კომპოზიცია, რომელიც ერთი, ან ორი ელემენტისაგან არის შემდგარი. ამიტომ ჩარჩოს შიგნით დარჩენილია თავისუფალი არე, რომელიც ორნამენტის შემადგენელ ნაწილად კი არ აღიქმება, არამედ სიცარიელის შთაბეჭდილებას ტოვებს (ბალთა № 161, 162-ზე, ტაბ. 15). ამ მარტივ კომპოზიციას უჩნდება ახალი მოტივი, ცხოველის ფეხებთან განლაგებული სპირალი, რომელიც დეკორატიულ მიზნებს ემსახურება. ბალთა № 164-ზე (იხ. ტაბ. 16) დეკორის სიჭრელე და გეომეტრიული მოტივების სიჭარბე კიდევ უფრო ძლიერად არის შესამჩნევი. ძალიან იზრდება აგრეთვე ცენტრალური ფანტასტიკური ცხოველის სტილიზაციის დონეც.

ასეთივე გადატვირთული დეკორატიული შემკულობა ახასიათებს მეორე ქვეჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებზე წარმოდგენილ ფანტასტიკურ ცხოველსაც. განსაკუთრებულად სტილიზებული და დეკორატიულია ცხოველის ფარფლისებური, სპირალურად დახვეული ფეხები, რომლებიც სტილისტურად ბალთის სპირალურ ჩარჩოს უფრო უკავშირდება, ვიდრე ცენტრალურ ცხოველს (ბალთა № 168, ტაბ. 17).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ბალთებზე ფორმის სტილიზაცია და გეომეტრიული მოტივების სიჭარბე, ორნამენტში ორგანული აუცილებლობით კი არ არის ნაკარნახევი, ფორმის სრულყოფასა და ერთიანობას კი არ უწყობს ხელს, არამედ თვითმიზნურსა და ამდენად ზედმეტობის შთაბეჭდილებას ახდენს; იქნება ეს გადაჭარბებით სტილიზებული ფარფლისებრი სპირალებით დამთავრებული ფეხები, თუ ყოველგვარ აზრს მოკლებული ბაფთისებური მოსართავები და ა. შ.

მეხუთე ჯგუფის მესამე ქვეჯგუფში გაერთიანებულ ბალთებსაც საერთო იკონოგრაფიული და სტილისტური ნიშნები ახასიათებთ. მაგრამ ამავე დროს, მესამე ქვეჯგუფის თვითეულ ბალთასაც მკვეთრად გამოხატული ინდივიდუალური ნიშნები გააჩნია. მესამე ქვეჯგუფის ბალთების დეკორიც, ზემო განხილული ბალთების მსგავსად, ორნამენტის გართულებას განიცდის.

ამ ქვეჯგუფში ეს პროცესი ყველაზე უკეთ ჩარჩოს გარკვეულ ევოლუციაში შეინიშნება.

მესამე ქვეჯგუფის ბალთების ჩარჩო წნული ორნამენტით არის შესრულებული. ბალთა № 170-ის ჩარჩო წნული ორნამენტის ერთი რიგისაგან შედგება, ხოლო ბალთა № 171-ის (იხ. ტაბ. 18) ჩარჩოს ზომა იზრდება. წნული ორნამენტით შესრულებული ორი ხაზი ჩარჩოზე ერთმანეთისაგან გამოყოფილია ტეხილი ხაზით, რომელიც მას ორ ნაწილად ყოფს.

მესამე ქვეჯგუფის ბალთების ორნამენტში (წინა ქვეჯგუფებისაგან განსხვავებით) თითქმის სრულებით არ გვხვდება სპირალური სახეები. დეკორში მათ ოდნავ მომრგვალებული, მოხრილი ან ტეხილი ხაზები სცვლის.

როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ, მეხუთე ჯგუფის თვითეულ ნიმუშს საკუთარი, ინდივიდუალური ნიშნები გააჩნია. მაგრამ აქ, თვითეული მათგანის თავისებურება წინა ბალთის თავისებურებებიდან გამომდინარეობს. სწორედ ეს მომენტი ქმნის აღნიშნულ ბალთებში საერთო ევოლუციურ ხაზს[3].

ამგვარად, მეხუთე ჯგუფში გაერთიანებული ბალთები საკმაო მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. მათგან განსხვავებით, ზევით განხილული ბალთების წინა ოთხ ჯგუფს შედარებითი ერთფეროვნება ახასიათებთ. იქ მხატვრული სტილი ზუსტად ექვემდებარება მკაფიოდ გამოხატულ კომპოზიციურ ამოცანებს. ჩარჩოში ფიგურების განლაგების სქემა ყოველთვის ზუსტად არის დაცული. მდგრადობას იჩენს, აგრეთვე, ცენტრალური ცხოველის ტიპი და პოზა. მაგალითად, პირველი ჯგუფის ბალთებში ირემს თავი ყოველთვის უკან აქვს მობრუნებული. ამის გარდა, ბალთების ყველა ნიმუშზე ორელემენტიანი კომპოზიციაა წარმოდგენილი.

მეხუთე ჯგუფში გაერთიანებული ბალთების მხატვრული სტილის თავისებურება, ჩვენი აზრით, ოსტატის მეტ შემოქმედებით თავისუფლებას მოწმობს. მისი ფანტაზია, როგორც ჩანს, აღარ არის შებოჭილი ტრადიციით დაკანონებული სქემებით. ამიტომაც, ამ ბალთებზე კომპოზიციური სქემა დარღვეულია. ოსტატი გვთავაზობს როგორც ერთ, ისე ორ და სამელემენტიან კომპოზიციებს. სტილისტურად სავსებით ერთგვაროვან ბალთებში ოსტატი ცენტრალურ ცხოველს გამოხატავს როგორც უკან თავშემობრუნებულ პოზაში, ასევე ცხოველის სხეულს მთლიანად პროფილში წარმოგვიდგენს. ასევე ნებისმიერია კომპოზიციაში დამატებითი ცხოველების განლაგებაც.

მეხუთე ჯგუფში არსებული კომპოზიციური დარღვევები, მათი შესრულების თავისებური სტილი წმინდა დეკორატიულ მიზნებს ექვემდებარება. ბალთების ორნამენტის მხატვრულ გადაწყვეტაში აქცენტი ძირითადად ფორმალურ, სტილისტურ მხარეზეა გამახვილებული. ფორმის სტილიზაცია ამ შემთხვევაში ემსახურება არა შინაარსის სრულყოფილად გახსნას, არამედ, როგორც ზემოთაც გვქონდა აღნიშნული, მას თავისთავადი მნიშვნელობა აქვს მინიჭებული და არა თუ ხელს უწყობს მხატვრული ფენომენის ერთ მთლიანობაში აღქმას, არამედ თიშავს ფორმას — (გამომსახველობით საშუალებებს) შინაარსისაგან. დეკორის ესოდენ ძლიერი დატვირთვა სხვადასხვა გეომეტრიული მოტივებით თვითმიზნურ ხასიათს ატარებს, აშკარად მოკლებულია მტკიცედ განსაზღვრულ შინაგან კანონზომიერებას და ამიტომ ბალთებისათვის დამახასიათებელი მხატვრული სტილისათვის არ არის ორგანული.

---

[3] შდრ. Т. Ивановская, Бронзовые прямоугольные пряжки..., стр. 418

* * *

ბალთების ცალკეული ჯგუფების სტილისტური განვითარების სურათის აღდგენა ჩვენ დახმარებას გვიწევს ბრინჯაოს ქართული ბალთების განვითარების ერთგვარი საფეხურების ან, უფრო სწორად, ვარიანტების დადგენაში. მაგრამ სანამ ამ საკითხის გარშემო ჩვენი შეხედულებების გადმოცემაზე გადავიდოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია შევეხოთ სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ საკითხის შესახებ გამოთქმულ ზოგიერთ მოსაზრებას.

გ. გობეჯიშვილის აზრით, ბალთების ცალკეული სახეების დათარიღება, შესაძლებელია თანმხლები არქეოლოგიური მასალისა და ბალთებზე წარმოდგენილ გამოსახულებათა სემანტიკური ანალიზის გზით. მკვლევარის აზრით, ბალთებში ყველაზე ადრეულ ჯგუფს წარმოადგენს ის ნიმუშები, რომლებზეც მოცემულია უკანთავმობრუნებული ირემი. ხოლო ცხენის გამოსახულებიანი ბალთები უფრო მოგვიანო ხანას ეკუთვნის[4]. ასეთი მტკიცების საფუძველს წარმოადგენს შეხედულება ირმისა და ცხენის ტოტემური და სამეურნეო მნიშვნელობის შენაცვლების შესახებ.

შ. ამირანაშვილი იზიარებს გ. გობეჯიშვილის ამ მოსაზრებებს და უძველესად თვლის იმ ბალთებს, რომლებზეც ირემი თავმობრუნებულად არის გამოხატული. ამავე დროს, ავტორი ადრეულად თვლის იმ ნიმუშებს, რომლებზეც ირმის სრბოლის პოზაშია მოცემული. ბალთების ადრეულ ჯგუფს მიეკუთვნება, აგრეთვე, შ. ამირანაშვილის აზრით, ბორჯომის მუზეუმში დაცული ბალთები და ბალთა ორტანიანი ფანტასტიკური ირმის გამოსახულებით. ცხენის გამოსახულებიანი ბალთები, ავტორის აზრით, შედარებით გვიანდელ საფეხურს განეკუთვნება[5].

როგორც ვხედავთ, ორივე მკვლევარი, ბრინჯაოს ბალთების განვითარების გარკვეული საფეხურების დადგენის დროს, ეყრდნობა ამ ძეგლების არა შესრულების სტილის, არამედ იკონოგრაფიის მონაცემებს.

ბალთების ცალკეული ჯგუფების დასათარიღებლად ამ შემთხვევაში ბალთებზე წარმოდგენილ გამოსახულებათა შინაარსის ანალიზი ვერ დაგვეხმარება, რადგანაც ირმისა და ცხენის, როგორც გარკვეულ ღვთაებათა მონაცვლეობის ფაქტი ადამიანის აზროვნებაში ანტიკურ ეპოქაზე ბევრად უფრო ადრეულ ხანას განეკუთვნება და, ამდენად, ცხადია, ანტიკური ძეგლების დასათარიღებლად და მათში განსხვავებული საფეხურების დასადგენად ვერ გამოდგება.

ამ მეტად რთული საკითხის გასარკვევად გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ბალთების დეკორის სტილისტური ანალიზის მონაცემებს.

ჩვენ რომ ერთმანეთს შევადაროთ პირველ იკონოგრაფიულ ჯგუფში გაერთიანებული ბალთები (მაგ. ბალთა № 1 და № 17, იხ. ტაბ. 1), დავინახავთ, რომ მათი შესრულების სტილი საკმაოდ განსხვავებულია: თუ ბალთა № 1 ფორმის ამორფულობით, სიტლანქითა და ერთგვარი სიმძიმით გამოირჩევა, ბალთა № 17 შესრულების სტილი გაცილებით სრულყოფილია. ამ ნიმუშებზე გაცილებით მეტი ყურადღება ეთმობა ორნამენტულობასა და დეკორატიულობას; პლასტიკური ფორმა ორნამენტში ქმნის დახვეწილ ხაზებს. ფორმა ძლიერ

---

[4] გ. გობეჯიშვილი, ბრინჯაოს ქართული ბალთები, გვ. 217—219.

[5] შ. ამირანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 93—94.

სტილიზაციას განიცდის, მაგრამ ეს სტილიზაცია ორნამენტისათვის ორგანულია და ფორმის ერთიან აღქმას უწყობს ხელს.

სავსებით ანალოგიური სტილისტური განსხვავებანი დამახასიათებელია ბალთების ყველა იკონოგრაფიული ჯგუფისათვის. მართლაც, თუ ერთმანეთს შევადარებთ მეორე იკონოგრაფიული ჯგუფის (ბალთა № 58, 84, ტაბ.5 და № 47, № 74, იხ. ტაბ. 4—6), ან მეხუთე იკონოგრაფიული ჯგუფის (ბალთა № 159 და № 164, იხ. ტაბ. 13—16) ნიმუშებს, დავინახავთ, რომ პირველი ჯგუფისათვის დამახასიათებელი ზემოაღნიშნული სტილისტური განსხვავებანი ბალთების ყველა ჯგუფისთვის თითქმის თანაბრად არის დამახასიათებელი. ეს ბალთები განსხვავდება ერთმანეთისაგან მხოლოდ იკონოგრაფიით, ხოლო მათი სტილი სავსებით ერთგვაროვან ცვალებადობას განიცდის.

საფიქრებელია, რომ ბალთების მხატვრული სტილისათვის დამახასიათებელი ეს საერთო ნიშანი მოწმობს ბალთების ყველა ჯგუფში საერთო ევოლუციური ხაზის არსებობას. ეს ევოლუცია კი მიემართება ფორმის ამორფული დამუშავებიდან, ერთგვარი ტლანქი „რეალიზმიდან“, სრულ თავისუფლებამდე.

ზემოთქმული უფლებას გვაძლევს, გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ ბალთების ყველა ჯგუფი ერთდროულად იწყებს არსებობას და ერთმანეთის პარალელურად განვითარების საერთო გზას გაივლის. დღეისათვის არსებულ მასალაზე დაყრდნობით, შესაძლებლად მიგვაჩნია ბალთებში განვითარების სამი საფეხურის, სამი ვარიანტის გამოყოფა.

ბალთების პირველ ვარიანტს (ეს საფეხური, საფიქრებელია, ყველაზე ადრეული უნდა იყოს) განეკუთვნება პირველ, მეორე, მესამე და მეხუთე ჯგუფში გაერთიანებული ბალთების ტლანქად ნამუშევარი ნიმუშები.

განვითარების მეორე საფეხურს უნდა ასახავდნენ ამავე ჯგუფებში გაერთიანებული სტილისტურად დახვეწილი ნიმუშები. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ამ ბალთებში განვითარების ორი, ერთმანეთისაგან განსხვავებული ხაზია შესამჩნევი. ერთი ხაზი არის ბალთებისათვის დამახასიათებელი ტრადიციული კომპოზიციების ფორმის სრულყოფა (ბალთა № 8, № 25, № 56, № 84, ტაბ. 2—7), ხოლო მეორე ხაზი ოსტატის გარკვეულ მხატვრულ ძიებებთან უნდა იყოს დაკავშირებული; ახალი გამომსახველი საშუალებების გამოყენების შედეგად ოსტატი ყოფს, ანაწევრებს სიბრტყეს და მხატვრულ დეკორში მრგვალი ქანდაკების ელემენტები შემოაქვს. განვითარების ამ გზას ყველაზე უკეთ წარმოგვიდგენენ ბალთების ის ნიმუშები, რომლებზეც ცხენის რეალისტური გამოსახულებაა მოცემული.

ამ ნიშნით, ცხენის გამოსახულებიან ბალთებს მჭიდროდ უკავშირდება ის ნიმუშები, რომლებზედაც ჯიხვის რეალისტური გამოსახულებაა მოცემული. ამ შემთხვევაშიც, ჯიხვის თავი გამოდის რელიეფიდან და მრგვალ ქანდაკებად გვევლინება. მაგრამ მეტად ნიშანდობლივია, რომ ამასთან ერთად ჯიხვის ფიგურის დამუშავება დიდ სიახლოვეს იჩენს იმ ბალთებთან, რომლებიც მართალია ბალთების განვითარების მეორე საფეხურს განეკუთვნებიან, მაგრამ განვითარების განსხვავებული ხაზით მიდიან (შრდ. ბალთა № 148 და № 74, იხ. ტაბ. 12 — 6).

ბალთების უკანასკნელ ეტაპს განეკუთვნება მეხუთე ჯგუფში გაერთიანებული, მეტად სტილიზებული ბალთები (ბალთა № 163, 164, ტაბ. 16—17). მათთვის დამახასიათებელია გადაჭარბებული ორნამენტულობა და დეკორატიუ-

ლობა. მათ მხატვრულ გადაწყვეტაში აქცენტი ორნამენტის ფორმალურ სტილისტურ მხარეზეა გადატანილი, ძლიერ სტილიზაციას თავისთავადი მნიშვნელობა აქვს მინიჭებული, რაც ბალთებისათვის დამახასიათებელი მხატვრული სტილისათვის არ არის ორგანული.

საზგასმით არის აღსანიშნავი, რომ ბალთების გავრცელების ქრონოლოგიური მონაკვეთი იმდენად მცირეა, რომ ჩვენს მიერ გამოყოფილ საფეხურებს შორის დიდი ასაკობრივი განსხვავების არსებობა ძნელი წარმოსადგენია.

ჩვენს მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას ბალთების სხვადასხვა ტიპების პარალელური არსებობის შესახებ, თითქოს მხარს უჭერს, არქეოლოგიის ის მწირი მონაცემები, რომლებიც გაგვაჩნია. რომაული ხანით დათარიღებულ სამარხებში აღმოჩნდა ბალთები: № 77, № 93, № 144, № 57. ბალთის თვითეული ნიმუში განსხვავებულ იკონოგრაფიულ ჯგუფს წარმოგვიდგენს.

ამგვარად, საფიქრებელია, ბალთებში ჩვენ საქმე უნდა გვქონდეს მხატვრული ძეგლის ერთიდაიგივე ტიპის ვარიანტულ განსხვავებებთან. ეს ფაქტი კი მოწმობს და ამავე დროს ხსნის კიდეც ამ ძეგლების ფართო გავრცელებას და ადასტურებს მათ სახალხო ხასიათს.

* * *

სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ბრინჯაოს აჟურული ბალთები თავისი სემანტიკური და სტილისტური ნიშნებით კოლხური ხელოვნების წრეს ეკუთვნის[6] და რომ ბალთებზე წარმოდგენილ გამოსახულებათა საწყისები უნდა ვეძებოთ ადგილობრივ კავკასიურ გვიანბრინჯაოს და ადრეული რკინის ხანის კულტურებში[7].

ეს მოსაზრება სრულიად სამართლიანად მიგვაჩნია. აღსანიშნავია მხოლოდ, რომ ის არგუმენტაცია, რომელსაც აღნიშნული ავტორები იშველიებენ, ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი მოსაზრების დასასაბუთებლად მცირეა და დღეისათვის არასაკმარისი.

აუცილებლად მიგვაჩნია კიდევ ერთხელ დავუბრუნდეთ დასმულ საკითხს და საგანგებოდ შევჩერდეთ მის დასაბუთებაზე: მითუმეტეს, რომ დღეისათვის მოგვეპოვება საკმარისი მასალა, რომელიც ბრინჯაოს ჭვირული ბალთების ადგილობრივი წარმოშობის საკითხს თითქმის უდავოდ ხდის.

ბრინჯაოს ქართული ბალთების მხატვრული სტილის თავისებურება აშკარად მიგვითითებს იმაზე, რომ ბალთების შესრულების სტილი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ამიერკავკასიაში გავრცელებული უფრო ადრეული ძეგლებისათვის დამახასიათებელ მეტად თავისებურ ცხოველურ სტილთან. ამ ადრეულ ძეგლებს აღნიშნული ბალთები უკავშირდება როგორც თემატიკურად (ბრინჯაოს ბალთების მხატვრულ სახეებს, როგორც დავინახეთ, წარმოადგენენ: ირემი, ჯიხვი, ცხენი, თევზი, გველი, ფრინველი და სხვ. აღნიშნული ცხოველთა გამოსახულებანი ძლიერადაა დამახასიათებელი ავრეთვე ამიერკავკასიური ადრეული ხანის ძეგლებისათვისაც), ასევე სტილისტურად.

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესო მასალას იძლევა გვიანი ბრინჯაოს ხანის გრავირებული სარტყლები. აღნიშნულ ქამრებზე, როგორც ცნობილია, ძალიან ხშირად ირმის სახეა გადმოცემული. თუ ერთმანეთს შევადარებთ

---

[6] შ. ამირანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 95.

[7] F. Hančar, Einige Gurtelschliessen..., გვ. 153.

ამ ჭამრებზე (თრიალეთი, სამთავრო, თლი) გამოსახულ ირმებს, დავინახავთ, რომ მათ საერთო ნიშნები ახასიათებთ. ამ ძეგლებზე ირმის გამოსახულებებს ერთიანი მხატვრული პრინციპი უდევს საფუძვლად. ირემი ყოველთვის გამოსახულია გრაფიკულად, ფიგურის კონტურები მკაფიო ხაზებშია გადმოცემული. ცხოველს კარგად ემჩნევა ვიწრო წელი, რომელიც მის სხეულს ორ ნაწილად ყოფს. ერთი ნაწილია ირმის მკერდი, ხოლო მეორე მისი ჰიპერტროფირებული თეძო. იგივე მხატვრული პრინციპი უდევს საფუძვლად ჩვენს ბალთებზე წარმოდგენილ ირმის გამოსახულებებსაც, იმ განსხვავებით, რომ ქამრებზე ირემი გრაფიკულად არის მოცემული, ხოლო ბალთებზე — მაღალ რელიეფშია წარმოდგენილი, სადაც ფორმის მოცულობით დამუშავებას განსაკუთრებული ყურადღება აქვს დათმობილი. ბალთებზე ირმის მოცულობით ფორმებს ხაზს უსვამს მკერდსა და გავაზე გამოხატული კონცენტრირებული წრეები, რომლის მაგვარ ნიშნებს ჩვენ ხშირად ვხედავთ ქამრებზე გამოსახულ ირმის სხეულზეც.

უაღრესად ნიშანდობლივია აგრეთვე ისიც, რომ ბალთებზე ცხოველთა განლაგების სქემა, რომელიც ამ ძეგლებზე წარმოდგენილ კომპოზიციებში ყოველთვის ზუსტად არის დაცული, თავის ადრეულ პარალელს სწორედ ამგვარ ძეგლებზე პოულობს. მაგალითისათვის უნდა დავასახელოთ თლის სამაროვანზე აღმოჩენილი ქამარი (იხ. ტაბ. 19)[8]. მასზე წარმოდგენილია ირმებისა და ტახების ერთმხრივ მიმართული პროცესია. ირმებისა და ტახების გარშემო განლაგებულია უფრო პატარა ცხოველები, გველების, თევზებისა და ფრინველების სახით, ისე რომ თითოეული ჯგუფი დამოუკიდებელი და სრულიად დამთავრებული კომპოზიციის შთაბეჭდილებას ახდენს.

ქამარზე წარმოდგენილ ფიგურებში ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას ირემი და მის გარშემო განლაგებული ცხოველები იმსახურებენ. თუ ირმის პატარა კომპოზიციას სხვა გამოსახულებებისაგან იზოლირებულად განვიხილავთ, დავინახავთ, რომ ამ კომპოზიციის ცენტრალურ ელემენტს წარმოადგენს ირმის ფიგურა. ირემი პროფილშია გამოსახული. მას აქვს ვიწრო წელი. წელის ორივე მხარეს მკვეთრი კონტურით არის გადმოცემული ირმის ჰიპერტროფირებული მკერდი და თეძო. ირმის წინ გამოსახულია გველი, ირმის ზურგს ზევითა და მის ფეხებთან — ფრინველი (იხ. ტაბ. 19). როგორც ვხედავთ, ქამარზე წარმოდგენილია ბალთებისთვის ტიპური ოთხელემენტიანი კომპოზიცია. უაღრესად მნიშვნელოვანია, რომ ამ ასაკობრივად საკმაოდ განსხვავებული ძეგლებისათვის დამახასიათებელია ერთიდაიგივე ფიგურების ურთიერთგანლაგების სავსებით იდენტური სქემა.

დიდი მსგავსება შეიმჩნევა აგრეთვე ჩვენს ბალთებსა, კოლხურ-ყობანურ ცულებსა და ამავე ტიპის ბალთებზე გამოსახულ ცხოველს შორის. კოლხურ-ყობანური ეპოქის აღნიშნულ ძეგლებზე გამოხატულ ფანტასტიკურ ცხოველს ყოველთვის საერთო სტილისტური ნიშნები და თავისებურებანი გააჩნია. მისი დამახასიათებელი ნიშნებია: წაგრძელებული ტანი, რომელსაც აშკარად გამოხატული წვრილი წელი აქვს, ზომაზე მეტად გადიდებული თეძო და მკერდი, მაღალი ფეხები, რომლებიც რიგ შემთხვევაში ფარფლისებურად ბოლოვდებიან, გრძელი, ბოლოში სპირალურად დახვეული კუდი, დიდი, რელიეფური თვალი და სხვ.

---

8 Б. В. Техов, Раскопки Тлийского могильника, СА, 1963, № 1.

ეს ნიშნები, როგორც ზევითაც დავინახეთ, ახასიათებთ ჭვირულ ბალთებზე გამოხატულ ცხოველებსაც, იმ განსხვავებით, რომ ბალთებზე კომპოზიციები გრაფიკულად კი არ არის გადმოცემული, არამედ მოცულობით პლასტიკურ ფორმებშია გადაჭრილი.

განსაკუთრებით გვინდა შევჩერდეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ შედარებით მარტივ ჭვირულ ბალთებზე, რომლებზედაც ერთი რომელიმე, უფრო ხშირად ჯიხვის ან ირმის სტილიზებული გამოსახულებაა მოცემული.

მარტივი ჭვირული ბალთების საინტერესო ეგზემპლარი ინახება მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში[9]. ამ ბალთებზე მოცემულია უკანთავმობრუნებული ირმის სტილიზებული გამოსახულება, რომელიც დიდ სიახლოვეს იჩენს ბრინჯაოს ქართულ ბალთებთან. ორივე ძეგლისათვის დამახასიათებელია სპირალური კომპოზიცია. სპირალური კომპოზიციის შთაბეჭდილებას ორივე ძეგლზე ქმნის ირმის ვიწრო წელი და უკან თავმობრუნებული კისერი. მსგავსება დეტალების დამუშავებაშიც შეიმჩნევა. მსგავსი ხერხებით არის დამუშავებული ფეხების ფორმა, ცხოველის თავი, დიდი, რელიეფური თვალი და, ა. შ. მაგრამ ყველაზე დიდი მსგავსება ანტიკური ხანის ბრინჯაოს ბალთებსა და ამ მარტივ ჭვირულ ბალთებს შორის ის არის, რომ ორივეგან გამოსახულებანი რელიეფურ ფორმებშია მოცემული, სადაც მთლიანი ორნამენტი ჭვირულ სახეს იღებს. ორივე ძეგლზე მხატვრულად ღირებულია არა მარტო ფორმა, არამედ ამ ფორმებს შორის დარჩენილი სივრცეც, რომელიც როგორც ორნამენტის ნაწილი ისე იკითხება. ამ ძეგლების მხატვრულ გადმოცემაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ნატიფი ხაზის დამუშავებას, ხაზთა უსასრულო დინების, ხაზოვანი დინამიკის გადმოცემას. მაგრამ განსხვავებით ადრეული ძეგლებისაგან, ანტიკური ბალთების დეკორის მხატვრულ გადაწყვეტაში ამკარად შეიმჩნევა ახალი ამოცანები — კომპოზიციის მოცულობით, პლასტიკურ ფორმებში გადაჭრა, რაც დიდი ხნის მხატვრული ევოლუციის შედეგი უნდა იყოს.

ამრიგად, ბრინჯაოს ქართული ჭვირული ბალთების სტილი მჭიდროდ უკავშირდება ამიერკავკასიაში გავრცელებული მატერიალური კულტურის ადრეულ ძეგლებს, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს ბალთების ადგილობრივი წარმოშობის ფაქტს. აქვე შენიშვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ზემოაღნიშნული ვითარება სრულიად ეწინააღმდეგება სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ადრე გამოთქმულ აზრს იმის შესახებ, რომ ჭვირული ბალთები წარმოადგენენ ძველი კავკასიური ხელოვნებისა და ახალი სკვითური ხელოვნების ნაერთს (ჰანჩარი), ან რომ ისინი თითქოს ასახავენ კავკასიაში ე. წ. სარმატულ-კავკასიურ ეტაპს (როსტოვცევი).

ბრინჯაოს ქართული ბალთები თავისი დახვეწილი ფორმითა და შესრულების შესანიშნავი მანერით ძველი ქართული ხელოვნების განვითარების გზაზე, ახალი, აღმავალი საფეხურის გამომხატველია. მხატვრული გამომსახველობითი საშუალებები ბრინჯაოს ქართულ ბალთებზე შეუდარებლად სრული და დახვეწილია. სწრაფვა ფორმის სრულყოფისაკენ, რომელიც ადრეულ ძეგლებშიც შეიმჩნევა, ანტიკურ ხანაში ბრინჯაოს ჭვირულ ბალთებში პოულობს თავის შესანიშნავ გადაჭრას.

---

9 ინვენტარის ნომერი 543321. ბალთა გამოქვეყნებულია, იხ. MAK, VIII, ტაბ. CV—19.

აქვე საინტერესოა დაისვას საკითხი, თუ რა დამოკიდებულებაში იმყოფება ბრინჯაოს ქართული ბალთები ანტიკური ხელოვნების იმ ნიმუშებთან, რომლებიც საქართველოში იყო აღმოჩენილი და ანტიკური ხელოვნების ძლიერი გავლენით იყო შექმნილი. ამგვარი ძეგლების შესანიშნავ მაგალითს იძლევა ცხენის ფიგურის გამოსახულება არმაზსა და ბორში აღმოჩენილ ვერცხლის თასზე, თაგილონში აღმოჩენილი ირმის სკულპტურული თავი და სხვ. ამ ძეგლებს, ბრინჯაოს ბალთებისაგან განსხვავებით, ახასიათებს პლასტიკური ფორმის სავსებით რეალისტური გადმოცემა, მეტყველი და დაკვირვებული ხაზი, რომელიც ყოველგვარი განზოგადებისა და სტილიზაციის გარეშე ქმნის პლასტიკურ ფორმას. ერთ ეპოქაში შექმნილი, მაგრამ სტილისტურად განსხვავებული ეს ძეგლები ამყარებს სრულიად სხვადასხვა მხატვრულ მსოფლმხედველობას.

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ბრინჯაოს ბალთების მხატვრული სტილი არ განიცდის ამ პერიოდის საქართველოში ფართოდ გავრცელებული ელინური კულტურის გავლენას, არამედ ადგილობრივი ტრადიციების თვითმყობადი განვითარების საკუთარი გზით მიდის.

ამგვარად, ჩვენ შეიძლება ვილაპარაკოთ ბრინჯაოს ბალთებზე, როგორც ერთიანი ქართული კულტურის ძეგლებზე, რომლებშიც ერთგვარად სინთეზს აღწევს უფრო ადრინდელი დას. ქართული და აღმ. ქართული კულტურებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები.

* * *

ცალკე გვინდა შევეხოთ ბალთების დეკორისათვის დამახასიათებელ ორთავიანი ცხოველების მეტად თავისებურ მოტივს.

ორთავიან ცხოველთა გამოსახულებანი კავკასიის ბრინჯაოს კულტურაში მეტად გავრცელებულ მხატვრულ მოტივს წარმოადგენს. ამგვარი ცხოველები ხშირად არიან გამოსახული გვიანი ბრინჯაოს ხანის გრავირებულ ქამრებზე. ამ ფორმის საკიდები დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი ჩრდილო კავკასიაში, რაჭაში, ყაზბეგში და სხვ. ბრინჯაოსა და რკინის ხანის კულტურისათვის დამახასიათებელი ეს მოტივი თავს იჩენს უფრო გვიანდელი ხანის ხელოვნების ძეგლებზე, კერძოდ კი, ორთავიანი ფანტასტიკური ირმების მხატვრული მოტივი ზოგიერთ შემთხვევაში გვხვდება ბრინჯაოს ქართულ ბალთებზეც.

ბრინჯაოს ქართული ბალთების ამ ნიმუშებს თუ ორთავიან ცხოველთა ფორმის საკიდს შევუდარებთ, მათ შორის არსებულ განსხვავებასთან ერთად, დიდ მსგავსებასაც დავინახავთ.

ამ ძეგლებისათვის დამახასიათებელია საერთო კომპოზიციური პრინციპები, რაც გამოიხატება ორი ირმისებური ან ცხენისებური ფიგურის შეერთებაში საერთო ტანის საშუალებით, ცენტრში მოთავსებულია ან ადამიანის ფიგურა, ან ფიგურის მსგავსი ფორმა; ცხოველთა გამოსახულებანი მოცემულია სრულ პროფილში. გამოსახულებისათვის დამახასიათებელია ვიწრო წელი, განიერი მკერდის ორი მასა, რომელიც ყოველთვის გადადის მოკლე კისერში და სხვა.

ორივე ძეგლს ახასიათებს სწრაფვა დეკორატიულობისაკენ. მაგრამ თუ ბალთაზე კომპოზიციის დეკორატიული გადაწყვეტა ოსტატისათვის უკვე სრულიად შეგნებულ ამოცანას წარმოადგენს, საკიდებზე დეკორატივიზმი ჯერ კიდევ მხოლოდ სუსტადაა მინიშნებული.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ორთავიან ცხოველთა მხატვრულ მოტივს

უდიდესი მნიშვნელობა აქვს იმდენად, რამდენადაც ის გამოდის კავკასიის ფარგლებს გარეთ და მეტად ფართო ტიპოლოგიური პარალელების საშუალებას იძლევა.

დიდი რაოდენობით იძებნება ამგვარი გამოსახულებანი მცირე აზიაში, სკვითური ხელოვნების ძეგლებზე. ორთავიანი ცხოველების მხატვრული სახე განსაკუთრებით ორგანულად არის შესული ირანის არქაულ ხელოვნებაში. ორმაგი ცხოველები და ზედ გამოსახული ადამიანის ფიგურები ხშირად არიან ასახულნი ელამურ არქაულ საბეჭდავებზე[10]. განსაკუთრებით დამახასიათებელია ამ ტიპის გამოსახულებანი ლურისტანული კულტურისათვის.

ლურისტანში ვხვდებით ორთავიანი ჯიხვების, ძაღლისებური ცხოველების, ორთავიანი ფრინველების გამოსახულებებს. ხშირად ცხოველთა პროტომებზე გამოსახულია ადამიანის ფიგურა. ეს მხატვრული მოტივი განსაკუთრებით ხშირად იჩენს თავს ლურისტანულ ემბლემებზე[11] და ცხენის აკაზმულობის ნაწილებში[12].

ლურისტანულ ძეგლებთან განსაკუთრებულ სიახლოვეს ბალთა № 86 იჩენს (იხ. ტაბ 17). ბალთებზე ოთხკუთხედ ჩარჩოში ჩასმულია რელიეფურ ფორმებში შესრულებული კომპოზიცია, რომლის ცენტრალურ ნაწილს წარმოადგენს ორმაგი, ჰერალდიკური ტიპის ფანტასტიკური ირმების გამოსახულება. ორმაგ ირმებზე გამოსახულია ქალღვთაების ფრონტალური ფიგურა. ცენტრალური ცხოველის ორივე მხარეს მოცემულია გველის გამოსახულება, ხოლო მის ფეხებთან მოცემულია ძაღლი.

ამგვარი, ჩარჩოში ჩასმული რთული კომპოზიციის ასაკობრივად უფრო ადრეული პარალელები, შეიძლება მოიძებნოს სწორედ ლურისტანში. ამის შესანიშნავ მაგალითს წარმოადგენს ბრინჯაოს საყბეური (იხ. ტაბ. 20,1). აღნიშნულ ძეგლზე, ოთხკუთხედ ჩარჩოში, ჩასმულია რელიეფურ ფორმებში შესრულებული კომპოზიცია, რომელზედაც წარმოდგენილია ორმაგ ჯიხვებზე ამხედრებული ქალღვთაების ფრონტალური ფიგურა. მის ორივე მხარეს გამოსახულია ორი ძაღლისებური ცხოველი.

თუ ამ ორ ძეგლს ერთმანეთს შევადარებთ, მათ შორის არსებული სტილისტური განსხვავების მიუხედავად, გარკვეულ მსგავსებას დავინახავთ. ორივე ძეგლზე აჟურული, რელიეფურ ფორმებში მოცემული კომპოზიციაა, რომელიც ოთხკუთხედ ჩარჩოშია ჩასმული. ჩარჩოს კუთხეებში, ორივე ძეგლზე, გამოხატულია საშუალო სიმაღლის კონუსის ფორმის ქიმები.

ლურისტანული კომპოზიციის ცენტრალურ, აქცენტირებულ ნაწილს წარმოადგენს ღვთაების გამოსახულება. ამ ძეგლზე სწორედ ქალღვთაების სახეა მთავარი და ძირითადი, ამიტომაც მასზეა გადატანილი მთელი აქცენტი, ქალღვთაების სახე სკულპტურული ფორმებით გამოირჩევა: მას აქვს დიდი, რელიეფურად გამოყვანილი თვალები, მასიური ცხვირი. თავზე მას გამოხატული აქვს ცხოველური რქები და ყურები, რაც კიდევ უფრო მეტად გამომხატველს ხდის მას. ყოველივე ამის გამო ქალღვთაების აზრობრივი ზემოქმედება ძალიან დიდია. ბალთისაგან განსხვავებით ორმაგი ცხოველი მხატვრულად ღვთაების ატრიბუტს

---

[10] A. Roess, Greek Geometric Art,...., 1933, გვ. 107.
[11] SPA. IV, 45. ნახატი A,B,C,D, გვ. 44. ნახატი C, გვ. 46, ნახ. E.
[12] SPA, IV, გვ. 38, ნახატი ტაბ. XII, ნახ. 28.

წარმოადგენს; მას დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვს. ცხოველების გამოსახულება, როგორც ორნამენტის ნაწილი, მთლიან აჟურულ ფონში იკარგება.

ბრინჯაოს ქართულ ბალთაზე ძირითადი სიუჟეტი (ღვთაების სიძლიერის გადმოცემა) უკვე მივიწყებულია. მთელი კომპოზიციის ორნამენტულ-დეკორატიული ხასიათი ადამიანის ფიგურას თითქოს შეუმჩნეველსაც ხდის. ადამიანის ფიგურა იკითხება როგორც მთლიანი ორნამენტის შემადგენელი ელემენტი. კომპოზიციის ძირითადი და აქცენტირებული ნაწილია ორმაგი ცხოველის მასა და მოცულობითი და ხაზოვანი დეკორატიულობა.

ორივე ძეგლს აშკარად გამოხატული დეკორატიულობა ახასიათებს. მაგრამ კომპოზიციის ორნამენტულ-დეკორატიული გადაწყვეტა ამ ძეგლებზე სხვადასხვა სტილით არის მიღწეული. ბალთისათვის დამახასიათებელია კარგად მოდელირებული, მოცულობითი ფორმები, ხაზების საოცარი მოქნილობა და სინატიფე. ამდენად, ბალთაზე გამოსახულებანი გაცილებით უფრო პლასტიურია. პროპორციები უფრო თხელი, მაღალი და დახვეწილია. დახვეწილი ორნამენტის ფონზე, ცენტრალური ცხოველის მასა უფრო აძლიერებს აჟურული ფონის სინატიფესა და ჰაეროვნებას, თითქოს, ერთგვარად აპირისპირებს, ერთი მხრივ, მოცულობითი სხეულის ფორმასა და, მეორე მხრივ, მსუბუქ ჭვირულ ფონს.

ლურისტანულ კომპოზიციას ახასიათებს ფორმის ნაკლები მოცულობითობა. აქ ეს ფორმები თითქოს ერთ სიბრტყეშია ჩაჭედილი; პროპორციებიც უფრო ტლანქია და დამძიმებული.

გარკვეულ მსგავსებას იჩენენ ამ ძეგლებზე წარმოდგენილი დამატებითი ცხოველებიც. ბალთაზე გამოსახული ძაღლის ფიგურა გარკვეულ სტილისტურ მსგავსებას იჩენს ლურისტანურ საყბეურზე ასახულ ძაღლისებურ ცხოველთან. ძაღლს ორივეგან აქვს ვიწრო წელი, გრძელი, ბოლოში სპირალურად დახვეული კუდი, რელიეფური თვალი, გაღებული ხახა, ნახტომისებური პოზა და სხვა. ლურისტანულ ძაღლს კისერზე მოუყვება გრეხილი ხაზი. ამგვარი მოსართავი ძალიან აქტიურად იჩენს თავს ბალთების მხატვრულ დეკორში. მაგრამ ბალთაზე გრეხილი ხაზი დამატებითი ცხოველების მოსართავს კი არ წარმოადგენს, არამედ ცენტრალურ ცხოველს მოუყვება ზურგზე.

ბრინჯაოს ქართულ ბალთაზე გამოსახულ ორმაგ ცხოველსა და ზედ გამოსახულ ქალღმერთს შეიძლება დავუკავშიროთ კიდევ არაერთი ძეგლი ლურისტანიდან. მხოლოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ზევით განხილული მასალისაგან განსხვავებით აქ აღნიშნული კომპოზიცია ჩარჩოში კი არ არის ჩასმული, არამედ სუფთა სახით არის წარმოდგენილი. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ლურისტანული თალისმანი, რომელზედაც წარმოდგენილია ორმაგი ცხენისებური ცხოველი, რომლის ცენტრში, მკაცრად ფრონტალურ პოზაში, მოცემულია მჯდომარე ქალღმერთის ფიგურა. მას ხელები გაშლილი აქვს და ცხოველის თავებს ეყრდნობა. ისევე, როგორც სხვა ლურისტანულ ძეგლებზე, აქაც, პროტომების ორივე მხარეს, მოცემულია ორი ძაღლის გამოსახულება[13].

ზევით განხილულ ძეგლებთან განსაკუთრებულ სიახლოვეს იჩენს შესანიშნავი ქანდაკება ორთავიანი ცხენისა, რომლის წარმოშობას მეცნიერები ამიერკავკასიაში ვარაუდობენ[14].

---

[13] F. Hančar, Ross und Reiter..., ტაბ. 14—8.

[14] E. Minns, Small bronzes from Northern Asia, AJ № 10, 1930; M. Rostovzev, Dieux et Chevaux, Syria, 1931, XII,1. op. 52. ძეგლი ინახება ბრიტანეთის მუზეუმში.

ქანდაკება წარმოადგენს ორთავიან ცხენს, რომლის თავები საერთო ტანით არის შეერთებული. ცენტრში სიმეტრიულად აღმართულია ქალღვთაების ფრონტალური ფიგურა. მას ხელები გაშლილი აქვს და ეყრდნობა ცხენის თავებს.

ორთავიანი ცხენის ლურისტანული კომპოზიცია, ბრინჯაოს ქართული ბალთა და ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული ეს ქანდაკება (ამ ძეგლებს სავსებით შეიძლება დავუკავშიროთ ორმაგ ირმებზე ამხედრებული სკვითური ქალღვთაების გამოსახულება. იხ. ტაბ. 19) მხატვრული გადაწყვეტით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. მაგრამ მათ მაინც ახასიათებთ საერთო ნიშნები.

აღნიშნული კომპოზიცია ამ ქანდაკებაზე სუფთა სახით არის მოცემული, სოლო ქართულ ბალთასა და ლურისტანულ ძეგლზე უფრო დიდი და რთული კომპოზიციის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს. ეს კომპოზიცია ამ ძეგლებზე ჩარჩოშია ჩასმული და დატვირთულია დამატებითი გამოსახულებებით. მაგრამ თუ ამ დიდ კომპოზიციას გავათავისუფლებთ დამატებითი გამოსახულებებისაგან, ავიღებთ მისგან ძირითად ბირთვს (ე. ი. ორთავიან ცხოველსა და ზედ მჯდომ ადამიანის ფიგურას) და შევუდარებთ ბრიტანეთის მუზეუმის კავკასიურ ქანდაკებას, უდიღეს მსგავსებას დავინახავთ.

რაში ჩანს ეს მსგავსება? უპირველესად ყოვლისა, ეს არის ორი ცხოველის თავების შეერთება საერთო ტანის საშუალებითა და ცენტრში ქალის ფრონტალური ფიგურის მოთავსება. კავკასიურ ქანდაკებაზე ქალის ხელები გაშლილია და დევს ცხენის თავებზე, ისე რომ, ვიღებთ ქალღვთაების სხეულის ვერტიკალის პერპენდიკულარულ ხაზს. ასეთსავე მოვლენას ადგილი აქვს ქართულ ბალთაზეც. მართალია, ქალღვთაებას ხელები ზევით აქვს აწეული (ისევე, როგორც ლურისტანულ საყბეურზე), მაგრამ მისი სხეულის ვერტიკალის პერპენდიკულარული ხაზი ბალთაზე მაინც იქმნება. ამ ხაზს ქმნის არა ადამიანის ხელები, არამედ ცენტრალური ცხოველის ყურები, რომელთა საშუალებითაც ქალღვთაების ფიგურა უკავშირდება ცხოველის ორ თავს.

ამგვარად, ჩვენ მივიღეთ ამ ძეგლებისათვის ფიგურების ურთიერთგანლაგების იდენტური სქემა.

ძლიერ მსგავსებას იჩენს ამ ძეგლებზე გამოხატული ადამიანის ფიგურა (განსაკუთრებული მსგავსება ჩანს კავკასიურ ქანდაკებასა და ლურისტანულ ძეგლებს შორის). ორივეს ახასიათებს წაგრძელებული, სწორი ტანი, რომელიც მთავრდება მოზრდილი თავით. ფიგურას აშკარად ემჩნევა მკერდი, წელზე გაკეთებული აქვს ქამარი, ყელზე მანიაკი. სახე ამ ძეგლებზე პირობითად არის შესრულებული. მაგრამ, ბალთისაგან განსხვავებით, ამ ძეგლებზე ღვთაების სახე სკულპტურული ფორმებით არის დამუშავებული. ორივეს აქვს დიდი, მასიური ცხვირი, განიერი, დიდი რელიეფური თვალები და სხვ.

ზევით განხილულ ძეგლებს, მიუხედავად მათ შორის არსებული მსგავსებისა, დიდი განსხვავებაც ახასიათებს. ბალთას გაცილებით უფრო მეტი და აშკარად გამოხატული დეკორატიულობა ემჩნევა. კომპოზიციაში დახვეწილი ფორმები სავსებით მოცულობითია, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მთავარი ყურადღება ხაზების მოქნილობას, მათი ერთგვარი უსასრულო დინების გადმოცემას ეთმობა. კომპოზიციაში ხაზების სინატიფე განსაკუთრებულად არის ხაზგასმული — თავის გადასვლა კისერში, კისრის სიმრგვალე, ნატიფი ხაზი, რომელიც თანდათან მკერდში გადადის, ხახა, რომელიც ორნამენტულად იხსნება, დახვე-

ული რქები, რომლებიც როგორც ორნამენტი ისე იკითხება. ცხოველის მუცელზე გამოხატული ორნამენტული წრეები ხაზს უსვამენ ფორმის სიმრგვალეს და ამავე დროს სავსებით შეესაბამებიან მთელი კომპოზიციის ორნამენტულ გადაწყვეტას.

კაკასიური, სკვითური და ლურისტანული ძეგლები უფრო პრიმიტიულად არის ნაკეთები. ისინი სრულიად განსხვავებული მხატვრული მსოფლმხედველობის შედეგადაა შექმნილი. ფორმა აქ გარკვეული სკულპტურული ძიებითაა მიღებული, რომლისთვისაც დამახასიათებელია სტილიზაციისა და გარემოს ნატურალისტური დაკვირვების ერთგვარი შერწყმა.

განსხვავება ბრინჯაოს ქართულ ბალთასა და ამ ძეგლების შესრულების სტილს შორის უნდა აიხსნას მათი ქრონოლოგიური სხვაობით. ლურისტანული ძეგლები, როგორც ეს უკანასკნელი წლების აღმოჩენებმა დაამტკიცა, ძვ. წ-ის VIII—VII სს. ეკუთვნიან[15]. კავკასიაში აღმოჩენილი ქალღვთაების ქანდაკება VII—VI სს. უნდა ეკუთვნოდეს[16]. სკვითური ბალთა VI—V სს-ით არის დათარიღებული[17].

ბრინჯაოს ქართული ბალთა კი გვიანელინისტურ, გვიანანტიკურ ხანას ეკუთვნის. ამ ძეგლებზე ძირითადი სიუჟეტი (ღვთაების სიძლიერის გადმოცემა) უკვე მივიწყებულია და იგი მხატვრული სტილიზაციის ელემენტად არის ქცეული. მთავარი ყურადღება ბალთის დეკორატიულ მხარეს ექცევა. ეს ამოცანა კი ანტიკური ეპოქის ქართულ ხელოვნებაში ბრწყინვალედ არის გადაწყვეტილი.

აქ კიდევ ერთხელ შეიძლება დავუბრუნდეთ საკითხს იმის შესახებ, თუ რამდენადაა შესაძლებელი ვილაპარაკოთ აჟურულ ბალთებზე, როგორც წმინდა ქართული ხელოვნების მოვლენაზე, პასუხობენ თუ არა ბალთების სტილისტური თავისებურებანი ხაზისა და ფორმის ადგილობრივ—ქართულ, შეგრძნებას.

ბალთების მხატვრული სტილის ანალიზმა დაგვარწმუნა, რომ ამ ძეგლებზე ჩვენ საქმე გვაქვს ფორმის გარკვეულ მხატვრულ გადაწყვეტასთან. ოსტატს აინტერესებს არა იმდენად რეალური ფორმის გადმოცემა, რამდენადაც ძლიერი, უწყვეტი ტალღისებრი „მოცულობითი ნახატის“ შთაბეჭდილების შექმნა; მიუხედავად იმისა, რომ ფორმა ხშირად გრაფიკულად კი არ არის მოცემული, არამედ სავსებით მოცულობითია, ბალთების დეკორში მაინც წინა პლანზეა წამოწეული სილუეტის ძირითადი გარშემომწერი კონტურის დინების ერთგვარი უსასრულობისა და დინამიურობის წარმოდგენა. ხაზთა ეს უსასრულო დინება თავს იჩენს აგრეთვე კომპოზიციის დამატებითი ნაწილების (ფეხი, რქა) სილუეტშიც.

ეს ძირითადი ამოცანა ბალთების სხვადასხვა ჯგუფში სხვადასხვაგვარადაა გადაწყვეტილი. რიგ შემთხვევაში კომპოზიციის ძირითადი მასა გარკვეული სიმძიმითა და სიტლანქით გამოირჩევა. მაშინ როდესაც სხვა გამოსახულებებს

---

15 Vanden Berghe, La nécropole de War Kabud, L'Archéologie in eran, №181, 1967.

16 მ. როსტოვცევის აზრით, ეს ქანდაკება, დაახლოებით, თანადროულია ურარტული ბრინჯაოს ვაზების სახელურებისა—იხ. M. Rostovtzev, დასახ. ნაშრომი, გვ. 56, ხოლო ბ. პიოტროვსკი ურარტული ვაზების ამ ქანდაკებებს VII—VI სს. ათარიღებს. იხ. Б Б. Пиотровский, Ванское царство, 1959, стр. 179.

17 М. И. Артамонов, Сокровища скифских курганов, Прага-Ленинград, стр. 54—58, рис. 130.

მეტი ჭვირულობა და ჰაეროვნება ახასიათებთ. მაგრამ უკლებლივ ყველა შემთხვევაში ძირითად შთაბეჭდილებას მინც ქმნის განზოგადებული, ხშირად სტილიზებული, საოცრად დინამიურ ხაზთა მდინარება. ყველა შემთხვევაში გამომსახველობის მთავარი ხერხია მოცულობითი ფორმების და ჭვირული არშიის ურთიერთშეფარდებაზე დამყარებული ხაზოვანი დინამიკა.

მეტად ნიშანდობლივია, რომ ანტიკური ეპოქის ამ ქართული ძეგლებისათვის დამახასიათებელი ხაზოვანი დინამიკა მტკიცედ დამკვიდრდა შუასაუკუნეებშიც და ქართული ხელოვნების ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენდა[18].

ამგვარად, ანტიკურ ხანაში შექმნილ ბრინჯაოს ჭვირულ ბალთებში, რომლებიც თავისი მხატვრული სტილით მტკიცედ არიან დაკავშირებულნი წინარეანტიკური ხანის ქართული ხელოვნების ტრადიციებთან, ჩვენ ვხედავთ უკვე სავსებით ჩამოყალიბებულ და განმტკიცებულ ფორმაში რიგ მნიშვნელოვან ელემენტს, რომელიც მთელი შემდგომი პერიოდის ქართულმა ხელოვნებამ ასე ბრწყინვალედ განავითარა.

---

[18] Г. Н. Чубинашвили, Пещерные памятники Давид-Гареджи; Г. В. Алибегашвили, Четыре портрета царицы Тамары, 1957, стр. 83—86.

თავი მესამე

ბრინჯაოს ქართული ბალთების მხატვრული დეკორის სიმბოლიკის ზოგიერთი საკითხი

ბრინჯაოს ქართული ბალთების გამოსახულებათა სიმბოლიკა დიდი ხანია იქცევს ყურადღებას. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ბალთების შინაარსის დამაჯერებელი ახსნა ჯერ არავის მოუცია.

ბალთებზე წარმოდგენილ გამოსახულებათა შინაარსის შესახებ გამოთქმული მოსაზრებები ძირითადად ემყარებიან ან ენის შესახებ იაფეტური მოძღვრების მონაცემებს და ბალთებზე მოცემულ ცხოველებში გარკვეულ ეთნიურ წრეებთან დაკავშირებულ ტოტემების გამოსახულებებს ხედავენ (აკად. ი. მეშჩანინოვი[1]), ან ბალთების გამოსახულებათა სიმბოლიკას უძველეს მონადირეობას უკავშირებენ (აკად. ე. მილერი).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ორივე ეს თეორია მოწყვეტილია ქართულ ეროვნულ ნიადაგს. ამ თეორიების ავტორები არ იცნობენ საკმარისად და ამიტომაც ვერც იყენებენ ქართული მითოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის უმდიდრეს მონაცემებს.

როგორც უკვე დავინახეთ, ბრინჯაოს ქართული ბალთები საკმაო მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ხშირია შემთხვევები, როდესაც ბალთის ცალკეული ნიმუში განსხვავებულ მხატვრულსა და იკონოგრაფიულ დეტალს შეიცავს. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, აშკარად ჩანს, რომ მთლიანად, ბრინჯაოს ქართული ბალთები ერთი სიუჟეტის გამომხატველნი არიან. იკონოგრაფიულად ბალთები ერთმანეთისაგან ცენტრალური ცხოველის გამოსახულებით განსხვავდებიან. ყველაზე ხშირად ცენტრალურ ცხოველს წარმოადგენს ირემი, ჯიხვი ან ფანტასტიკური არსება, რომელშიც ირმისა და ცხენის ატრიბუტებია გაერთიანებული. ხშირია ისეთი ნიმუშებიც, რომლებზეც ცხენის სავსებით რეალისტური გამოსახულებაა მიღებული, ბალთების დეკორში მოცემული დამატებითი ცხოველები კი, ძირითადად, უცვლელნი არიან. აქ ირმებთან და ჯიხვთან ერთად სხვადასხვა კომბინაციით, მაგრამ ყოველთვის, ვხვდებით ძაღლის, გველის, თევზის ან ფრინველის გამოსახულებებს. ახალი პერსონაჟები ხარისა და კვიცის სახით ჩნდება მხოლოდ იმ ნიმუშებზე, რომლებზედაც ცხენის რეალისტური გამოსახულებაა მიღებული.

---

1 აღსანიშნავია, რომ აკად. ი. მეშჩანინოვის ეს შეხედულებანი სავსებით გაიზიარა ავსტრიელმა მეცნიერმა ჰანჩარმა. იხ. F. Hančar, Problemen des kaukasischen Tierstils, W:, 1935.

როგორც ვხედავთ, ბრინჯაოს ქართული ბალთების მხატვრული დეკორი საკმაოდ მდიდარია ცხოველური სახეებით. ამიტომ ისინი თამამად შეიძლება მივაკუთვნოთ ხელოვნების იმ ძეგლთა რიგს, რომელიც ე. წ. „ცხოველური სტილით“ შესრულებულ ნაწარმოებთა სახელითაა ცნობილი. ასეთი სტილი, როგორც ჩანს, კაცობრიობის კულტურული განვითარების გარკვეულ სტადიას ახასიათებდა. ამ სტადიაზე ცხოველური სტილი ადამიანის იდეოლოგიურ შეხედულებებთან იყო დაკავშირებული და მისი სახეები ხშირად რელიგიურ-სიმბოლური შინაარსის შემცველი იყო[2].

განვითარების გარკვეულ საფეხურზე, ცხოველური სტილი უნივერსალურ მოვლენას წარმოადგენს. ამიტომაც იგი ფართო ასახვას პოულობს ძველი ხალხების კულტურაში და ამ ხალხების იდეოლოგიურ შეხედულებათა შესწავლის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს[3].

ცნობილია, რომ კავკასიური არქაული ხელოვნება მდიდარია ცხოველური სახეებით. ცხოველთა გამოსახულებანი შეადგენს ძველი ქართული ხელოვნების ძირითად თემას. მას თავიდანვე ემჩნევა მეტად თავისებური ნიშნები და გარკვეული მხატვრული სტილი[4]. კავკასიური ცხოველური სტილისათვის დამახასიათებელი მხატვრული სახეები გარკვეულ მდგრადობას იჩენს, რაც მათ მკვებავ სულიერ წარმოდგენათა სიმყარეს და ღრმა ტრადიციას მოწმობს. კავკასიის უძველესი ხელოვნების ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშანს ის წარმოადგენს, რომ დროის დიდი მონაკვეთით ერთმანეთისაგან დაცილებულ ძეგლებზე, ჩვენ ხშირად ერთი და იგივე მხატვრულ სახეებს ვხედავთ, ერთი და იგივე სიუჟეტის, ან მთელი კომპლექსის განმეორებით გადმოცემას ვხვდებით. ასე, მაგალითად, ბრინჯაოს ბალთებისათვის დამახასიათებელ ცხოველურ სახეებს საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ მრავალ უფრო ადრეულ ძეგლზე ვხვდებით. უპირველესად ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ კოლხურ-ყობანური კულტურისათვის დამახასიათებელი ცულები და ყობანური ტიპის ბრინჯაოს ბალთები, რომელთა მხატვრული დეკორი უძველეს რელიგიურ და იდეოლოგიურ წარმოდგენებთან უნდა იყოს დაკავშირებული[5]. ამ ძეგლების დეკორის მხატვრულ სახეებს წარმოადგენენ ბალთების დეკორისათვის დამახასიათებელი ცხოველები — ირემი, გველი, ძაღლი და ფრინველი.

ანალოგიური გამოსახულებანი გვხვდება ხშირად გვიანბრინჯაოს ხანის გრავირებულ ქამრებზედაც.

როგორც შენიშნულია, გარკვეულ მსგავსებას იჩენს, აგრეთვე, ბრინჯაოს ჭვირული ბალთებისა და საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ლურჯა მინის ათწახნაგა საბეჭდავების გამოსახულებანიც[6].

---

[2] D. Carter, The symbol of the beast..., p. 10.

[3] თავისი განვითარების ადრეულ საფეხურზე ხელოვნების ყველა დარგი სარგებლობდა რელიგიური და მითოლოგიური სიუჟეტებით. მაგალითად, ბერძნულმა მითოლოგიამ ფართო ასახვა ჰპოვა ანტიკურ ხელოვნებაში. სწორედ არის შენიშნული, რომ ანტიკური სავაზო მხატვრობა წარმოადგენს მნიშვნელოვან წყაროს ძველი ბერძნული მითოლოგიისა და რელიგიურ შეხედულებათა აღსადგენად. იხ. Б. Д. Блаватский, История античной расписной керамики, М., 1953, стр. 10.

[4] შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, 1944, გვ. 30.

[5] И. Н. Мещанинов, Змея и собака..., стр. 16.

[6] М. И. Максимова, Стеклянные многогранные печати..., стр. 85.

უკანასკნელ ხანებში გამოითქვა მოსაზრება, რომლის თანახმად, ყანჩაეთში აღმოჩენილი საბეჭდავები ადგილობრივ ქართულ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს ასახავენ და თავისი შინაარსით ზევით განხილულ ძეგლებს უკავშირდებიან[7].

საუკუნეებით დაცილებულ ძეგლებზე ერთი და იგივე სიუჟეტის განმეორება, ცხადია, ამ სიუჟეტის სიმბოლურ მნიშვნელობაზე მეტყველებს[8].

მართლაც, ბრინჯაოს ბალთებისათვის დამახასიათებელი ცხოველური სახეები საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი მრავალი უფრო ადრეული ძეგლისათვის არის დამახასიათებელი.

საინტერესოა, გავარკვიოთ კონკრეტულად, რა რელიგიური შეხედულებები უდევს საფუძვლად კავკასიურ ცხოველურ სტილს და რაგვარად ჰპოვა ასახვა ამ შეხედულებებმა ბრინჯაოს ქართული ბალთების დეკორში.

ბალთების სიმბოლიკის გასარკვევად, ჩვენი აზრით, გასაღებს იძლევა ბალთის ის ერთადერთი ეგზემპლარი, რომელზეც გამოხატულია ორთავიანი ცხოველი, მის ზურგზე მჯდარ ანტროპომორფული არსებით. ვფიქრობთ, რომ რელიგიური სიუჟეტი ამ ბალთაზე ყველაზე სრულად არის გადმოცემული. ამიტომ მის დეტალურ განხილვას დიდი მნიშვნელობა ექნება (იხ. ბალთა № 86, ტაბ. 7). ბალთა ფორმით უახლოვდება კვადრატს, კომპოზიციას გარშემო მოუყვება განიერი და რელიეფურად შესრულებული ჩარჩო. ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტის ორი რიგისაგან. ჩარჩოში მოქცეულია საკმაოდ რთული კომპოზიცია, რომლის ცენტრალურ ნაწილს ორმაგი ჰერალდიკური ტიპის ფანტასტიკური ირმის გამოსახულება წარმოადგენს. ორმაგ ცხოველზე აღმართულია ქალღვთაების ფრონტალური ფიგურა. ცენტრალური ცხოველის ორივე ბსარეს გველებია გამოსახული, ხოლო ცენტრალური ცხოველის ფეხებს შორის ძაღლი.

ბრინჯაოს ქართულ ბალთას, როგორც ზევითაც დავინახეთ, შეიძლება დავუკავშიროთ არაერთი ძეგლი ლურისტანიდან (ტაბ. 20,1), მცირე აზიიდან, სკვითური ხელოვნებიდან (ტაბ. 19), სადაც აღნიშნული ღვთაება, აგრეთვე, ორმაგ ცხოველზეა ამხედრებული[9]. განაკუთრებულ სიახლოვეს ქართულ ბალთასთან იჩენს შესანიშნავი ქანდაკება ორთავიანი ცხენისა, რომლის ცენტრში აღმართულია ქალღვთაების ფრონტალური ფიგურა.

ზევით განხილულ ძეგლებს ძალიან ჰგავს სპარტაში, არტემიდეს სამლოცველოში აღმოჩენილი ტყვიის ვოტივური ქანდაკება, რომელიც თითქოს ბალთის ნაწილს უნდა წარმოადგენდეს. ამ ძეგლზე წარმოდგენილია ორთავიანი ცხენისმაგვარი ცხოველი, რომელზედაც აღმართულია ქალღვთაების ფრონტალური ფიგურა[10]. ამ ძეგლს უკავშირებს შ. ამირანაშვილი ჩრ. კავკასიაში აღმოჩენილ ჰერალდიკურ ორმაგ ცხენთა გამოსახულებებს. ავტორი ამ ქანდაკებაზე გამოსახულ ნიშანს ნაყოფიერების ქალღმერთის სიმბოლურ ნიშნად მიიჩნევს და, ამდენად, აღნიშნულ ქანდაკებას ნაყოფიერების ქალღმერთთან აკავშირებს[11].

---

7 ი. გაგოშიძე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები..., გვ. 30.

8 შდრ. ი. გაგოშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 35.

9 E. Minns, Small bronzes..., 20—21, ტაბ. III.

10 M. Rostovtzev, Dieux et Chevaux..., გვ. 52, ნახ. 1.

11 შ. ამირანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 78—79.

ზევით განხილული ძეგლები დიდ მსგავსებას იჩენენ კომპოზიციის აგების საერთო სქემით. ეს სქემა შეიძლება შემდეგნაირად წარმოვადგინოთ: ცენტრში მდებარეობს ადამიანის ფიგურა, რომელიც ვერტიკალურად არის მოცემული. ხოლო ამ ვერტიკალის ორივე მხარეს სიმეტრიულად განლაგებულია ორი ცხოველი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის თანახმად[12], გეომეტრიული ფიგურის ორივე მხარეს განლაგებული ცხოველების სიმეტრიული, ჰერალდიკური კომპოზიცია როგორც თავისი ფორმით, ასევე შინაარსით შეიძლება დავუკავშიროთ კომპოზიციათა იმ ფართო წრეს, რომელიც კარგადაა ცნობილი მცირე და წინა აზიის ხელოვნებაში და წარმოგვიდგენს „სიცოცხლის ხის“ ან ჭალღმერთ „ნადირთ ბატონის“ ორივე მხარეს განლაგებულ ცხოველებს[13].

ამგვარად, ფორმალურ-სტილისტური ანალიზის შედეგად, ჩვენს მიერ ზევით განხილული ძეგლები, მათ შორის ბრინჯაოს ჭართული ბალთაც, შეიძლება შევიყვანოთ იმ ძეგლების რიცხვში, რომლებიც ასახავენ ცხოველთა მფარველ ღვთაებასა და მასთან დაკავშირებულ ცხოველებს. მაგრამ იმისთვის, რომ ეს დასკვნა დამაჯერებელი იყოს, უნდა შევეხოთ საკითხის მეორე, არანაკლები მნიშვნელობის მქონე მხარეს, — ამ ბალთის სემანტიკას და ვნახოთ, რამდენად არის შესაძლებელი ამ დეკორის სიმბოლიკის დაკავშირება ცხოველთა მფარველი ღვთაების სამყაროსთან.

---

12 О. А Артамонова-Полтавцева, Культура северовосточного Кавказа в скифский период, СА, 1950, № 14, стр. 78. საინტერესოა, რომ ეს დასკვნა ავტორს გამოაქვს ჩრ. კავკასიაში გავრცელებული ბრინჯაოს, ე. წ. ისტი-სუ-ს ტიპის ბალთების დეკორის ანალიზის შედეგად. აღნიშნული ბალთები ეკუთვნიან VI-V სს. ძვ. წ. ავტორის ამ საინტერესო მოსაზრებას საუბით იზიარებს არქეოლოგი ე. ი. კრუპნოვი. მისი აზრით, ისტი-სუ-ს ტიპის ბალთები «являются поздним отражением в местном искусстве более ранних и действенных культурных импульсов, идущих от переднеазиатского искусства», Е. М. Крупнов, Древняя история..., стр. 370.

13 ნაყოფიერების ჭალღმერთის ან სიცოცხლის ხის (სიცოცხლის ხე, როგორც ჩანს, ამ ჭალღვთაების სიმბოლოს წარმოადგენდა. შდრ. М. Н. Вязьмитина, Ранние памятники скифского звериного стиля, С. А., 1963, № 2, стр. 169) ორივე მხარეს ირმების განლაგების მოტივს ღრმა ტრადიცია გააჩნია. იგი ძალიან გავრცელებული ჩანს ხეთურ, ხურიტულ, მიკენურსა და სკვითურ სამყაროში. ამგვარი კომპოზიციის ერთ-ერთ ადრეულ განსახიერებას ჩვენ ვხვდებით ხურიტულ საბეჭდავზე, რომელიც ძვ. წ. XIV ს. დათარიღებული, იხ. L. Delaporte, La Hittites p., 1922, ნახ. 22.

ეს მხატვრული სახე პოპულარულია ავრეთვე სირიულ-ხეთურ საბეჭდავებზე. იხ. G. Conteau, La gliptiques..., 1922. სიცოცხლის ხისა და ცხოველთა მფარველი ღვთაების კავშირი საინტერესოდ არის ასახული სირიულ-ხეთურ ერთ-ერთ საბეჭდავზე, რომელიც კუმბულთაში იქნა აღმოჩენილი და ნ. ფლიტნერის აზრით, ეკუთვნის ძვ. წ.-ის X ს. იხ. Н. Д. Флитнер, Сиро-Хеттские Памятники Эрмитажа, ТОВЭ, 1939. № 1. საბეჭდავის გამოსახულება, როგორც ჩანს, აერთიანებს რთულ რელიგიურ წარმოდგენებს. გამოსახულება შედგება ორი ჯგუფისაგან, ეს ჯგუფები დაკავშირებულია ერთმანეთთან როგორც კომპოზიციურად, ასევე შინაგანი შინაარსის მიხედვითაც. პირველი გამოსახულების ცენტრში დგას სიცოცხლის ხე, მის ორივე მხარეს განლაგებულია ორ-ორი თხა, ორი ფრთოსანი სფინქსი და ორი ირემი. მეორე ჯგუფის ცენტრში გამოსახულია ფრთოსანი ჭალღმერთი, რქებიანი ტიარით. მას ხელები ზევით აქვს აწეული და ხელში უჭირავს მზის დისკო. ჭალღმერთის ორივე მხარეს გამოსახულია ორი შიშველი მამაკაცის ფიგურა. წყვილი ცხოველის თანხლებით გამოისახება ყოველთვის მცირეაზიული ნაყოფიერების ღვთაება რყა-კიბელა. იხ. G. Richter, A handbook of Greek art, London, 1959, p. 252.

ამისათვის საჭიროა შევეხოთ ქართული და კავკასიური ტომების უძველეს მითოლოგიურსა და რელიგიურ შეხედულებებს, განვიხილოთ ქართული ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის უმდიდრესი მონაცემები, რაც ამ მნიშვნელოვანი საკითხის სწორად გადაჭრის ერთადერთ საშუალებას წარმოადგენს.

* * *

ადამიანთა საზოგადოებამ განვითარების ხანგრძლივი და რთული გზა განვლო. შრომის პროცესში ვითარდებოდა ადამიანის ცხოვრება, ვითარდებოდა და იცვლებოდა მისი სულიერი სამყაროც.

მატერიალური წარმოების განვითარების დაბალი დონე ქმნიდა პირობებს იმისათვის, რომ ადამიანს გამოემუშავებინა არასწორი, ფანტასტიკური შეხედულება მის გარემომცველ სამყაროზე, მასში მოქმედ ძალებზე, თვით ადამიანზე და მის არსზე. ადამიანს არ ესმოდა ბუნების მოვლენათა შორის არსებული ჭეშმარიტი კანონზომიერება, ამიტომ ხშირად ადამიანი ამ კანონზომიერებას ფანტასტიკურ, ილუზორულ გამოხატულებას აძლევდა. სწორედ ამგვარ წარმოდგენათა ნიადაგზე წარმოიშობა „ადამიანური ყოფის ფანტასტიკური ასახვა ადამიანის თავში — რელიგია“[14], რომელსაც თავიდანვე ადამიანის უცოდინარობა, ბუნების ძალთა წინაშე მისი სრული სისუსტე ჰკვებავს.

ბუნების მოვლენებსა და მათ შორის არსებულ კავშირს პირველყოფილი ადამიანი აღიქვამდა პირველყოფილ თემურ წყობილებაში ჩამოყალიბებული ურთიერთობების ანალოგიით. სწორედ ამიტომაც, წერს პროფ. ა. ლოსევი, «Небо, воздух, земля, море, подземный мир — вся природа представлялась человеку ничем иным, как одной огромной родовой общиной, населенной существами человеческого типа, находящимися в тех или иных родственных отношениях и воспроизводящими собой первобытный коллективизм первой в истории общественно-экономической формации. А это и есть ничто иное, как мифология, зарождавшаяся и процветавшая именно на ранних ступенях первобытно-общинного строя»[15].

ადამიანი საკმაოდ ადრე იწყებს მხატვრული სახეებით აზროვნებას. ადამიანის სრული დამოკიდებულება ბუნებაზე, მისი უძლურება და შიში მის წინაშე, მის აზროვნებაში წარმოშობს მრავალრიცხოვან მფარველს, რომლებსაც თავდაპირველად ზოომორფული სახე აქვთ მიცემული. ეს ზოომორფული არსებანი ადამიანთა გარკვეული გვარისა თუ თემის მფარველებად წარმოიდგინებიან. ამ სახის ტრანსფორმაციის შემდგომ საფეხურს წარმოადგენს ამ ზოომორფულ მფარველთა ნაწილობრივი ან სრული ანტროპომორფიზაცია. ისინი ჯერ იღებენ ქალღვთაების სახეს, ხოლო შემდეგ მამაკაცი ღვთაების სახით წარმოიდგინებიან. ეს ზოომორფული არსებანი კი ტრადიციით მტკიცედ უკავშირდებიან ამ მფარველ ღვთაებებს, მის აუცილებელ ატრიბუტებად იქცევიან და ამ ღვთაების ძირითადი თვისებისა და არსის გამომხატველნი ხდებიან[16].

ამიტომაც რელიგიის ინსტიტუტის წარმოშობასა და განვითარებაში ცხოველთა კულტებმა განსაკუთრებული როლი შეასრულეს. როგორც ჩანს, ეს კულტი უნივერსალურად შეიძლება ჩაითვალოს.

ქართველი ხალხის პირველად რელიგიაში ცხოველთა კულტებმა უდი-

---

14 ფრ. ენგელსი, რჩ. თხზ., ტ. II, 1950, გვ. 93.

15 А. Ф. Лосев. Античная мифология в ее историческом развитии, М., 1957, стр. 7.

16 A. Lang, Mythes, Cultes et Religions, Paris, 1896, p. 516.

დესი როლი შეასრულეს და შემდგომ ეპოქებს ამ კულტურის მრავალრიცხოვანი და აშკარა გადმონაშთები დაუტოვეს.

ქართველი და კავკასიელი ხალხის უძველეს რელიგიებში დიდი ადგილი ეჭირა ჯიხვისა და ირმის სახეს. მათი ძლიერი კულტის არსებობა საქართველოში ეჭვს იწვევს და მას საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია აქვს. ირმის გამოსახულებანი თიხის ჭურჭელზე გვხვდება ისეთ ადრეულ ძეგლებზე, როგორიც არის ურბნისის ქვაცხელა[17].

გვიანბრინჯაოს ხანაში ირმისა და ჯიხვის ქანდაკებანი მატულობს. ქანდაკების გვერდით ირმის გრაფიკულ გამოსახულებასაც ვხვდებით. ირმის სახე ორგანულად არის დაკავშირებული კოლხურ-ყობანურ კულტურასთან. ირმის გამოსახულებანი კოლხური ცულების მხატვრული დეკორის უაღრესად გავრცელებულ სახეს წარმოადგენს.

საქართველოში ირმისა და ჯიხვის კულტის არსებობას ადასტურებს მდიდარი ქართული ეთნოგრაფიული და ფოლკლორული მასალა. ამაზე მეტყველებს ამ კულტის შერწყმა ქრისტიანულ რელიგიასთან — ქრისტიანულ ეკლესიებში და მის მისადგომებში ირმისა და ჯიხვის რქების ჩამოკიდების წესი.

ირმისა და ჯიხვის ძლიერი კულტი საქართველოსა და კავკასიაში ცხოველთა მფარველ ღვთაებასა და უძველეს მონადირეობასთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

საქართველოში დამოწმებული ზოგიერთი წარმოდგენით, ნადირთ პატრონი თავისი ბუნებით ზოომორფული არსებაა და ჯიხვის, ირმის ან არჩვის სახით წარმოიდგინება. დანარჩენი ნადირისაგან მას მხოლოდ რაიმე ნიშანი (თეთრი ფერი, ოქროს რქები, თეთრი ნიშანი შუბლზე და სხვა) განასხვავებს. ეს ზოომორფული მფარველი დარაჯობს ნადირის ჯოგს და თუ მონადირე ვერ გამოარჩევს მას უბრალო ნადირისაგან და მოკლავს, მონადირის დაღუპვა გარდუვალია[18].

ამგვარად, საფიქრებელია, რომ ირემი და ჯიხვი ცხოველთა მფარველი ღვთაების უძველეს სახეს წარმოადგენს და ცხოველთა მფარველი ღვთაების მითოლოგიური სახის განვითარებაში იმ საფეხურს ასახავს, როდესაც ცხოველთა თვითეული კლასის მფარველი, თავისი ბუნებით, ზოომორფული არსება უნდა ყოფილიყო.

შემდგომ, საწარმოო ძალების განვითარების საფუძველზე, მთელი სამყაროს ანტროპომორფიზაციის შედეგად, ადამიანი თავის მფარველ ზოომორფულ არსებებს ანტროპომორფულად აქცევს. ცხოველთა მთელი კლასი თავის ადრინდელ სახეს ინარჩუნებს, ხოლო ამ ცხოველების მფარველი და მბრძანებელი ღვთაება ადამიანის მსგავს არსებად იქცევა. ეს ზოომორფული არსებანი კი, როგორც აღვნიშნეთ, ცხოველთა მფარველი ღვთაების აუცილებელ ატრიბუტებად იქცევიან და მისი ძირითადი თვისებისა და არსის გამომხატველნი ხდებიან.

მართლაც, საქართველოშიც, ანტროპომორფიზაციის შედეგად, ნადირთ პატრონი ქალის სახით წარმოიდგინება. ქართველი ტომების მითოლოგიური შეხედულებების თანახმად, ცხოველთა მფარველი ღვთაების ყველაზე გავრცელებულ სახეს ქალღვთაება წარმოადგენს[19]. როგორც ჩანს, საკმაოდ ადრე, ცხო-

17 ალ. ჯავახიშვილი, ღ. ღლონტი, ურბნისი, I, 1962, ტაბ. XXII.

18 ელ. ვირსალაძე, ქართული სამონადირეო ეპოსი, 1964, გვ. 22.

19 ა. რობაქიძე, შრომის ორგანიზაციის..., გვ. 192.

ველთა მფარველი ღვთაების მითოლოგიური კომპლექსი უძველეს მონადირეობას უკავშირდება.

ცხოველთა მფარველ ქალღვთაებას რჩება უნარი თავისი ქვეშევრდომი ცხოველის სახე მიიღოს და ასე ეჩვენოს მონადირეს. ქართული ფოლკლორული მასალების მიხედვით, ნადირთ ბატონი ირმის ან ჯიხვის სახეს იღებს, მონადირეს კლდეზე ან ტყეში შეიტყუებს და მასთან სატრფიალო ურთიერთობას ამყარებს. მისი მოტრფიალე მონადირის ნადავლი ნადირობაში ძალიან იზრდება (ნაყოფიერების ფუნქცია). მაგრამ ამ ურთიერთობასთან ყოველთვის დაკავშირებულია მკაცრი ტაბუ — თუ კი მონადირე ქალღვთაებასთან სასიყვარულო ურთიერთობის საიდუმლოებას გასცემს, იგი აუცილებლად დაიღუპება.

სიუჟეტი მონადირისა და ნადირთ ბატონი ქალის სიყვარულის შესახებ მყარად არის შესული ქართულ ფოლკლორში და გამაგრებულია საქართველოში ნადირთ ბატონი ქალის კულტის არსებობით, რომლის ცალკეულმა გადმონაშთებმა ჩვენს დრომდე მოაღწია[20].

ანალოგიური შეხედულებანი საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეშია დაცული.

სვანების წარმოდგენით, შიშველი მთის ნადირს (ირემი, ჯიხვი, არჩვი) ქალღმერთი დალი მფარველობს[21]. მართლაც, სვანურ ზღაპრებსა და თქმულებებში უაღრესად ხშირია შემთხვევები, როდესაც დალი ირმის სახით ეჩვენება მონადირეს.

მეგრელთა წარმოდგენით, ნადირთ პატრონი —„ტყაში მაფა“ ლამაზი ქალია, რომელიც ლამაზი ოქროსფერი თმებით არის შემკული. მონადირის ბედიღბალი მასზეა დამოკიდებული. ტყის დედოფალი მონადირესთან სატრფიალო კავშირს ამყარებს და ამის შემდეგ მას მფარველობას უწევს. ამ საიდუმლოების გამჟღავნებას, მეგრელთა წარმოდგენით, დიდი უბედურება მოჰყვება[22]. ნიკო მარის სამართლიანი შენიშვნით, მეგრული „ტყაში მაფა“ სვანური დალის სახესხვაობას წარმოადგენს[23].

გუდამაყრელთა წარმოდგენით, „ნადირთ მწყემსი“ პატარა ქალის სახით ეჩვენება მონადირეს. მაგრამ იგივე გუდამაყარში „ნადირთ მწყემსი“ ჯიხვის სახითაც წარმოიდგინება, რომელიც სხვა ჯიხვებისაგან მხოლოდ დიდი ზომით გამოირჩევა.

ცხოველთა მფარველ ღვთაებასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები კავკასიის ყველა ხალხს დაუცავს. ეს რწმენა-წარმოდგენები გარკვეულ მსგავსებას იჩენენ ქართველი ხალხის რელიგიურ-მითოლოგიურ შეხედულებებთან.

აფხაზთა რწმენით, ყველა ნადირი ემორჩილება ყრუ და უსინათლო მეფე ადაგვას. ადაგვას ყავს სამი ქალიშვილი და ურიცხვი ნადირთ მწყემსები. ქალიშვილები ამ მწყემსებთან სასიყვარულო ურთიერთობაში არიან. ამიტომაც ეს ნადირთ მწყემსები დიდძალ ნადირს განაგებენ[24].

ჩეჩნებისა და ინგუშების მითოლოგიაში ირმის კულტს უდიდესი მნიშვნე-

---

20 ელ. ვირსალაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 55.

21 მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭვული ამირანი, თბ., 1947, გვ. 62.

22 ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, 1941, გვ. 336; თ. სახოკია, ეთნოგრაფიული წერილები, თბ., 1956.

23 Н. Я. Марр, Фрако-армянский..., стр. 829.

24 ნ. ჯანაშია, აფხაზები, აკაკის კრებული, 1899, განყ. IV, გვ. 25.

ლობა აქვს. ირემი მჭიდროდ არის დაკავშირებული ცხოველთა მფარველ ქალღვთაებასთან, რომელიც, ჩეჩნებისა და ინგუშების შეხედულების თანახმად, ადამიანს თეთრი ირმის სახით ევლინება[25].

ჩერქეზთა მითოლოგიურ შეხედულებებში დიდი ადგილი უჭირავს ნადირობისა და ტყის ღვთაება მეზითხას. მეზითხა წარმოიდგინება ოქროს ტახტზე მჯდომარედ[26]. მას ემორჩილებიან ირმები, რომლებიც მისგან შორს, სადღაც მინდვრებში სახლობენ[27].

ამგვარად, კავკასიის ტომთა უძველეს რელიგიურ შეხედულებებში დიდი ადგილი ეჭირა ცხოველთა მფარველ ღვთაებასა და მასთან დაკავშირებულ ცხოველებს. ქართველი ტომების წარმოდგენით, ცხოველთა მფარველ ღვთაებას ქალღვთაება წარმოადგენს. ეს ღვთაება მონადირეობის ქალღმერთის პირველ სახედ შეიძლება ჩაითვალოს. ქართულ სინამდვილეში ცხოველთა მფარველი ღვთაების ზოომორფულსა და უძველეს სახეს წარმოადგენს ჯიხვი, ირემი ან არჩვი. ირმის კულტის უშუალო კავშირზე მონადირეობასთან და ცხოველთა მფარველ ღვთაებასთან მეტყველებს საქართველოს მთიან რაიონებში დამოწმებული კიდევ ერთი საინტერესო რიტუალი: მონადირის მიერ დახოცილი ირმისა და ჯიხვის რქები სახლის თვალსაჩინო ადგილას იყო გამოფენილი და მონადირის გამარჯვებას აღნიშნავდა. ნადირობის წინ, ან ნადირობის შემდეგ ირმის რქებზე სანთელს დაანთებდნენ, პირველ შემთხვევაში კარგ ნანადირევსა და მონადირის შინ მშვიდობით დაბრუნებას თხოვდნენ ნადირთ პატრონს, მეორე შემთხვევაში — მადლობას სწირავდნენ მას ბარაქიანი ნადირობისათვის[28].

კავკასიის ხალხებში ცხოველთა მფარველ ნაყოფიერების ღვთაებასთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებთან განსაკუთრებულ სიახლოვეს ბერძნული არტემიდე იჩენს[29].

როგორც ცნობილია, ბერძნული არტემიდე საკმაოდ რთული ღვთაებაა, რომელმაც განვითარების გრძელი და რთული გზა განვლო, ამ ღვთაების წინაელინისტური წარმოშობა მეცნიერებაში დღეს უდავოდ არის აღიარებული. არტემიდე — ბუნების დიდი დედა ღვთაების ერთ-ერთ სახესხვაობადაა მიჩნეული. არტემიდე თავის სახელქვეშ აერთიანებდა მრავალ ახალგაზრდა ქალღმერთს, რომელნიც თავისი წარმოშობით წინაელინური ხანის ცალკეულ მოვლენათა პატრონების, მფარველებისა და დედების სახით არსებობდნენ[30]. მასში გაერთიანებულია მცენარეულობის ვეგეტატიური ღვთაება, ცხოველთა პატრონი, ადგილის, კლდისა და წყლის მფარველი დედა... უფრო გვიან არტემიდე მონადირეობის ღვთაებად იქცევა და მისი კულტი მთვარეს უკავშირდება[31].

---

[25] Л. П. Семенов, Археологические и этнографические разыскания в Ингушетии, 1963, стр. 119—120; В. Б. Корзун. Фольклор горских народов Северного Кавказа, 1966, стр. 36.

[26] П. Сталь, Этнографический очерк черкесского народа, Кавказский сборник, т. 21, 1900.

[27] Хан-Гирей, Вера, нравы, обычаи, образ жизни черкессов, Русский вариант, 1842, № 1.

[28] ალ. რობაქიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 175—176.

[29] შდრ. ელ. ვირსალაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 94—97.

[30] N. H. Roscher, Ausführ liches Lexicon der Griechischen und Römischen mythologie, Leipzig, 1884—1890, S. 560—582.

[31] U. Von Wilamovits-Moellendorf, Der Glaube der Hellenen, B. 11, 1932, S, 214.

არტემიდეს ბუნებისა და ფუნქციების გამოსავლენად საინტერესო მასალას იძლევიან ის ლეგენდები, რომლებიც მონადირე აქტეონის სახელთან არიან დაკავშირებულნი. ლეგენდების ეს ციკლი გენეტიკურად უძველეს მონადირეობას უკავშირდება[32].

ერთ-ერთი ლეგენდის თანახმად, აქტეონმა დაინახა მდინარეში მობანავე მშვენიერი არტემიდე. ამ კადნიერებით განრისხებულმა არტემიდემ აქტეონი ირმად აქცია და მისსავე ძაღლებს დააგლეჯინა. მითოლოგიის ცნობილი მკვლევარის ს. რეინაკის აზრით, არტემიდეს აქტეონზე განრისხების მიზეზი დაკავშირებული უნდა იყოს სამონადირეო ტაბუს დარღვევასთან. ზოგიერთი თქმულების თანახმად, აქტეონმა ნადირობაში აჯობა არტემიდეს, ხოლო ზოგიერთი თქმულებით კი, არტემიდე აქტეონს თავისი სიყვარულით გაუჯავრებია. ამ თქმულების ყველაზე არქაული ვარიანტი, ს. რეინაკის აზრით, ასახულია ნეაპოლის სანტანჯელის მუზეუმში დაცულ ძველბერძნული ვაზის მხატვრობაზე. ვაზაზე გამოხატულია აქტეონი, რომელიც შუბით ჰკლავს ირემს. იგი თვითონაც ნახევრად ირმად არის ქცეული. მარცხნივ დგას არტემიდე და ისარს უმიზნებს აქტეონს.

ს. რეინაკის აზრით, ირემი, რომელსაც აქტეონი კლავს, არ არის ჩვეულებრივი ცხოველი. იგი უზარმაზარია სიდიდით და მას ვეებერთელა რქები აქვს. ირემი ამ შემთხვევაში ღვთაებრივ, წმინდა ცხოველს განასახიერებს. ავტორის აზრით, ვაზაზე გამოხატული უნდა იყოს ღვთაების რიტუალური მოკვლის სურათი[33].

საინტერესოა, აგრეთვე, ს. რეინაკის ცნობა ორსომენის ერთ-ერთ მონეტაზე გამოსახულ არტემიდეს შესახებ, რომელიც ისარს ესვრის კლდეზე მიჯაჭვულ აქტეონს[34] (აქ შეიძლება კიდევ ერთხელ გავიხსენოთ ქართული ლეგენდებისა და ზღაპრების პოპულარული მოტივი — მონადირეობის ქალღმერთი დალი ირმის სახით ეჩვენება მონადირეს და შესთავაზებს თავის სიყვარულს. ამ ურთიერთობის შედეგად მონადირე უამრავ ნადირს კლავს, მაგრამ ამ ურთიერთობის საიდუმლოების გამჟღავნებას, ტაბუს დარღვევას დალის მიერ მონადირის დაღუპვა სდევს თან).

საინტერესოა თავისი შინაარსით, აგრეთვე, კუნძულ კრეტაზე აღმოჩენილი ფირფიტაც, რომელიც არტემიდესადმი იყო მიძღვნილი. ფირფიტაზე მოცემულია გამოსახულებათა მთელი წყება. პირველ მწკრივში გამოსახულია სამი ჩიტი, მეორე მწკრივში — ორი გრიფონი, მესამე მწკრივში — მუხლმოდრეკილი მამაკაცი, რომლის მახლობლად დგას ნახევრად ჯიხვი — ნახევრად ქალი. ქვემო მწკრივში ფრთოსან არტემიდეს ორი გრიფონი უჭირავს ხელში[35].

როგორც ვხედავთ, არტემიდესთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ირემი, რომელიც როგორც ჩანს, მის უძველეს ზოომორფულ განსახიერებას წარმოადგენს. ამ ტრადიციის გამოძახილი უნდა იყოს ალბათ ის, რომ ელინური არტემიდე ყოველთვის ირემთან ერთად გამოიხატებოდა[36].

---

[32] О. М. Фрайденберг, Тристан и Изольда в мифологемах Средиземноморья. ТИЯМ, II, 1932, стр. 102.

[33] S. Reinach, Cultes, Mythes et Religions, P. 1908, გვ. 24—53.

[34] იქვე.

[35] N. H. Roscher, Ausführliches Lexicon..., S. 564.

[36] ნიშანდობლივია, რომ ღვთაება ჰეკატას (რომელიც ატრემიდესთან ჩანს დაახლოებული) ერთ-ერთ მთავარ ეპითეტს წარმოადგენს „ირმებით გახარებული“, იხ. В. Б. Клингер. Животные в античном и современном суеверии, стр. 107.

ირმის კავშირი ცხოველთა მფარველ ნაყოფიერების ღვთაებასთან კარგადაა ასახული სკვითური მატერიალური კულტურის ძეგლებზე. ირემი მდიდარი სკვითური ცხოველური სტილის ორგანულ სახეს წარმოადგენს და უკავშირდება ირმის, როგორც ტოტემური ცხოველის თაყვანისცემას[37]. ირემი, ამავე დროს, მტკიცედ არის დაკავშირებული სკვითური ნაყოფიერების ქალღმერთთან, რომელიც წინააზიური დიდი დედის ერთ-ერთ განსახიერებად არის მიჩნეული[38]. ადრეული ეტაპისათვის დამახასიათებელი ღვთაების უსახური გამოსახულება თანდათან ანტროპომორფულ სახეებს იღებს. ძვ. წ. III ს. დათარიღებულ ბალთაზე ჩვენ მას ვხვდებით უკვე, როგორც ფრთოსან ღვთაებას, რომელიც ორთავიან ირმებზეა გამოსახული (იხ. ტაბ. 19).

თუ აქ გავიხსენებთ ლანგის საყოველთაოდ აღიარებულ დებულებას იმის შესახებ, რომ ის ნადირი, რომლის მფარველადაც გვევლინება ესა თუ ის ღვთაება, ან რომელიც ეწირება მას მსხვერპლად, უმეტეს შემთხვევაში, შორეულ წარსულში, თვითონ განასახიერებდა ამ ღვთაებას[39], ჩვენთვის სავსებით ნათელი იქნება ამ მითოლოგიური სახის განვითარების გზა — ტოტემური ცხოველებიდან ანტროპომორფულ ღვთაებამდე.

ზემოთქმულის გათვალისწინება შესაძლებლობას გვაძლევს, ბალთებზე გამოხატული ირემი და ჯიხვი ცხოველთა მფერველ ღვთაებასთან დაკავშირებულ რელიგიურ კომპლექსს მივაკუთვნოთ და გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ ბრინჯაოს ბალთაზე გამოსახულ ორთავიან ირემზე ამხედრებული ღვთაება არის ღვთაება დიდი დედა, ცხოველთა მფარველი და ნაყოფიერების ქალღვთაება. ბალთაზე გამოხატული უნდა იყოს ამ ღვთაების ორგვარი სახე — ანტროპომორფული და ზოომორფული.

მიუხედავად იმისა, რომ კომპოზიციის ცენტრში ორთავიანი ირმის გამოსახულებას ბალთების მხოლოდ ერთ ნიმუშზე ვხვდებით, ეს მოტივი ამ ძეგლებისათვის არ უნდა იყოს უცხო. ცნობილია ბალთების კიდევ ორი ეგზემპლარი, რომლებზედაც ირმის პროტომები კომპოზიციის ერთ-ერთ შემადგენელ ელემენტს წარმოადგენს და ცენტრალური ცხოველის ზევით არის გამოსახული. ერთ მათგანზე, ცენტრალური ცხოველის ზევით მოთავსებულ ირმის პროტომებზე ჯიხვის თავია გამოსახული (ბალთა № 121, ტაბ. 10), ხოლო მეორეზე, ორთავიან ირემზე ჯიხვის მთელი ფიგურაა მოცემული (ბალთა № 122).

თუ ორთავიან ცხოველებს ცხოველთა მფარველ ნაყოფიერების ღვთაებას დავუკავშირებთ, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ზევით განხილულ ბალთებზე გამოსახულ ორთავიან ირმებზე, ერთ შემთხვევაში ქალღვთაებაა წარმოდგენილი, ხოლო დანარჩენ ორ შემთხვევაში ამ ღვთაების ზოომორფული სახე — ჯიხვი.

ბრინჯაოს ქართულ ბალთებს, როგორც შესრულების სტილით, ასევე შინაარსით უკავშირდება „ლურისტანული ბრინჯაოს“[40] შესანიშნავი ძეგლები.

---

37 А. А. Иессен, Северо-Кавказские сосуды с изображением оленя, СОГАИМК, 1931, № 2, стр. 18.

38 М. И. Вязьмитина, Ранние памятники скифского звериного стиля, С. А., 1963, № 2, стр. 169.

39 A. Lang, Mythes. Cultes ..., p. 516.

40 „ლურისტანული ბრინჯაოს“ სახელწოდებით სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილია დიდი ჯგუფი ლითონის ნივთებისა, რომელიც აღმოჩენილი იყო დღევანდელი ლურისტანის ტერტორიაზე. ლურისტანული ნივთები მეტად მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანია. მასალა შეიცავს იარაღის ნიმუშებს, სამკაულს, საკულტო დანიშნულების საგნებს, ლითონის და

ცალკეული ლურისტანული ძეგლების დიდ მსგავსებას კავკასიურსა და ქართულ მასალასთან აღნიშნავს რიგი მკვლევრებისა. მაგრამ ამ საკითხზე ისინი უმეტესად გარეგნული მსგავსებისა და ცლკეული თანხვდენების საფუძველზე მსჯელობდნენ. ჩვენც შევეცადეთ ჩაგვეტარებინა ასეთი შედარება და დაგვენახა არა მხოლოდ გამოსახულებათა შორის არსებული სტილისტური კავშირი (იხ. ზემოთ, თავი III), არამედ ამ გამოსახულებათა შორის სემანტიკური კავშირიც დაგვედგინა[41]. მეტად მნიშვნელოვანია, რომ ცხოველთა მფარველ ღვთაებასთან დაკავშირებული სიუჟეტი ძალიან აქტიურია ლურისტანული ხელოვნების ძეგლებზე. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ლურისტანულ ძეგლებს დაუცავს ის სიუჟეტი, მეტიც, მას შემოუნახავს ისეთი დეტალები და მოტივები, რომლებიც ქართულ მასალაზე ჯერჯერობით არ არის დამოწმებული.

ცხოველთა მფარველ ღვთაებასა და მასთან დაკავშირებულ ცხოველებს ლურისტანში ჩვენ შეიძლება დავუკავშიროთ არა მხოლოდ ორთავიანი ცხოველები და ზედ გამოსახული ანტროპომორფული გამოსახულებანი, არამედ სხვა ძეგლებიც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ლურისტანული საკიდები. ამ საკიდებს ლურისტანში საერთო სტილისტური ნიშნები ახასიათებთ: საკიდი წარმოადგენს მასიურ დისკოს, რომელიც ხშირად წნული ორნამენტით არის

თიხის ჭურჭელს. ყველაზე საინტერესო ჯგუფს წარმოადგენს ცხენის აკაზმულობის ნაწილები, — ცხოველურ სტილში შესრულებული ლაგმები, საყბეური და დეკორატიული რგოლები. ლურისტანულ ნივთებს ახასიათებს შემკულობის რთული წესი. ორნამენტაცია შესრულებულია ცხოველურ სტილში. ხშირია, აგრეთვე, ადამიანის სტილიზებული გამოსახულებანიც. შენიშნულია, რომ ლურისტანული ნაწარმის ხასიათი და შემკულობის სტილი მეტყველებს ფართოდ განვითარებულ მესაჭონლეობასა და მეცხენეობაზე (R. Dussau, The bronzes of Luristan. SPA, I p. 225). ლურისტანული ბრინჯაოს ნიმუშები ევროპაში მოხვდნენ ჩვენი საუკუნის 30-იან წლებში, მძარცველური გათხრების შედეგად. ამ კულტურამ დიდი ხანია მიიქცია მეცნიერთა ყურადღება. ამ საკითხის გარშემო დღისათვის არსებობს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ლიტერატურა. იხ. A. Godard, Les bronzes du Luristan, p, 1931: F. Hančar, Kaukasus-Luristan. ESA, IX, 1934. F. Herzfeld, Iran in the ancient East 1941; F. Ackerman, The Bronzes Luristan, 1941: G. Gontenau, Manuel d'archeologie orientale, Paris, 1957, v. IV გვ. 2161 და შემდეგი. C. Shaeffer, Stratigraphie compareé..., 1948: R. Ghirshman, Iran, 1957. ამ ნაშრომებში დიდი ადგილი უჭირავს ამ საიდუმლოებით მოცული კულტურის დათარიღების საკითხს, რომელიც, როგორც ცნობილია, საკმაოდ განსხვავებულად არის გადაჭრილი.

ლურისტანული კულტურის დათარიღებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ბელგიის არქეოლოგიური საზოგადოების მიერ 1966—68 წწ. ლურისტანში ჩატარებულ გათხრით სამუშაოებს. ამ ექსპედიციების შედეგად გამოვლინდა ლურისტანული ცივილიზაციის საბოლოო ეტაპი, რომელიც ძვ. წ. VIII—VII სს. თარიღდება (იხ. Van den Berghe, La Necropole de War Kabud, L, Archeologie en Iran № 181, 1967. V. Maleki, Les bronzes du Luristan—იქვე). გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ლურისტანელი კულტურის მატარებელი კასიტი ტომები უნდა ყოფილიყვნენ. კასიტები ახლოს იდგნენ ზაგროსის მთიანეთში მოსახლე სხვა ტომებთან და ეკუთვნიან ე. წ. ზაგროს-ელამურ ენათა ჯგუფს (D. Cameron, History of Early Iran, 1936, გვ. 45). ზაგროს-ელამური ენების ზოგიერთი მკვლევარი კასიტურ ენას კავკასიურ ენათა ჯგუფში აერთიანებს და აღნიშნავს კასიტების ეთნიკურ სიახლოვეს კავკასიელ ხალხებთან. გ. მელიქიშვილი საგანგებოდ ჩერდება ამ საკითხზე და აღნიშნავს ზაგროს-ელამური ტომების კავშირს თანამედროვე კავკასიურ ეთნიკურ ჯგუფთან, მითოლოგიურ-ეპიკური ტრადიციის ხაზით. იხ. Г. А. Меликишвили, Наири Урарту, 1954, 120—121.

41 მ. ხიდაშელი, საკულტო რელიგიური პარალელები ლურისტანსა და კავკასიას შორის, კრ. ძველი ისტორიის საკითხები, III. 1970.

შესრულებული. დისკოზე ზევიდან აღმართულია ჯიხვის ან ქალღვთაების ფიგურა, დამუშავებული მასიურ, სკულპტურულ ფორმებში. ცენტრალური ფიგურის ორივე მხარეს გამოსახულია ორი ძაღლისებური ცხოველი. (ამ საკიდებზე კომპოზიციის აგების პრინციპი გარკვეულ მსგავსებას იჩენს ორთავიანი ცხოველების კომპოზიციებთან. იქ, ორთავიან ცხოველზე მჯდომი ღვთაების ორივე მხარეს არიან განლაგებულნი ძაღლისებური ცხოველები, საკიდებზე კი ქალღვთაება ან მისი ზოომორფული გამოსახულება — ჯიხვია მოცემული ბრინჯაოს დისკოზე, ხოლო მის ორივე მხარეს სიგრძეზე განლაგებულია ორი ძაღლის გამოსახულება[42] (იხ. ტაბ. 20).

ცხოველთა მფარველი ღვთაების ორმაგი ბუნება განსაკუთრებით სრულად არის ასახული ერთ-ერთ ლურისტანულ საკიდზე (ტაბ. 20), საკიდი წარმოადგენს დისკოს, რომელზედაც აღმართულია საინტერესო ორთავიანი ფიგურა. ერთ მხარეს წარმოდგენილია სავსებით რეალისტურად გადმოცემული, მასიურ ფორმებში დამუშავებული ჯიხვის თავი, ხოლო მეორე მხარეს — ქალღმერთის თავი. ამგვარად, ჩვენ მივიღეთ ისევ სრულიად სხვა სტილით დამუშავებული, მაგრამ მაინც ორთავიანი ფანტასტიკური არსება, რომელიც უნდა ასახავდეს ცხოველთა მფარველი ღვთაების ორგვარ სახეს — ანტროპომორფულს და ზოომორფულს.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ლურისტანულ ძეგლებზე ასახული ცხოველთა მფარველი ნაყოფიერების ღვთაების მხატვრული სახე ხშირად მეორდება სხვადასხვა დანიშნულების ნივთებზე, მაგრამ ამ გამოსახულებას ყველგან ერთი და იგივე და მკვეთრად გამოხატული სტილისტური ნიშნები ახასიათებს. ღვთაება ყოველთვის წარმოდგენილია an face. მას აქვს მაღალი კისერი, რომელიც ხშირად შემკულია ყელსაბამით. სახე გამოირჩევა მასიური, სკულპტურული ფორმებით: რელიეფურად გამოყვანილი თვალ-წარბი, მასიური ცხვირი. თავზე გაკეთებული აქვს სპირალურად დახვეული რქები, რომლებიც ხშირად აშკარად ჯიხვის რქებს მოგვაგონებს. უშუალოდ კისრიდან ქალის ფიგურას ამოზრდილი აქვს გრძელი ხელები, რომლებიც ხშირად ქალღვთაებას ზევით აქვს აწეული. ზოგჯერ კი ხელები, ისევე როგორც ჯიხვის რქები, სპირალურად იხრება და ეყრდნობა დისკოს (იხ. ტაბ. 20).

რ. გირშმანის აზრით, ლურისტანულ ძეგლებზე გამოსახული ქალღვთაება უნდა წარმოადგენდეს ღვთაება დიდი დედის გამოსახულებას, რომელიც, მისი აზრით, ირანული ანაჰიტას ერთ-ერთ პირველსახედ შეიძლება ჩაითვალოს[43].

ლურისტანული მატერიალური კულტურის ძეგლების ანალიზი გვაფიქრებინებს, რომ ლურისტანის უძველესი მოსახლეობის წარმართულ პანთეონში ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი ცხოველთა მფარველ ნაყოფიერების ქალღვთაებას ეჭირა, რომლის მთავარ ცხოველურ გამოვლენას წარმოადგენს ჯიხვი.

ქართული ბალთების გამოსახულებათა სიმბოლიკის დასადგენად არ არის საკმარისი მხოლოდ ცენტრალური ცხოველის მნიშვნელობის გარკვევა. საჭიროა შევეხოთ დამატებით ცხოველებს (ირემთან და ჯიხვთან ერთად ბალთების დეკორში ჩვენ ვხვდებით ძაღლის, ფრინველის, გველისა და თევზის გამოხატუ-

---

[42] A. Godard, Les bronzes du Luristan, P, 1931, pl. XXXI—110 და 114, pl. XXXII —115 და 118.

[43] R. Ghirshman, Iran, 1957, p. 102.

ლებებს), გავარკვიოთ მათი მნიშვნელობა და სიუჟეტურად დავუკავშიროთ ცენტრალურ ცხოველს.

ამისათვის საჭიროა განვიხილოთ წინააზიური დიდი დედის, შემდეგდროინდელი ინინა იშტარის სახე. ამ ღვთაების ფუნქციები სწორედ მასშია ყველაზე სრულად თავმოყრილი.

ქალღმერთ იშტარს საკმაოდ რთული ბუნება გააჩნია. იგი ნაყოფიერების ქალღმერთია და გვევლინება როგორც დიდი დედა ადამიანთა, ღვთაებათა და ცხოველთა მთელი მოდგმისა[44]. ერთი მხრივ, ის სიყვარულის მფარველია, ხოლო მეორე მხრივ — ომის ქალღმერთი. მშვიდობიანობის დროს კი მონადირეთა ღვთაებაა, როგორც ქალღმერთი მშვილდისრისა და კაპარჭისა.

ამრიგად, იშტარი საკმაოდ რთულ ღვთაებას წარმოადგენს, რომელშიაც სხვადასხვა ღვთაების ფუნქციებია გაერთიანებული. ალბათ, სწორედ მისი სირთულეა მიზეზი იმისა, რომ ნივთიერი კულტურის ძეგლებზე ქალღმერთი იშტარის საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სიმბოლოები და ემბლემებია გამოხატული. თითოეული სიმბოლო და ნიშანი წარმოადგენს იშტარის ამა თუ იმ განხორციელების გამოხატვას.

ქალღმერთ იშტარის ერთ-ერთ მთავარ სიმბოლოს წარმოადგენს ვარსკვლავი. იგი უნდა გამოხატავდეს იშტარს, როგორც ცის ღვთაებას. იშტარის ამავე ფუნქციასთან უნდა იყოს დაკავშირებული მისი გამოსახვა სხვადასხვა ფრინველის სახით[45].

ხშირად იშტარის სიმბოლოს წარმოადგენს ხარი ან ლომი, რაც გამოხატავს მას, როგორც ომის ქალღმერთს. ბაბილონის ცილინდრულ საბეჭდებზე ხარის გვერდით ხშირია იშტარის მეორე სიმბოლო — „თავთავი". აქ არის სწორედ წარმოდგენილი მისი სხვადასხვა ბუნება. ხარი ასახავს მას როგორც ომის ღვთაებას, თავთავი, ეს არის ღვთაება ნაყოფიერებისა და მთვარე — ქალღმერთი სიყვარულისა. იშტარის სიმბოლოებს წარმოადგენს შვილდისარი, შუბი. ეს სიმბოლოები მონადირეობასთან აკავშირებენ და გადმოგვცემენ მას როგორც მონადირეობის ღვთაებას.

იშტარს, როგორც ცხოველთა მფარველსა და შემდეგდროინდელი მესაქონლეობის ღვთაებას, მრავალრიცხოვანი ცხოველი ემორჩილებოდა. ახალ ბაბილონურ წარწერებში შემონახულია ცნობა, რომლის თანახმად, იშტარის მორჩილი ცხოველები, განსაკუთრებით ხშირად კი ირმები, ვარსკვლავით იყვნენ აღნიშნულნი (მისი საკუთრების ნიშანი)[46]. მატერიალურ-კულტურულ ძეგლებზე იშტარის ეს ნიშანი განსაკუთრებით ხშირად არის ასახული.

იშტარის რთული სახე, ერთ ღვთაებაში სხვადასხვა ფუნქციების გაერთიანება, იმის მაჩვენებელია, რომ ამ ღვთაებამ განვითარების რთული და ხანგრძლივი გზა განვლო. ამ ღვთაების პირველი სახის წარმოშობა ძალიან ადრე საფეხურზეა საფიქრებელი. მისი თითოეული ზოომორფული გამოსახულება, ემბლემა თუ ატრიბუტი უნდა გამოხატავდეს გარკვეულ საფეხურს მისი არსებობის და განვითარების ხანგრძლივ გზაზე.

იშტარის სახე და მასთან დაკავშირებული მრავალრიცხოვანი მითები გაცილებით უფრო ადრე წარმოიშვნენ, ვიდრე მოხდებოდა მათი წერილობითი ფიქ-

---

44 Хмелевский, Христианство и религия мира, М., 1963, стр. 10.

45 Н. Я. Марр, Иштарь, Яфет., Сб., V, стр. 129, 153.

46 G. Contenau, La civilisation des Hittites, p. 79.

საცია; სწორედ წერილობით გაფორმებულმა მითებმა შემოგვინახეს ჩვენ ამ ქალღმერთის სინკრეტული და რთული სახე, რომელშიც ამ ღვთაების ხანგრძლივი არსებობის დროს შეძენილი თვისებებია შერწყმული და გაერთიანებული. იშტარის სახე ჩამოყალიბდა გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე მოხდა მისი ასახვა ხელოვნების ძეგლებზე და, მითუმეტეს, გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე იშტარის ასახვამ მატერიალური კულტურის ძეგლებზე მიიღო გარკვეული კანონიკური ფორმები.

როგორც აღვნიშნეთ, ცხოველთა მფარველი ღვთაება, თავდაპირველად, ზოომორფული არსებაა, განვითარების უფრო გვიან საფეხურზე იქცევა იგი ადამიანის მსგავს არსებად. ეს ზოომორფული ღვთაებები მის აუცილებელ ატრიბუტებად იქცევიან და მისი ძირითადი არსის გამომხატველნი არიან. სწორედ ამ მომენტთან უნდა იყოს დაკავშირებული, ჩვენი აზრით, სამი საწყისის გაერთიანება ბუნების დიდი დედის სახეში. წყლის ცხოველები გაერთიანდნენ, ამათგან ერთი რომელიმე (თევზი, ბაყაყი, გველი) დიდი დედის აუცილებელი ატრიბუტი გახდა, და განასახიერებდა მის ბატონობას წყლის სამყაროზე, ჩიტი ავრცელებდა მის ბატონობას ზეცაზე (ცნობილია, რომ იშტარი ეკუთვნოდა ასტრალურ ღვთაებათა რიცხვს), ხოლო ძაღლი, ირემი და სხვა ცხოველები მიწიერი სამყაროს ბატონად გვისახავდნენ მას. მაგრამ, როგორც ჩანს, ქალღმერთის ყველა ეს ატრიბუტი ოდესღაც დამოუკიდებელ როლს ასრულებდა. ეს ატრიბუტები ზოომორფული არსებანი, ადრე თვითონაც ღვთაებებს წარმოადგენდნენ, შემდეგ კი დიდი დედის ზოომორფული გამოხატულების ფუნქცია დაეკისრათ. თვითონ ამ ზოომორფული ღვთაებების წარმოშობა რელიგიური აზროვნების ტოტემისტურ საფეხურთან უნდა იყოს დაკავშირებული. სამი სამყაროს განმასახიერებელი ცხოველების ამ კავშირს გულისხმობდა ალბათ ნ. მარი, როდესაც წერდა: „Ищтарь в образе птицы обязательно столкнется с Иштарью — рыбой, и рядом обязательно натолкнулись бы на образ Иштари-Дерева, — но раз возникает здесь речь о такой полноте всего ряда, конкретной рыбе, конкретной птице и конкретном дереве, то это уже преистория богини Иштари, еще не антропоморфированной»[47].

როგორც ვხედავთ, იშტარის ღვთაებაში გაერთიანებულია რელიგიურ შეხედულებათა საკმაოდ რთული კომპლექსი, რომელშიაც აღნიშნული ღვთაება საკმაოდ მრავალფეროვნად არის წარმოდგენილი. კერძოდ კი, კარგად ჩანს ამ ღვთაების კავშირი სამ სამყაროსთან — ზეცასთან, მიწასთან და წყლის სამყაროსთან.

რელიგიურ შეხედულებათა აღნიშნული კომპლექსი საკმაოდ სრულად არის ასახული მატერიალური კულტურის ძეგლებზე. განსაკუთრებით საინტერესო ასახვას ეს სიუჟეტი პოულობს სირიულ-ხეთურ საბეჭდავებზე, სადაც ეს სიუჟეტი მრავალფეროვნად არის წარმოდგენილი. გ. კონტენოს გამოქვეყნებული აქვს მრავალრიცხოვანი საბეჭდავები, რომლებიც სიუჟეტურად, სწორედ აღნიშნულ ღვთაებასა და მის მრავალრიცხოვან ატრიბუტებს უნდა გადმოგვცემდნენ[48].

ერთ-ერთ საბეჭდავზე წარმოდგენილი კომპოზიციის ცენტრს წარმოადგენს საინტერესო ფიგურა, რომლის ზუსტი განსაზღვრა გაძნელებულია. ჩვენ შესაძლებელია მასში სიცოცხლის ხის და ქალღვთაების გამოსახულება დავინახოთ.

---

47 Н. Я. Марр, Указанное сочинение, стр. 153.

48 G. Contenau, La Gliptique.. , pl. XXXI—110, 211, pl XXXII—213.

ფიგურას გაკეთებული აქვს ფრთები, რომლებიც ისეა დამუშავებული, რომ ხის ტოტებს მოგვაგონებენ. ფიგურის ქვემოთ, მარჯვნივ, გამოხატულია ირემი, მარცხნივ — ფრინველი. მის გვერდით მოცემულია თევზის გამოსახულება[49]. ეს სიუჟეტი თავის მთლიანობაში არის ასახული მეორე ხეთურ საბეჭდავზე. აქ წარმოდგენილია შიშველი ქალღვთაება, რომელიც დედამიწიდან ამოდის. მის გვერდით გამოსახულია თხა და ირემი, ფრინველი და თევზი; იქვე მოცემულია ყვავილი, როგორც მცენარეულობის სიმბოლო. საბეჭდავზე მოცემულია აგრეთვე ციური მნათობების — მზის, მთვარისა და ვარსკვლავების გამოსახულებანი. ღვთაების გვერდით გამოსახულია კვერთხი, ნიშნად იმისა, რომ აღნიშნული ღვთაების ბატონობა ვრცელდება ყველაფერზე, რაც სიმბოლურად არის წარმოდგენილი საბეჭდავზე[50]

საბეჭდავებზე ირმის, თევზისა და ფრინველის გვერდით ხშირად მოცემულია ხელის გამოხატულება. ხელი კი, როგორც ცნობილია, სწორედ აღნიშნული ღვთაების სიმბოლურ ნიშანს წარმოადგენს[51].

წარმოდგენა ბუნების დიდი დედის შესახებ, როგორც სამპიროვნული ღვთაების შესახებ, დაცული ყოფილა, როგორც ჩანს, ბერძენთა პრეელინისტურ რელიგიაშიც. ამის დამამტკიცებელი უნდა იყოს ამ ღვთაების გარკვეული იკონოგრაფია, შემუშავებული ბერძნულ სავაზო მხატვრობაში. ამ ღვთაების საინტერესო გამოსახულება მოცემულია ბეოთიურ ამფორებზე. აქ მოცემული კომპოზიციის ცენტრს წარმოადგენს ქალღმერთის ფიგურა, მის ორივე მხარეს მოცემულია ლომების გამოსახულება. ქალღმერთს ხელები გაშლილი აქვს. მის ხელებზე სხედან ჩიტები. ღვთაების კაბაზე ვერტიკალურად გამოსახულია დიდი თევზი[52].

მეორე ბეოთიურ ამფორაზე მოცემულია გამოსახულებათა ორი ფრიზი. ერთზე გამოსახულია ქალღვთაება ჩიტებთან, თევზთან და რაღაც რქოსან ცხოველთან ერთად, ხოლო მეორე ფრიზზე ჩვენ ვხედავთ ირმების პროცესიას[53].

მითოლოგიურ წარმოდგენათა ამავე სფეროს უკავშირდება, როგორც ჩანს, ძველი კრეტელების რელიგიური შეხედულებანიც. მთელი თავისი არსებობის მანძილზე კრეტელები თაყვანს სცემდნენ ბუნების დიდ დედას, ადამიანთა და ცხოველთა მფარველ ნაყოფიერების ღვთაებას. უფრო გვიან, ბერძნულ ხანაში მისი ატრიბუტები ელინურ ქალღმერთებს დაუნაწილეს: არტემიდეს შეხვდა ირმები, ათინას გველები, ხოლო აფროდიტემ ფრინველები მიიღო[54].

რელიგიურ შეხედულებათა აღნიშნული კომპლექსი საკმაოდ სრულად და საინტერესოდ არის ასახული ქართული მატერიალური კულტურის შედარებით ადრეულ ძეგლებზეც. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესო მასალას იძლევა კოლხურ-ყობანური ცულები და ამავე ტიპის ბრინჯაოს ბალთები. ამ ძეგლების დეკორის მხატვრულ სახეებს წარმოადგენენ: ირემი, გველი, თევზი, ფრინველი და ფანტასტიკური ძაღლისებური ცხოველი[55].

---

[49] G. Contenau, La Gliptique... სურ. 210.

[50] Фармаковский, Архаический период в России, МАР, № 34, стр. 23—24.

[51] F. Chantre, Recherches anthropologiques..., L. II, p. 70.

[52] Harrisson, Prolegomena to the study of Greek Religion, 1908, გვ. 264, სურ. 62.

[53] იქვე, გვ. 264, სურ. 60. ავტორის აზრით, ამფორებზე გამოსახულია ღვთაება დიდი დედა, რომელსაც უნდა ვუწოდოთ არტემიდე, ან კიბელა. იქვე, გვ. 266.

[54] Д. Пендлбери, Археология Крита, 1950, стр. 290.

[55] კოლხურ ცულებსა და ბალთებზე გამოსახული ცხოველის რაობის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა აზრია გამოთქმული. ა. მილერის აზრით, ამ ფანტასტიკურ

კოლხური ცულების ცხოველთა შემცველი კომპოზიციები უფრო ხშირად მოცემულია ცულის პირზე. ცხოველები ზოგჯერ განლაგებულია წყვილ-წყვილად, ზოგჯერ კი ცულის პირს ერთი ცხოველის გამოსახულება ავსებს. უფრო წვრილი ფიგურები, უმეტესად გველებისა და თევზებისა, ხშირად მეორდებიან ცულის წელსა და ტარზე და თითქოს ავსებენ მთელს კომპოზიციას სტილისტურადაც და სემანტიკურადაც.

ჩვენ შეიძლება დავასახელოთ კოლხურ-ყობანური ცულებისა და ბალთების მრავალრიცხოვანი ეგზემპლარები, რომლებზედაც ირმის გამოსახულებანია მოცემული. ამ ტიპის ძეგლებზე განსაკუთრებით ხშირია, აგრეთვე, ძაღლისებური ცხოველის გამოსახულებაც. ზოგჯერ ძაღლები გველებთან და თევზებთან ერთად არიან წარმოდგენილი. ამავე ცხოველებთან ჩვენ ხშირად ირმების გამოსახულებასაც ვხედავთ.

კოლხური ცულების მეტად საინტერესო ეგზემპლარი აღმოჩნდა წოისში[55]. სხვა ძეგლებთან შედარებით აღნიშნულ ცულზე მითოლოგიური სიუჟეტი შედარებით მთლიანი სახით არის წარმოდგენილი. ცულის პირზე გამოსახულია უკან თავშემობრუნებული ფანტასტიკური ძაღლი, რომელსაც თავზე ირმის დატოტვილი რქები აქვს დადგმული. ძაღლის წინ გამოსახულია გველი.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კოლხურსა და გვიანყობანურ ხანაში აღნიშნული ცხოველების გრაფიკულ გამოსახვასთან ერთად, ფართო გავრცელებას პოულობენ ირმების, ჯიხვების, ძაღლებისა და ფრინველების სკულპტურული ფიგურებიც.

კოლხურ-ყობანური ძეგლებისა და ბრინჯაოს ქართული ბალთების ანალოგიური გამოსახულებანი გვხვდება ისეთ მაღალმხატვრულ ძეგლებზე, როგორიც არის გვიანბრინჯაოს ხანის გრავირებული სარტყლები.

ყველას აღწერას არ შევუდგებით, არამედ შევეხებით ზოგიერთ მათგანს. ამ შემთხვევაში ჩვენთვის ყველაზე საინტერესო მასალას იძლევა თლის სამაროვანზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს ქამარი, რომელიც შემკულია მეტად საინტერესო გამოსახულებებით. მასზე წარმოდგენილია ირმების, ჯიხვებისა და ტახების ერთი მხრივ მიმართული მწკრივი. ცხოველებს შორის მოცემულია, აგრეთვე, მონადირეთა ფიგურები. ერთი მათგანი ცხენზეა ამხედრებული, ხოლო მეორე დგას მშვილდისრით ხელში. ჩვენთვის საინტერესო ირმის, თევზის, გველისა და ფრინველის გამოსახულებათა კომპლექსი, რომელიც კოლხურ-ყობანურ ძეგლებზე უმეტესად დანაწევრებული სახით გვხვდება, აღნიშნულ ძეგლზე ისევე, როგორც ბრინჯაოს ქართულ ბალთებზე, მთელი თვისი სისრულით არის მოცემული. აქვე საინტერესოა აღვნიშნოთ, რომ ქამარზე ამ ფიგურების განლაგების პრინციპი მოგვაგონებს ბალთებზე გამოსახულ კომპოზიციებს. ისევე როგორც ბალთებზე, ქამარზე წარმოდგენილი ირმის წინ გამოსა-

---

ცხოველს საფუძვლად ძაღლის რეალური გამოსახულება უდევს, რომელიც სტილიზაციის შედეგად თანდათან სცილდება თავის პირვანდელ სახეს. А. А. Миллер, Изображение собаки..., მეშჩანინოვი ამ ფანტასტიკურ არსებას უწოდებს მგელ-ძაღლს და სთვლის იბერების მთავარი ტოტემისა და ღვთაების გამოსახულებად. И. И. Мещанинов, Змея и собака..., стр. 152—253; ვ. ბარდაველიძე კოლხურ-ყობანურ ძეგლებზე გამოსახულ ცხოველს საკულტო-მითოლოგიური ძაღლის ე. წ. მწევარის გამოსახულებად მიიჩნევს, რომელთა განვითარება უწყვეტი ხაზით ტოტემური მგლიდან მოდის. В. В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные верования.., стр. 53.

[56] Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная..., стр. 27, рис. 6.

ხულია გველი, ხოლო ირმის ზურგს უკან და ფეხებს შორის მოთავსებულია ფრინველი (იხ. ტაბ. 19). ამრიგად, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვიღებთ ფიგურების ურთიერთგანლაგების სავსებით იდენტურ სურათს. ამ კომპოზიციის რიტუალურ ხასიათს ხაზს უსვამს იმ ასტრალური ნიშნების სიმრავლე, რომლებითაც შემკულნი არიან ქამარზე გამოსახული ცხოველები და ქამრის ორიგინალური ჩარჩო, რომელზეც, ჩვენი აზრით, ცხოველური რქებით შემკული ნიღბებია გამოსახული.

ამავე მითოლოგიურ სიუჟეტს უნდა უკავშირდებოდეს სამთავროს ქამრის შინაარსიც. მასზე გამოსახულებათა ორი ფრიზია მოცემული. ზემოთა ფრიზზე გამოსახულია ორი ირემი და მათ შორის თევზი, ცხენოსანი მონადირე, რომელსაც შუბი უტყორცნია ირმისათვის. იქვეა მეორე მონადირე, ტახი და ფრინველი. ქამარზე ვხედავთ ასტრალურ მოტივებს. ვარსკვლავებისა და ნახევარმთვარის სახით[57]. ირმების, თევზისა და ფრინველის ფიგურები მოცემულია აგრეთვე თრიალეთის სარტყელზეც[58].

ზევით განხილული ძეგლები უკავშირდებიან და ასახავენ ბუნებისა და მისი ძალების კულტს. ბუნების ამ ძალთა განსახიერებას ისევე, როგორც სხვა ხალხის მითოლოგიური აზროვნების ისტორიაში, წარმოადგენდა დედრობითი საწყისი, ბუნების დიდი დედა, ცხოველთა და ადამიანთა მფარველი ნაყოფიერების ღვთაება. ამ გამოსახულებაში შეიძლება ამ ღვთაების მრავალრიცხოვანი ზოომორფული სახეობანი და ატრიბუტები დავინახოთ. ცხოველთა სხეულზე გამოსახული ასტრალური ნიშნები, ვ. ბარდაველიძის კონცეფციის თანახმად, ღვთაება დიდი დედის ნაწილად, მის ნიშნად შეიძლება ჩაითვალოს[59].

მეტად მნიშვნელოვანია, რომ ცხოველთა მფარველი ნაყოფიერების ღვთაების სახე და მასთან დაკავშირებული ცხოველების მითოლოგიური კომპლექსი საქართველოში შემონახულია არა მხოლოდ მატერიალური კულტურის ძეგლებზე, არამედ დღევანდლამდეა შემონახული ქართველი ხალხის სულიერი კულტურის მრავალფეროვან ძეგლებში, ფოლკლორისა და ეთნოგრაფიული ყოფის კომპლექსებში.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართველ ტომებს ცოცხალ ყოფაში შემორჩენილი აქვთ წარმოდგენა ცხოველთა მფარველ ქალღვთაებაზე, რომელიც ირმის ან ჯიხვის სახით მოევლინება მონადირეს და მასთან ინტიმურ ურთიერთობას ამყარებს. მონადირის კეთილდღეობა ამ ღვთაებაზეა დამოკიდებული. მაგრამ ამ ღვთაებასთან ყოველთვის დაკავშირებულია გარკვეული ტაბუ, აკრძალვა ამ ურთიერთობის საიდუმლოების გაცემისა, რომლის დარღვევა მონადირის ტრაგიკული დაღუპვით თავდება.

აღნიშნული ღვთაების ფუნქციების უფრო სრულად გამოსარკვევად მდიდარ მასალას იძლევა ქართული ზღაპრები თავისი სიუჟეტებით, მითოლოგიური მოტივებითა და საინტერესო პარალელებით; მთელი მასალა დროთა განმავლობაში, რა თქმა უნდა, ძალიან არის გამოცვლილი. იგი ზღაპრის ტიპური სახით შეიცვალა, მაგრამ მასში უძველესი სარწმუნოების აშკარა ანარეკლი ჩანს.

საილუსტრაციოდ რამდენიმე ცნობილ სიუჟეტს მოვიტანთ:

სამეგრელოში გავრცელებული თქმულებით, ერთ სოფელში ცხოვრობდა

---

57 შ. ამირანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 8, სურ. 20, 21.

58 იქვე, ტაბ. 7, სურ. 18, 19.

59 В. В. Бардавелидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 110—111.

მონადირე. ეს მონადირე „ტყაში მაფას“ შეუყვარდა. „ტყაში მაფამ“ მონადირე დაასაჩუქრა ნადირობაში დიდი ნადავლით. მაგრამ როდესაც მონადირემ „ტყაში მაფასთან“ ურთიერთობის საიდუმლო გასცა, მისი ბარაქიანობა ნადირობაში სრულიად გაქრა. „ტყაში მაფამ“ დასაჯა მონადირე, ის ირმის სახით მოევლინა მას, კლდეზე აიტყუა და ქვად აქცია[60].

ქართულ ზღაპრებში ხშირად ადამიანს კეთილი საქმისათვის ჯადოსნური საჩუქრით (რომელიც ყოველთვის კეთილდღეობის მომტანია) ასაჩუქრებს გველი, თევზი ან ფრინველი. პოპულარულია სიუჟეტი, რომლის თანახმად, ვაჟი გველს სიკვდილისაგან იხსნის. მადლიერი გველი ეუბნება მონადირეს: რადგან ასეთი კეთილი საქმე მიყავი, დაგასაჩუქრებო. ენა გამოყავი, ჩემს ენის წვერს დაადე — ყველა სულიერისა და უსულოს ენას გაიგებო. ამავე დროს, გველი აფრთხილებს ვაჟს, ეს საიდუმლო არავის უთხრა, თორემ დაიღუპებიო[61].

ქართულ ზღაპრებში გველის ადგილს ხშირად თევზი იკავებს. თევზიც ადამიანს რაიმე სიკეთისათვის ჯადოსნური საჩუქრით ასაჩუქრებს, მაგრამ აფრთხილებს, ეს საიდუმლო არ გასცეს, რადგან ამ საიდუმლოების დარღვევით ადამიანი ან დაიღუპება, ანდა მისი კეთილდღეობა დაიკარგება[62].

ანალოგიური ფუნქციის მატარებელი ქართულ ზღაპრებში ხშირად ფრინველი, ან, განსაკუთრებით, ფასკუნჯია. მეტად გავრცელებულია სიუჟეტი, რომლის თანახმად, მონადირეს ფასკუნჯი გადაარჩენს. მადლიერი ფასკუნჯი მას ყოვლისშემძლე ყუთით ასაჩუქრებს, მაგრამ მონადირე შემთხვევით საჩუქრის მიღების საიდუმლოებას გასცემს და იღუპება[63].

მსგავსი ჰაგალითების მოყვანა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ ვფიქრობთ, რომ ზემოთქმულიც საკმარისია იმისათვის, რომ ამ ცხოველებს შორის კავშირი დავინახოთ. ქართული ფოლკლორული მასალების მიხედვით, ირემი, ფრინველი, თევზი, გველი, არსებათა ერთ კატეგორიებს წარმოადგენენ, რომლებსაც ადამიანისათვის ხან კეთილდღეობა და ხან უბედურება მოაქვთ.

მეტად ნიშანდობლივია, რომ ქართული ფოლკლორის ამ მონაცემებს ძხარს უჭერს, აგრეთვე, ეთნოგრაფიის მდიდარი მონაცემებიც.

როგორც ჩანს, ცხოველთა მფარველი ღვთაება განსაკუთრებულ სიახლოვეს წყლის სამყაროსთან იჩენს. აფხაზთა შეხედულებების თანახმად, წყლის დედა მომხიბლავი, ლამაზი ქალია: მას ჰყავს რჩეული მონადირეთა შორის. წყლის დედა შეიყვარებს მონადირეს, ასაჩუქრებს მას, იცავს უბედურებისაგან, მაგრამ ამ ურთიერთობას ისევ უკავშირდება მკაცრი ტაბუ, აკრძალვა წყლის

---

60 Я. Тенишов, Из быта и верований..., СОМПК, т. XXVIII, отд. III, стр. 12—13.

61 რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, გვ. 271.

62 იქვე, გვ. 140.

63 ქართული მითოლოგიური ფასკუნჯი დიდ მსგავსებას იჩენს ირანულ სამყაროში დიდად გავრცელებულ ფანტასტიკურ არსება სენმურვთან. სენმურვი წარმოადგენს ფრინველს, რომელიც სახლობს დიდ ტბაში მდგარ ხეზე. მას უკავშირდება რელიგიურ შეხედულებათა რთული კომპლექსი, სადაც თევზი, წყლის სამყარო, სიცოცხლის ხე და მასზე მცხოვრები ფანტასტიკური ფრინველი, ერთმანეთთანაა დაკავშირებული. სენმურვი სამბუნებოვანი არსებაა, იგი სამივე სამყაროსთან ჩანს დაკავშირებული. ამავე დროს ის სამივე სამყაროს დამაკავშირებელ ფრინველსაც წარმოადგენს. საინტერესოა ამ სიტყვის ეტიმოლოგია. ინგლისელი მეცნიერების აზრით, სენმურვი ნიშნავს სამი ბუნების ფრინველს, ცნობილი მკვლევარის კ. ტრევერის აზრით, სენმურვი ფასკუნჯის ორეულია. თუ ფასკუნჯი ფრინველი ძაღლია (მარი), სენმურვი ძაღლ-ფრინველია. იხ. К. Тревер, Сенмурв-пасунд-собака-птица, Л., 1937.

დედასთან სასიყვარულო ურთიერთობის საიდუმლოების გაცემისა. ამ ტაბუს დარღვევა მონადირის ტრაგიკული დაღუპვით მთავრდება[64].

მეტად საინტერესოდ გამოიყურება, აგრეთვე, რწმენა-წარმოდგენები, დაკავშირებული მეგრელ მეთევზეთა ყოფასთან. მათი წარმოდგენით, არსებობს წყლისა და წყლის არსებათა გამგებელი ქალღმერთი, „წყარიშ მაფა“ („წყლის მეფე“), რომელიც ისეთივე მბრძანებელია წყლისა, როგორც „ტყაში მაფა“ („ტყის მეფე“) — ტყისა. „წყარიშ მაფა“ მდედრობითი სქესისაა და ქალთევზას სახე აქვს[65]. უაღრესად ნიშანდობლივია, რომ „წყარიშ მაფა“-სთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები და წარმოდგენები გარკვეულ მსგავსებას იჩენენ სამონადირეო რიტუალებთან[66].

თევზის ქალღვთაება ლარსას არსებობა დამოწმებულია აგრეთვე იმერეთში. ლარსა, გ. ჩიტაიას შენიშვნით, სვანური ნადირთ პატრონის — დალის თანატოლი ჩანს[67].

ამიტომ არის, რომ დღევანდელ ეთნოგრაფიულ ყოფაში თევზსა და გველს, უპირველესად ყოვლისა, ნაყოფიერების ფუნქცია უკავშირდება (გველის, როგორც მავნე არსების გააზრება, უფრო გვიანდელი მოვლენაა). სვანეთსა და სამეგრელოში უკანასკნელ ხანებამდე იყო შემონახული ოჯახისა და კერის მფარველი გველის კულტი, რომელსაც ძირითადად ნაყოფიერების ფუნქცია ეკისრებოდა.

ასეთივე ფუნქცია უკავშირდება საქართველოში ძლიერად გავრცელებულ თევზის კულტსაც. თევზი წარმოადგენდა გამანაყოფიერებელი საწყისის მატარებელ ცხოველს და რიგ შემთხვევაში ტაბუირებულადაც ითვლებოდა[68].

თავისი მფარველი ქალღვთაება გააჩნდა, აგრეთვე, როგორც ჩანს, ფრინველებსაც, ცხოველთა მფარველი ღვთაება დალი, სვანეთში ფრინველების მფარველ ღვთაებასაც წარმოადგენს და „დალე კუანჭ“-ის სახელწოდებით არის ცნობილი[69].

ამგვარად, ქართული ფოლკლორისა და ეთნოგრაფიის ერთობლივი მონაცემების ანალიზი გვაფიქრებინებს, რომ ქართველი ტომების მითოლოგიურ აზროვნებაში ფრინველი, გველი და თევზი არსებათა ერთ კატეგორიას ეკუთვნოდნენ. ამ მითოლოგიურ სახეებში ჩვენ ერთი და იგივე ღვთაების (ამ შემთხვევაში — ბუნების დიდი დედის) სხვადასხვა გააზრებასთან უნდა გვქონდეს საქმე. ზევით განხილულ შემთხვევებში ადამიანისათვის კეთილდღეობის მოწყალე ხან ცხოველთა მფარველი ღვთაებაა, ხან „წყარიშ მაფა“, ხან ფრინველი და ხან გველი. როგორც ჩანს, ეს ცხოველები ბუნების დიდი დედის სხვადა-

---

64 მ. მაჭავარიანი აფხაზეთი, ეთნოგრაფიული წერილები, „დროება“, 1885.

65 ზ. თანდილავა, მეთევზეთა თქმულებები და ლეგენდები მეგრულ ფოლკლორში (თევზისები), საზოგადოებრივი მეცნიერების განყოფილებასთან არსებული ფოლკლორის საკოორდინაციო საბჭოს სამეცნიერო კონფერენცია, თბილისი, 1969, გვ. 15.

66 იქვე.

67 გ. ჩიტაია, სიცოცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში, ენიმკის მოამბე, X, 1941, გვ. 318.

68 А. Г. Робакидзе, К вопросу о некоторых пережитках культа рыбы, СЭ., 1948, № 3, стр. 121. გ. ჩიტაია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 318.

69 ვ. ბარდაველიძე, ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, 1953, გვ. 88.

სხვა სახეობებს წარმოადგენენ, ხოლო გვიან ისინი ამავე ღვთაების ატრიბუტებად და ემბლემებად გადაიქცნენ[70].

რელიგიურ შეხედულებათა ზევით განხილულ წრეს, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ორგანულად უკავშირდება ძაღლის სახეც.

კავკასიის ხალხებისა და მათ შორის ქართველი ტომების უძველეს რელიგიურ შეხედულებებში ძაღლს დიდი ადგილი უჭირავს, ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში დაცულია მდიდარი და საინტერესო მასალა, რომელიც მოწმობს ძაღლის კულტის ფართო გავრცელებას.

ვ. ბარდაველიძის აზრით, ძაღლის კულტი საქართველოში ორგანულად არის დაკავშირებული მგლის კულტთან და ამ უკანასკნელის უწყვეტ განვითარებას წარმოადგენს. ძაღლის კულტთან დაკავშირებული წარმოდგენები ტოტემისტურ სამყაროს უკავშირდება. მკვლევრის აზრით, ძველ ქართულ პანთეონში, ასტრალურ ღვთაებებს თავისი დამხმარეები ყავდათ, ზოომორფული და ანტროპომორფული სულების სახით. ამგვარ ზოომორფულ დამხმარეებს წარმოადგენდნენ მგლები, გველები და ძაღლები, რომლებიც ამა თუ იმ ღვთაების ნების ერთგული შემსრულებლები იყვნენ. ღვთაების ბრძანებით, მათ ხან უბედურება და ხან კეთილდღეობა მოჰქონდათ ადამიანისათვის[71].

ქართველ ტომთა უძველეს რელიგიურ წარმოდგენებში დიდი ადგილი ეჭირა, აგრეთვე, მითოლოგიურ ძაღლებს. ადამიანის მფარველი, ზღაპრული ყურშა ძაღლის სახე დღემდე შემოინახა ქართულმა მითოლოგიამ. არსებული თქმულებების თანახმად, ყურშა ზღაპრული ფასკუნჯის შვილია. ეს ფრთოსანი ლეკვი ხანდახან გამოჩნდება ხოლმე ფრინველის ბუდეში. ფასკუნჯი ზოგჯერ ამ ლეკვს მიწაზე გადმოაგდებს. ამ ფრთოსან ლეკვს იპოვნის მონადირე, რის შემდეგ მისი ნადავლი ნადირობაში არაჩვეულებრივად იზრდება. ძაღლის დაკარგვასთან ერთად მონადირის ბარაქა ქრება. მონადირე იგლოვს ფრთოსან ძაღლს, ეძიებს მის კვალს, მაგრამ მის ძებნაში აუცილებლად იღუპება.

ცნობილია, რომ ცხოველთა მფარველ ღვთაებასთან დაკავშირებული რელიგიური კომპლექსი ძალიან ადრე მონადირეობას დაუკავშირდა. ამიტომ გასაგებია ირმისა და ძაღლის კულტის სიძლიერე ამ მითოლოგიურ შეხედულებებში; ძაღლი მტკიცედ იყო დაკავშირებული ნადირთ პატრონთან, გვიან კი — მონადირეობის ღვთაების სახესთან. ხშირად იგი მის დუბლიკატსა და სახეცვლილებას წარმოადგენდა. ნადირთ პატრონი ზოგჯერ ძაღლის სახით ეჩვენებოდა მონადირეს, გვიან ძაღლი მონადირეთა ღვთაების ერთ-ერთ ატრიბუტად იქცა[72].

საინტერესოა, რომ სამეგრელოში გავრცელებულ შეხედულებათა თანახმად, ტყისა და ნადირთ პატრონები ყოველთვის ძაღლების თანხლებით დადიან. ეს ძაღლები არაჩვეულებრივი გონიერებითა და ნადირობაში დიდი უნარიანობით გამოირჩევიან. თუ ეს ძაღლი მონადირეს ჩაუვარდა ხელში, მისი ნადავლი ძალიან იზრდება[73].

ნიშანდობლივია, რომ ბერძენთა წინაელინისტურ რელიგიებში ძაღლი ქალღვთაებებთან არის დაკავშირებული. ძაღლი ქალღვთაების ატრიბუტსა და

---

70 შდრ. დ. შენგელაია, წერილები, გვ. 206—208; ელ. ვირსალაძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 63.

71 ვ. ბარდაველიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 47—53.

72 ელ. ვირსალაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 72.

73 А. Дирр, Божество охоты и охотничий язык у кавказских горцев, СМОМПК, X, отделение IV.

სახეცვლილებას წარმოადგენს[74]. ასე, მაგალითად, ძაღლი არტემიდე — ჰეკატას მსახურია. ჰეკატას ხშირად ძაღლის სახით წარმოიდგენენ და ძაღლებს სწირავენ მსხვერპლად[75].

ამრიგად, როგორც ჩანს, ქართველი ტომების უძველეს რელიგიურ აზროვნებაში ძალიან დიდი ადგილი ეჭირა ბუნების დიდი დედის მითოლოგიურ სახეს. სინკრეტული ღვთაება—ბუნების დიდი დედა, თავიდან მთელი სამყაროს მბრძანებლად და გამგებლად არის აღიარებული. რელიგიური პანთეონის გართულების შედეგად, ბუნების დიდი დედა თავის ფუნქციებს სხვადასხვა ქალღვთაებებს გადასცემს და სხვადასხვა ქალღვთაებებში ჰპოვებს განხორციელებას.

ბრინჯაოს ბალთებზე წარმოდგენილი კომპოზიციების ცენტრში ხშირად ცხენის რეალისტური ფიგურაა გამოხატული. ამ ბალთებზე შეცვლილი სახით არის წარმოდგენილი, აგრეთვე, კომპოზიციის დამატებითი ელემენტებიც. ირმიანი კომპოზიციისათვის დამახასიათებელი გველის, თევზის, ფრინველის ადგილს ამ ბალთებზე იკავებს ხარისა და კვიცის გამოსახულება.

რელიგიის ისტორიიდან კარგად არის ცნობილი, რომ ხარის და ცხენის სახე მჭიდროდ უკავშირდება ცხოველთა მფარველ ნაყოფიერების ღვთაებას. მაგრამ ბალთებზე ცხენის, კვიცისა და ხარის გამოხატვის დროს ამ ცხოველთა პირველადი მნიშვნელობა დაჩრდილულია, და ეს ცხოველები აღიქმებიან უფრო გვიანდელ, მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებულ რელიგიურ შეხედულებათა სფეროში[76].

ირმისა და ხარის სამეურნეო ფუნქციების ცვალებადობას უნდა ასახავდეს საქართველოში გავრცელებული ერთი საინტერესო ლეგენდა: ღმერთმა ქვეყანა და ადამიანი რომ გააჩინა, დაიწყო იმაზე ფიქრი, თუ რომელი პირუტყვი გამოადგებოდა ადამიანს. დაუძახა ირემსა და ხარს. უბრძანა: გაიქეცით და ვინც უფრო მალე გადაირბენს ცას, იმას დავასაჩუქრებო. ირემმა დაიტიმა და გაფრინდა. უნდოდა ხარისათვის ეჯობნა, მაგრამ დიდი სირბილისაგან გაიბერა ირემი და მოკვდა. დარჩა მხოლოდ მისი ნაკვალევი ცაზე, რომელსაც ირმის ხაბტომი ჰქვია. ხარი კი დინჯად წავიდა, ცოხნით. გვიან მიაღწია, მაგრამ მაინც მივიდა ბოლომდე. ხარის ნაკვალევიც დააჩნდა ცას, რომელსაც ხარის ნავალი ეწოდება. ამის შემდეგ აკურთხა ღმერთმა ხარი, დაულოცა ქედი და მას, ხარს, აწევს ადამიანის შენახვის ტვირთი[77].

ირმის, ხარისა და ცხენის, როგორც გარკვეულ ღვთაებათა მონაცვლეობის ფაქტი, ადამიანის აზროვნებაში ანტიკურ ხანაზე ბევრად უფრო ადრე უნდა მომხდარიყო. ანტიკური ხანის ბრინჯაოს ბალთებზე ასახულია გაცილებით უფრო

---

[74] О. М. Фрайденберг, Указ. Соч., стр. 104.

[75] A. Lang, დასახ. ნაშრ., გვ. 254.

[76] ქართველი ტომების რელიგიურ წარმოდგენებში ხარის კულტს უდიდესი ადგილი უჭირავს, ხარი, როგორც გამანაყოფიერებელი ცხოველი, მჭიდროდ არის დაკავშირებული პურეულის ღვთაება ლამარიასთან. ხარებს ხშირად სწირავენ მსხვერპლად, აგრეთვე, დიდ დედა ნანას. В. В. Бардавелидзе, Религиозные верования..., (აქ შეიძლება გავიხსენოთ იშტარი, რომლის ემბლემებს წარმოადგენს თავთავი და ხარი...), უფრო გვიან ხარი გენეტიკურად მზის კულტს დაუკავშირდა. В. В. Бардавелидзе, Главное божество древнегрузинского пантеона Гмерти, ВЭК, 1952, стр. 301.

[77] ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, თბ., 1961, გვ. 381—382. ამ ლეგენდის ვარიანტი გამოქვეყნებული აქვს აგრეთვე ა.ად. გ. ჩიტაიას, იხ. Г. С. Читая, Земледельческие систем..., ВЭК, 1953, стр. 101.

ძველი, ბუნების დიდ დედასთან დაკავშირებული მითოლოგიური შეხედულებანი, რომლებიც ბალთებზე წარმოდგენილ ცხოველებს ერთმანეთთან აკავშირებს და აერთიანებს ერთ რელიგიურ კომპლექსში. სრულიად სამართლიანად წერდა ბ. კუფტინი: «Сама уже сравнительно поздняя дата всей серии этих изделий (იგულისხმება ბრინჯაოს ქართული ბალთები-მ. ხ.) заставляет исходить при толковании содержания изображений на них не из предполагаемой хронологической последовательности появления (в хозяйстве и мировоззрении, а не в конкретно данной продукции) различных образов, а из отражения во всем одновременном многообразии, существовавшего в эпоху изготовления этих блях... сложного представления о фантастическом существе, раздвоящемся и принимающем то вид оленя, то быка, то лошади, в зависимости от направления магического или, апотропического действия, вкладываемого в изображение»[78].

სინკრეტული ღვთაების, ბუნების დიდი დედის უძველეს ზოომორფულ სახეებს ქართულ სინამდვილეში წარმოადგენენ ირემი, ჯიხვი, ძაღლი, თევზი, გველი და ფრინველი. ეს ის ცხოველებია, რომელთა საშუალებითაც დედა ღვთაება განაგებს თავის საბრძანებელს — დედამიწას, ცისა და წყლის სამყაროს.

განვითარების გარკვეულ საფეხურზე ეს ცხოველები ბუნების დიდი დედის ატრიბუტებად იქცევიან. მატერიალური კულტურის ძეგლებზე ამ ცხოველების ხშირი ასახვა ბუნების დიდი დედის კულტის ფართო გავრცელებასა და აქტივობას უნდა მიუთითებდეს.

ბუნების დიდი დედის კულტთან უნდა იყოს დაკავშირებული ბრინჯაოს ქართული ბალთების დიდი ნაწილის სიმბოლიკაც. ბალთებზე ირმისა და ჯიხვის გვერდით, უკლებლივ ყველა შემთხვევაში გველის, თევზის, ძაღლის ან ფრინველის გამოსახვა იმაზე მიუთითებს, რომ ბალთები სიუჟეტურად ბუნების დიდ დედასთან დაკავშირებული მითოლოგიური კომპლექსის ამსახველნი არიან.

***

ბრინჯაოს ქართულ ბალთებზე წარმოდგენილ ფანტასტიკურ ირმებს მკერდსა და გავაზე გამოხატული აქვთ კონცენტრირებული წრეები. გარდა წმინდა დეკორატიული დანიშნულებისა, ამ ნიშნებს თავიდან, უთუოდ, მაგიური მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდათ.

მატერიალური კულტურის ძეგლებზე გამოსახული კონცენტრირებული წრეები ასტრალურ კულტებს უკავშირდება და მზისა და მთვარის სიმბოლურ ნიშნებად არის აღიარებული[79].

ასტრალურ კულტებში უძველესი უნდა იყოს მთვარის გაღმერთება. მთვა-

---

[78] Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, т. I, стр. 81.

[79] აღსანიშნავია, რომ მზისა და მთვარის ემბლემების ერთმანეთისაგან გარჩევა, მათი გარეგნული მსგავსების გამო, საკმაოდ ძნელია. რელიგიური სინკრეტიზმის შედეგად, ეს ნიშნები, ხშირად, ერთმანეთშია არეული. მზესთან დაკავშირებული შეხედულებების დაწინაურების შემდეგ მთვარის სიმბოლური ნიშნები მზეს დაუკავშირდა. განვითარების ასეთივე გზა განვლო ფრინველმა: ფრინველი, რომელიც ადრე მთვარესთან იყო დაახლოვებული, უფრო გვიან მზეს დაუკავშირდა და მზის ერთ-ერთ ატრიბუტად გადაიქცა. იხ. A. Ross, დასახ. ნაშრ., გვ. 105—106.

რესთან დაკავშირებული რელიგიური შეხედულებანი თავისი წარმოშობით არქაული ხანის იდეოლოგიის ნაყოფია და რელიგიური აზროვნების უძველეს საფეხურს განეკუთვნება[80].

მთვარე ძველ კულტურულ ხალხთა სარწმუნოებაში თვალთან იყო შედარებული და ხშირად კონცენტრირებული წრეხაზებით გამოიხატებოდა. საფიქრებელია, რომ მთვარესთან დაკავშირებული კულტები უდიდეს როლს სწორედ უძველეს მონადირეობასთან დაკავშირებულ კულტებში ასრულებდნენ[81].

სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ორთავიანი ცხოველები ხოვჯერ განიხილებიან, როგორც ასტრალურ ღვთაებათა ატრიბუტები. ა. როსის აზრით, ორთავიან ცხოველებზე ამხედრებული ქალღმერთი მთვარის ღვთაებას უნდა წარმოადგენდეს[82].

ქართული წარმართული რელიგიის ისტორიიდან ცნობილია, რომ ცხოველთა მფარველი ღვთაება საკმაოდ ადრე ასტრალურ ნიშნებს იძენს და ამის შედეგად მთვარეს უკავშირდება. მაგალითად, ცხოველთა მფარველი ღვთაება (რომელიც, როგორც უკვე ვნახეთ, მონადირეს შეიძლება ირმის ან ძაღლის სახით მოევლინოს) ხშირად ღრუბლის ან მთვარის სახეს იღებს და ისე ეჩვენება ადამიანს[83].

ამიტომ ბრინჯაოს ბალთებზე წარმოდგენილ ფანტასტიკურ ირმებზე გამოსახული კონცენტრირებული წრეები, შესაძლებელია, გამოხატავს ამ ცხოველების კავშირს მთვარის კულტთან და ამდენად, ცხოველთა მფარველ ღვთაებას ასტრალურ კულტსაც უკავშირებს.

ამ მოსაზრებას ამაგრებს დიდი ჯგუფი ქართული ბალთებისა, რომლებზეც ფანტასტიკურ ირმებს, რქების მაგივრად, ნახევარმთვარისებური წამონაზარდები გააჩნია.

* * *

ქართული ჰვირული ბალთების მრავალრიცხოვან ჯგუფს ეკუთვნის ერთი საინტერესო ნიმუში, რომელზეც წარმოდგენილია ცხენზე მჯდომი მხედარი. მხედრის უკან გამოსახულია ფრინველი, ხოლო ცხენის წინ მოცემულია ასტრალური ნიშანი, კონცენტრირებული წრეები (იხ. ბალთა № 144).

ბ. კუფტინი ბალთაზე მოცემულ გამოსახულებას მზის კულტს უკავშირებს და მხედარს მზის ღვთაების გამოსახულებად მიიჩნევს[84].

---

80 ვ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან, მსე V, გვ. 62—63.

81 შეიძლება ამიტომაც, ძალიან ადრე ირემი მთვარეს დაუკავშირდა და მთვარის ცხოველად იქნა აღიარებული. საინტერესოა, რომ სამარის ეპოქის ერთ-ერთი ჰურჭლის ფრიზზე ირემი ნახევარმთვარესთან ერთად არის გამოსახული. ნიშანდობლივია, რომ ამავე ეპოქის მეორე ჰურჭელზე ირმებს ქალღმერთი ინინა — იშტარის ნიშნები ახლავს. იხ. A. Ross, Greek geometric Art..., გვ. 106, ნახ. 90.

82 ავტორის ეს შეხედულება სავსებით გაიზიარა ფ. ჰანჩარმა, და ბრინჯაოს ქართულ ბალთაზე წარმოდგენილი ღვთაება მთვარის ღვთაებას დაუკავშირა. იხ. P. Hančar, Rossund... გვ. 64.

83 ა. რობაქიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 191—192. აქვე შეიძლება გავიხსენოთ იშტარი, როგორც სოლარული ღვთაება ან ბერძნული არტემიდე, რომელსაც გამოსახავდნენ ირემთან, ძაღლთან და მთვარესთან ერთად.

84 Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная..., стр. 222.

ივ. ჯავახიშვილის მიერ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქართველი ტომების წარმართულ პანთეონში მთავარ ღვთაებას მთვარე წარმოადგენდა. ქართველი ხალხის აზროვნებაში იგი მამაკაცის სახით წარმოიდგინებოდა. ეს კულტი ქრისტიანობამიც გადადის, სადაც შემდგომში წმ. გიორგის სახელს უკავშირდება, ამდენად, ავტორის აზრით, წმ. გიორგის ქრისტიანულ კულტში წარმართული დროის მრავალი ელემენტი გადმოდის[85].

აღსანიშნავია, რომ მებრძოლი მხედარი, მთელი ანტიკური ხანის მანძილზე, ქართული მცირე ხელოვნების ძეგლების მეტად პოპულარულ სახეს წარმოადგენს, რაც ამ მხატვრული სახის მეტად დიდ მნიშვნელობაზე მეტყველებს.

ბრინჯაოს ბალთაზე მოცემულ მხედარს მტკიცედ უკავშირდება კლდეეთში აღმოჩენილი ბრინჯაოს მხედრის ქანდაკება[86], ყანჩაეთში მოპოვებული საბეჭდავების ფარაკებზე მოცემული მხედრის გამოსახულებები, აგრეთვე, ყანჩაეთისა და ახალგორის მხედრები და სხვა. ყანჩაეთისა და ბრინჯაოს ბალთაზე გამოსახულ მხედრებს ი. გაგოშიძე ქართული წარმართული პანთეონის უმაღლესი ღვთაების — მთვარის ღვთაების გამოსახულებად მიიჩნევს და გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ უკვე ადრეანტიკური ხანის საქართველოში უნდა ჩამოყალიბებულიყო მთვარის ღვთაების გარკვეული იკონოგრაფია — მებრძოლი მხედარი, რომლის გამოსახულება არ სცილდება ქართულ მცირე ხელოვნებას მთელი ანტიკური ხანის მანძილზე[87].

საინტერესოა, განვითარების რა გზა გაიარა მთვარის მამაკაცმა ღვთაებამ, სანამ ის წმ. გიორგის ქრისტიანულ კულტს დაუკავშირდებოდა.

ყველა ხალხის რელიგიურ შეხედულებათა ისტორია იმას მოწმობს, რომ განვითარების გარკვეულ საფეხურზე ადამიანს შემუშავებული ჰქონდა მსოფლმხედველობა, რომლის საფუძველზე იგი ცდილობდა წარმოედგინა, აეხსნა და შეძლებისამებრ დაესაბუთებინა სიცოცხლის, ბუნებისა და თვით ადამიანის წარმოშობის საკითხები.

განვითარების საკმაოდ ადრეულ საფეხურზე ადამიანმა, როგორც ჩანს, შეიმუშავა წარმოდგენა, რომლის საფუძველზე ადამიანისა და ბუნებისათვის სიცოცხლის მიმნიჭებელს წარმოადგენდა დედრობითი სქესის ძალა. ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს დიდძალი არქეოლოგიური მასალა. საკმაოდ დამაჯერებელია მოსაზრება, რომ უკვე ნეოლითურ ხანაშია საფიქრებელი ქალის ღვთაების არსებობა[88], რომელსაც, უპირველესად ყოვლისა, ნაყოფიერების ფუნქცია უკავშირდება. ბუნების დიდი დედის სახე და მასთან დაკავშირებული კულტები გვხვდება ძველი მსოფლიოს ყველა ხალხის რელიგიაში — მესო-

---

85 ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, 1, 1928, გვ. 43—54. ამავე აზრს ავითარებს თავის ნაშრომებში აგრ. გ. ჩუბინაშვილი. მისი აზრით, «Культ христианского св. Георгия явился преемником местного языческого культа имевшего глубские корни и широкое разветвленное распространение... Отдельные черточки в каноническом жигии и чудесах св. Георгия, отличающихся дикой фантазией, толкали исследователей на мысль о возможности связи их формирования именно с Грузией и с перерождением определенных дохристианских ее верований в образ Георгия». См. Г. Н. Ч у б и н а ш в и л и, Грузинское чеканное искусство, Тб., 1959, стр. 244.

86 გ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, კლდეეთის სამაროვანი, 1957, ტაბ. VII, 1.

87 ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 39 — 40.

88 С. А. Т о к а р е в, Религия в истории народов мира, 1964, стр. 15.

პოტამიაში, მცირე აზიაში, ძველს ირანში, სკვითიაში და სხვა. ამ ღვთაების და მისი მრავალრიცხოვანი ატრიბუტების გამოსახულება ხშირად მოიძებნება მატერიალური კულტურის ძეგლებშიც.

საკმაოდ ადრე, ქალღვთაების გვერდით, ჩნდება მამრობითი ძალის გაღმერთება. როგორც ჩანს, ადამიანის მსოფლმხედველობაში გარკვეულ ცვლილებებს აქვს ადგილი. მაგრამ ამ პროცესში ერთი იდეოლოგია მეორე, ახალი იდეოლოგიით სავსებით ვერ ისპობა და ორივე ღვთაება ერთმანეთის გვერდით განაგრძობს არსებობას. ამიტომ არის, რომ ძველ სამყაროში ფართო გავრცელებას პოულობენ ღვთიური წყვილები. ღვთაება იშტარის გვერდით ჩვენ გვხვდება თამუზის სახე, იზიდას გვერდით — ოზირისი, კიბელას გვერდით — ატისი, არტემიდეს გვერდით — აქტეონი და სხვა მრ.ავალი. რიგ შემთხვევაში, მამაკაცი ღვთაებანი ჯერ ჩრდილავენ ქალღვთაებებს და ბოლოს, რელიგიურ პანთეონში მათ ადგილსაც იკავებენ. ქალღვთაებათა შეცვლა მამაკაცი ღვთაებებით ცნობილი ფაქტია მრავალი ხალხის რელიგიის ისტორიაში[89].

მესოპოტომიაში დიდი ხანია აღიარებულია იშტარის ორსქესიანობა. ბაბილონურ წყაროებში იშტარი აშურთან არის შედარებული — ისევე, როგორც აშური, იშტარი წვეროსანია[90] (აქვე შეიძლება გავიხსენოთ რომაული ვენერა, რომელიც ხშირად წვერებით არის გამოხატული) და ბოლოს ქალი და მამაკაცი ღვთაებების ფუნქციების შეცვლის შესანიშნავ მაგალითს იძლევა დიონისეს უძლიერესი კულტი, რომელმაც შეითვისა ქალღმერთთა მრავალი ფუნქცია და მრავალრიცხოვანი ატრიბუტი[91].

ქართული და ზოგიერთი კავკასიური ტომის წარმართული შეხედულებების ანალიზი ადასტურებს მათ რელიგიურ შეხედულებებში ქალი და მამაკაცი ღვთაებების მონაცვლეობის არსებულ ფაქტს. ყველაზე უკეთ ეს პროცესი აისახება ცხოველთა მფარველი ნაყოფიერების ღვთაების მითოლოგიურ სახეში.

როგორც უკვე დავინახეთ, ქართველი ტომების უძველეს რელიგიურ შეხედულებებში დიდი ადგილი ეჭირა ცხოველთა მფარველ ღვთაებასა და მასთან დაკავშირებულ ცხოველებს. ამ ქალღვთაების უძველეს ზოომორფულ სახეებს, ირემთან და ჯიხვთან ერთად, წარმოადგენდნენ გველი, თევზი, ფრინველი და ძაღლი. საკმაოდ ადრე, მის გვერდით ჩნდება ცხოველთა მფარველი მამაკაცი ღვთაების სახე[92].

მაგალითად, ხევსურებისა და რაჭველების წარმოდგენით, ნადირთპატრონები მამაკაცები არიან, ისინი თაყვანს სცემენ ანატორს და ოჩოპინტრეს. მაგრამ მის გვერდით დაცულია რწმენა ქალი ნადირთ პატრონის არსებობის შესახებაც[93].

თუშების წარმოდგენების თანახმად, ნადირთ პატრონები ანგელოზები

---

89 Н. М. Никольский, Этюды по истории финикийских общинных и земледельческих культов, 1948, стр. 173.

90 Н. Я. Марр, Иштарь, Я. С. V, стр. 111—112.

91 В. Иванов, Дионис и прадионисийство, Баку, 1923, стр. 77—93.

92 ეგეოსურსა და არქაული საბერძნეთის სამყაროში არტემიდეს გვერდით, ხშირად მოსჩანს მამაკაცი ღვთაება, რომელიც ცხოველთა მფარველ მამაკაც ღვთაებას უნდა წარმოადგენდეს (იხ. С. П. Борисковская, К вопросу о культе Артемиды в архаическом Коринфе. Сб. Культура античного мира, 1966, стр. 42.

93 ა. რობაქიძე, დასახ. ნაშრომი. გვ. 192.

არიან, ერთი ქალია, მეორე კაცი. სამეგრელოში დაცული შეხედულებების თანახმად, „ტყაში მაფას“ გარდა, ტყეს მამაკაცი მფარველებიც გააჩნია[94].

ცხოველთა მფარველი მამაკაცი ღვთაების სახე მეტად პოპულარულია, აგრეთვე, ჩრ. კავკასიის ხალხების მითოლოგიაშიც. განსაკუთრებით საინტერესოა ადიღეელთა მამაკაცი ღვთაება მაზითხა, რომლის ფუნქციათა ანალიზი არკვევს, რომ მაზითხას სახეში შემონახულია ადრინდელი ზოომორფული და ქალღვთაების ნიშნები[95].

ჩრ. და დას. კავკასიის ხალხების ფოლკლორში დიდი პოპულარობით სარგებლობენ ცხოველთა (ირმებისა და ჯიხვების) და მონადირეთა მფარველი მამაკაცი ღვთაებები. ბალყარეთის აბსატი, აფხაზური აჟვეშპა, ოსური აფსატი, ამ, ფაქტიურად ერთი და იგივე ღვთაების სხვადასხვა სახელწოდებას წარმოადგენს.

სრულიად სამართლიანად არის შენიშნული, რომ ქართველი ტომების რელიგიურ შეხედულებებში შემორჩენილი რწმენა ქალი და მამაკაცი ღვთაებების ერთდროული არსებობისა, დაკავშირებულია არა წარმოდგენათა სიჭრელესთან, არამედ მათ საფეხურებრივ განსხვავებასთან, ნადირთ ღვთაების სახის განვითარებასთან, მის განსხვავებულ გააზრებასთან, რომელიც ეკონომიური და სოციალური ყოფის განსხვავებულ საფეხურებთან არის დაკავშირებული[96].

მამაკაცი მთვარის ღვთაების განვითარების გზა, ქართველი ტომების მითოლოგიურ აზროვნებაში, როგორც ჩანს შემდეგნაირად განვითარდა: ცხოველთა მფარველ ქალღვთაებას საკმაოდ ადრე უჩნდება მამაკაცური კორელატი, რომელიც თანდათან ზღუდავს ქალღვთაების ფუნქციებს, ხოლო შემდეგ კი მის ადგილს იკავებს. ასტრალიზაციის შედეგად იგი მთვარეს უკავშირდება და ქართულ წარმართულ პანთეონში მხედრის სახით წარმოიდგინება. ქრისტიანობის გამარჯვების შემდეგ მთვარის ღვთაება წმ. გიორგის დაუკავშირდა და წმინდა გიორგის კულტში წარმართობის მრავალი ელემენტი გადმოიტანა.

მართლაც, ვ. ბარდაველიძის შენიშვნით, ღვთაება ჯგრაგი ყველაზე მეტად დაახლოებულია დალთან. მკვლევარის აზრით, დალი და ჯგრაგი თავდაპირველად ტყის არსებანი უნდა ყოფილიყვნენ. დალი ცხოველებისა და ფრინველების მფარველია, ხოლო ჯგრაგი — მცენარეებისა.

მას შემდეგ, რაც ეს არსებანი ანტროპომორფულ სახეს ღებულობენ, ისინი მამრობითი (ჯგრაგი) და დედრობითი (დალი) სქესის ნადირთპატრონებად წარმოიდგინებიან[97].

წმ. გიორგის ქრისტიანულ კულტში დიდ როლს ასრულებს ცხოველური კულტები, კერძოდ კი ცხოველთა მფარველი ღვთაების უძველესი სახე — ირემი.

გ. ჩიტაიას დამოწმებული აქვს საინტერესო შეხედულებები, რომლის თანახმად, წმ. გძორგის გიორგობის დღესასწაულზე თან მოყავდა ირმები. ის, რომ ქრისტიანულ წმ. გიორგის, რომელმაც წარმართული მთვარის ღვთაების

---

94 В. Каган, Из мингрельских поверий.

95 Б. В. Корзун, Фольклор горских народов..., стр. 38—40.

96 ელ. ვირსალაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25.

97 ვ. ბარდაველიძე, ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული..., გვ. 88.

ადგილი დაიჭირა, უკავშირდებიან ირმები, ახსნილია რელიგიური სინკრეტიზმით[98].

საინტერესოა აგრეთვე ისიც, რომ წმ. გიორგი არის ერთადერთი ქრისტიანი ღვთაება, რომელსაც მოიხსენიებდა მონადირე თავის ლოცვაში, წარმართულ ღვთაებებთან ერთად, ლოცვის შემდეგ მოკლული ნადირის გულ-ღვიძლს მონადირე წმ. გიორგის შესწირავდა[99].

მეტად ნიშანდობლივია, რომ აღნიშნული იდეოლოგიური შეხედულებანი საკმაოდ სრულად არის ასახული ქართული მატერიალური კულტურის ზოგიერთ ძეგლზე. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესო მასალას იძლევა საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი მამაკაცთა მრავალრიცხოვანი ქანდაკებანი.

როგორც შენიშნულია, ძველი კავკასიური მამაკაცთა ქანდაკებებისათვის, მიუხედავად მათი მრავალი ვარიაციისა, დამახასიათებელია რამდენიმე საერთო ნიშანი; ეს ნიშნებია: ამ გამოსახულებათა მკვეთრი ითიფალობა და ცხოველთა ატრიბუტებით შემკობა[100]. ეს ნიშნები სწორედ იმის მაუწყებელია, რომ ამ ქანდაკებებში ჩვენ ღვთაების გამოსახულებებთან უნდა გვქონდეს საქმე.

მამაკაც ღვთაებათა ფიგურებით მდიდარია ყაზბეგის განძი. ყაზბეგში აღმოჩენილი ქანდაკებები რამდენიმე ჯგუფად განიყოფება[101]. ჩვენ ყველა მათგანის აღწერას არ შევუდგებით, არამედ შევეხებით ზოგიერთს.

ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ყაზბეგის ქანდაკების ის სამი ნიმუში, რომელზეც მამაკაცი ღვთაებანი ჯიხვის რქებზე არიან ამხედრებულნი. ეს ქანდაკებანი უნდა წარმოგვიდგენდნენ ცხოველთა მფარველი ნაყოფიერების მამაკაც ღვთაებებს, რომლებიც გამოსახულნი არიან თავის უძველეს ზოომორფულ (ჯიხვი) განსახიერებასთან ერთად[102].

ყაზბეგის განძის ამ ქანდაკებებს მტკიცედ უკავშირდება ყობანში აღმოჩენილი მამაკაცის ქანდაკება, რომელიც ორთავიან ირემზეა ამხედრებული[103].

რომ ცხოველთა მფარველი ღვთაების მითოლოგიური სახის განვითარება ასტრალიზაციის გზით მიდის და სწორედ მთვარეს უკავშირდება, თავის დამტკიცებას პოულობს ყაზბეგის განძის რამდენიმე ნიმუშზე. ჩვენ მხედველო-

---

98 Г. С. Читая, Земледельческие системы и пахотные орудия Грузии, ВЭК, 1955, стр. 102.

99 ელ. ვირსალაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 118.

100 რ. რამიშვილი, ბრინჯაოს ორი ქანდაკება ბიჭვინთიდან; მსკა III, 1963, გვ. 135.

101 A. M. Tallgren, The Kasbeg Treasure, ESA, V, 1930; შ. ამირანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 67—70; ლ. წითლანაძე, ყაზბეგის განძის ზოგიერთი საკითხისათვის, მსკა III, 1963, გვ. 39 — 58.

102 ფ. ჰანჩარის აზრით, ჯიხვის რქებზე ამხედრებული მამაკაცის ითიფალური ქანდაკებანი უნდა გამოსახვდნენ ფარის მფარველ ნაყოფიერების ღვთაებას, რომელმაც მამაკაცის ძალა-უფლების ზრდის შედეგად, ამავე რიგის ქალღვთაების ადგილი დაიჭირა. იხ. F. Hančar, Ross und Reither..., გვ. 62—63.

აკად. შ. ამირანაშვილის აზრით, ეს ქანდაკებები დაკავშირებულია ოჯახის კერისა და სამჭედლო ჭურის მფარველის კულტთან. მისი აზრით, ეს არის კვერთხით აღჭურვილი მჭედლობისა და ხელოვნების მფარველი ღვთაება, რომელიც თეშუბის ერთ-ერთ სახეცვლილებას წარმოადგენს. იხ. შ. ამირანაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 68.

103 როგორც ზევით დავინახეთ, გეომეტრიული ფიგურის ორივე მხარეს განლაგებული ცხოველების სიმეტრიული, ჰერალდიკური კომპოზიცია როგორც თავისი ფორმით, ასევე შინაარსით უკავშირდება ცხოველთა მფარველი ქალღვთაების სახელს. ორმაგ ცხოველებზე მამა-

ბაში გვაქვს მამაკაცის ითიფალური ქანდაკებანი, რომელთაც ხელში ნახევარმთვარის გამოსახულებანი უჭირავთ[104].

აქვე შეიძლება გავიხსენოთ ყანჩაეთში აღმოჩენილი ნამგალა მთვარისებრი ბრინჯაოს ჭვირული ფირფიტა, რომლის ცენტრში გამოსახულია მამაკაცის ითიფალური ქანდაკება[105].

დიდ ინტერესს იწვევს, აგრეთვე, საქართველოში აღმოჩენილი მხედრების ქანდაკებანი. ცხენოსნის ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული ქანდაკება ცნობილია ყობანიდან. ეს არის ყობანური ქინძისთავი, რომელიც წარმოგვიდგენს ორფერდა სახურავიან სახლზე მდგარ მხედარს. საყურადღებოა, აგრეთვე, აფხაზეთში აღმოჩენილი მხედრის ქანდაკება, რომელსაც ბ. კუფტინი ყაზბეგის განძის სინქრონულად მიიჩნევს[106].

ყაზბეგის განძის მრავალრიცხოვანი ძეგლები შეიცავენ ერთ მეტად საინტერესო ნიმუშს, რომელზედაც მხედრის ქანდაკება ჯიხვის რქებზეა მოთავსებული[107]. ნიშანდობლივია ისიც, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ფართოდ ცნობილ ახალგორსა და ყანჩაეთში აღმოჩენილ შტანდარტებზე ჩვენ ვხედავთ ვერძის რქებზე აღმართულ ცხენოსნებს, რომლებიც მთვარის ღვთაების გამოსახულებებს წარმოადგენდნენ. ამ ღვთაების ნაყოფიერების ფუნქციაზე უნდა მიუთითებდეს ვერძის რქების შვერილები, რომლებიც ფალოსების გამოსახულებად არის მიჩნეული[108].

მხედრის ჯიხვის რქებზე მოთავსება, ჩვენი აზრით, უძველესი რელიგიური და მითოლოგიური წარმოდგენების გამოძახილი უნდა იყოს. ცხადია, რომ ცხენზე ამხედრებული მთვარის ღვთაების სახეში ჯერ კიდევ საკმაოდ ძლიერ მოქმედებენ უფრო ძველი, ცხოველური კულტები. ასევე, მთვარის ღვთაების იკონოგრაფია მინიშნებულია და არ არის განთავისუფლებული ძველი წარმოდგენებისაგან.

ზემოთქმული საშუალებას გვაძლევს გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ ბრინჯაოს ქართულ ბალთაზე გამოსახული მხედარი წარმოგვიდგენს ქართული ასტრალური პანთეონის ერთ-ერთ ძირითად წევრს, მთვარის ღვთაებას, რომელსაც ქრისტიანულ ხანაში წმ. გიორგის ძლიერი კულტი შეენაცვლა.

* * *

ამგვარად, როგორც დავინახეთ, ბრინჯაოს ქართული ბალთები თავისი შინაარსით მტკიცედ უკავშირდებიან და ასახავენ ბუნების დედის კულტთან დაკავშირებულ მითოლოგიურ კომპლექსს.

თვით ქართული ბუნების დიდი დედა, ცხოველთა მფარველი ნაყოფიერების ქალღმერთი, დიდ მსგავსებას იჩენს მთელს სამყაროში ფართოდ გავრცელებულ ამ რიგის ღვთაებებთან. ბაბილონური იშტარი, ფინიკიელთა ას-

---

კაცი ღვთაების მოთავსება შესაძლებელია მიუთითებს ამ ღვთაებებისა და მათი არტიბუტების მემკვიდრეობით ცვალებადობას. თხების ორ თავს შორის მდგარ ადამიანთა ხელაპყრობილი ფიგურები გამოსახულია, აგრეთვე, ყანჩაეთში აღმოჩენილ შტანდარტზე — იხ. ი. გაგოშიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. IV—10.

104 ლ. წითლანაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 40

105 ი. გაგოშიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. IV, 2.

106 Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, I, стр. 243, изобр. 45.

107 ლ. წითლანაძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. IV—2.

108 ი. გაგოშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 45—46.

ტარტა, ფრიგიული კიბელა, ბერძნული არტემიდე-ჰეკატა, ლურისტანული და ქართული ქალღვთაებები, ერთმანეთისაგან მხოლოდ სახელწოდებით განსხვავდებიან, ფაქტიურად კი ერთი შინაარსის მატარებელნი ჩანან. თავის საფუძველშივე ყველა ესენი უკავშირდებიან სინკრეტულ ღვთაებას, ბუნების დიდ დედას, რომელმაც რელიგიური პანთეონის გართულების შედეგად თავისი ფუნქციები სხვადასხვა ქალღმერთებს გადასცა და მათში ჰპოვა თავისი განხორციელება[109].

ბრინჯაოს ქართულ ბალთებზე ასახულ მითოლოგიურ კომპლექსში ცხოველთა მფარველ ნაყოფიერების ღვთაებასთან დაკავშირებული ცხოველები, უკვე გვიანდელსა და, ამდენად, ბევრად უფრო გართულებულ გააზრებაშია წარმოდგენილი. ხოლო თვით ქალღვთაების მითოლოგიური სახე დაკავშირებული ჩანს ასტრალურ კულტებთან.

მაგრამ საფიქრებელია, რომ ბრინჯაოს ქართულ ბალთებზე აღნიშნულ სიუჟეტს დაკარგული აქვს თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა და იგი მხატვრული სტილიზაციის ელემენტად არის ქცეული. ფიგურათა სტილიზაცია იმ საფეხურზეა აყვანილი, როცა ის წმინდა დეკორატიულ ფუნქციას ასრულებს. მთავარი ყურადღება ორნამენტის დეკორატიულ მხარეს ექცევა. ეს ამოცანა კი გვიანანტიკური ხანის ქართულ ხელოვნებაში ბრწყინვალედ არის გადაწყვეტილი.

ბრინჯაოს ბალთების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ საქართველოში ელინისტურსა და გვიანანტიკურ ხანაში არსებობდა ნაკადი, არსებობდა ძეგლების გარკვეული ჯგუფი, რომელსაც არც სტილისტურად, არც თემატიკურად არ განუცდია ელინური წარმოშობის ხელოვნების გავლენა, რომელიც აღმოცენდა ადგილობრივ ნიადაგზე[110] და უკავშირდებოდა ქართულ ხალხურ იდეოლოგიურ წარმოდგენებს. ქართული მასალა, სადაც ეს შეხედულებანი წარმოდგენილია არა მხოლოდ არქეოლოგიურ ძეგლებზე, არამედ დაცულია ცოცხალ ყოფაში, ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მონაცემების კომპლექსებში, ცხადყოფს ქართული კულტურის ჯერმეს ფესვებს.

---

109 ძველ სამყაროში გავრცელებული ქალღმერთებისაგან განსხვავებით, ქართული ცხოველთა მფარველი ნაყოფიერების ღვთაება არ გადაქცეულა ქალღმერთად, რადგან, როგორც ზევით უკვე იყო აღნიშნული, მის გვერდით ძალიან ადრე ჩნდება მამაკაცი ღვთაება, რომელიც ითვისებს ქალღვთაების ფუნქციებს და თანდათან ჩრდილავს მას.

110 შდრ. გ. ლომთათიძე, კლდეეთის სამაროვანი, 1957, გვ. 135—186.

კ ა ტ ა ლ ო გ ი

ბალთების პირველი ჯგუფი

I ქვეჯგუფი

ბ ა ლ თ ა № 1

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 2174. ბალთის ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი მასიური კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ირმის თავი, ბალთის ზომა 9,5×9, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული, აღმოჩენილია აფხაზეთში.

ბ ა ლ თ ა № 2

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვ. № 3665. ბალთის ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ირმის თავი. ბალთის ზომა 9,5×9. ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა აღმოჩენილია კახეთში, სოფ. ნინოწმინდაში.

ბ ა ლ თ ა № 3

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვ. № Кз 5328. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი, მასიური კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ირმის თავი. ბალთის ზომა 9,6×8,4, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბ ა ლ თ ა № 4

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. კოლექციის ნომერი № 78939. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი, მასიური კოპები. ჩარჩოში ჩასმულია ორფიგურიანი კომპოზიცია. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ირმის თავი. ბალთის ზომა 8,5×8. ჩარჩო 1,5 სმ. აღმოჩენის ადგილი უცნობია. ბალთა შესყიდულია მუზეუმის მიერ 1937 წ. კერძო პირისაგან. კარგად არის შენახული. დაფარულია მომწვანო პატინით.

ბ ა ლ თ ა № 5

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის ნომერი 54 06/5. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია

დაბალი კოპები. ჩარჩოში ჩასმულია ორფიგურიანი კომპოზიცია. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ირმის თავი. ბალთის ზომა 10×9,5, ჩარჩო 1,5 სმ. აღმოჩენილია შორაპნის მახლობლად. სოფ. ჭილვანში, ბალთა კარგად არის შენახული.

ბალთა № 6

დაცულია საჩხერის რ-ნის სოფ. სპეთის სასკოლო მუზეუმში. ბალთის ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი, მასიური კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ირმის თავი. ბალთის ზომა 9×8,5, ჩარჩო 1 სმ. ოდნავ დაზიანებულია ბალთის ჩარჩო. ბალთა დაფარულია პატინით. აღმოჩენილია შემთხვევით სოფ. სპეთაში.

ბალთა № 7

დაცულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ირმის თავი. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია 1939 წ. რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ბრილში, სამარხეულ კომპლექსში.

II ჯგუფი

ბალთა № 8

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვ. № 9—12 : 1.

ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. ჩარჩოში ჩასმულია ორელემენტიანი კომპოზიცია. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველა. ბალთის ზომა 10×9,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია. გამოქვეყნებულია. იხ. ი. ქ ო რ ი ძ ე, მატერიალური კულტურის უძველესი ძეგლები (საჩხერის რაიონი). ტაბ. XII, სურ. 2.

ბალთა № 9

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. კოლექციის № 78939, ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10×9,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა №10

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვ. № 5508. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებელი ირემი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10×9,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა ოდნავ დაზიანებულია. მოტეხილია ირმის რქები. აღმოჩენილია ჯრუჭის მონასტერში, შემთხვევით.

ბ ა ლ თ ა № 11

დაცულია საჩხერის რ-ნის სოფ. ქორეთის სასკოლო მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი, ბალთის ზომა 9,9×9, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს მარცხენა ქვედა კუთხე. ბალთა აღმოჩენილია საჩხერის რ-ნში. გამოქვეყნებულია, იხ. ი. ქ ო რ ი ძ ი ს დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XII, სურ. 1.

ბ ა ლ თ ა № 12

დაცულია საჩხერის რ-ნ სოფ. ქორეთის საშუალო სკოლის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი, ბალთის ზომა 9,5×8,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მოტეხილია ფრინველის გამოსახულება. აღმოჩენილია საჩხერის რ-ნის სოფ. მღვიმევში.

ბ ა ლ თ ა № 13

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმში. ინვ. № 2165. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი. ირემს მკერდსა და გავაზე მოუყვება გრეხილი მოსართავი. ბალთის ზომა 11×10,5, ჩარჩო 1 სმ. აღმოჩენის ადგილი უცნობია. ბალთა კარგად არის შენახული.

ბ ა ლ თ ა № 14

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმში. ინვ. № 2165. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10×9,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბ ა ლ თ ა № 15

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში, ინვ. № Кз 5209. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის მასიური კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი, ზომა 8,4×7,8, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის დაცული. შესყიდულია ვლადიკავკავში კოლექციონერ ბობრინსკის მიერ.

ბ ა ლ თ ა № 16

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვენტარის № Кз 5341, ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მასიური კოპები, A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი. ზომა 8,3×7,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული, აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 17

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტ. № 1273. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10×9,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს მარცხნივ მდებარე ქვედა კუთხე. აღმოჩენილია ჭიათურის რ-ნის სოფ. კაცხში. ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, 1961, ტაბ. 19—1.

ბალთა № 18

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 4—38:1. ბალთის ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი. D ფრინველი. ბალთის ზომა 10×9,5. ჩარჩო 1 სმ.

ბალთა კარგად არის შენახული. დაფარულია პატინით. აღმოჩენილია იმერეთში, შემთხვევით, მიწის თხრის დროს. გამოქვეყნებულია. იხ. დ. ქორიძის დასახ. ნაშრომი. ტაბ. XII, სურ. 3.

ბალთა № 19

დაცულია ონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენ. № 3211. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში განლაგებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10×9, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ზემო რაჭაში, სოფ. ონჭევში.

ბალთა № 20

დაცულია ონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № 22, ბალთის ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 8×7,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. იგი შემთხვევით არის აღმოჩენილი ზემო რაჭაში.

ბალთა № 21

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენ. № 66—09:70. ბალთის ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი. D ფრინველი. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია შემთხვევით მანგლისის მახლობლად. ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. ი. ქორიძის დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XII—4. არქეოლოგიური მასალების კატალოგი ტ. II, 1955, ტაბ. X—2. Б. А. Куфтин, Триалети, стр. 27, Рис. 29 а.

ბალთა № 22

დაცულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში, ინვ. № 611. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავ-

მობრუნებული ირემი, D ფრინველი, ბალთის ზომა 10,5×10, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია შემთხვევით საჩხერის რ-ნის სოფ. დარყაში.

ბ ა ლ თ ა № 23

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვ. № $\frac{896}{759}$. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 8,5×8, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ცხინვალის რ-ნის სოფ. ურსდზუარში. გამოქვეყნებულია. იხ. Б. В. Техов, Об ажурных поясных, ...СА № 4, 1969, стр. 54, рис. 3—2.

ბ ა ლ თ ა № 24

დაცულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი. D ფრინველი, ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, 1939 წ. ბრილში, სამარხეულ კომპლექსში.

ბ ა ლ თ ა № 25

დაცულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, 1939 წ. ბრილში, სამარხეულ კომპლექსში.

ბ ა ლ თ ა № 26

დაცულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ბალთის ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ფრინველი. ბალთა კარგად არის შენახული. იგი აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, ბრილში; 1939 წ. ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, ტაბ. L 3.

ბ ა ლ თ ა № 27

დაცულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. მისი ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი. D ფრინველი. ბალთა კარგად არის შენახული. იგი აღმოჩენილია 1939 წ. რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, ბრილში.

ბ ა ლ თ ა № 28

დაცულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი.

D ფრინველი. კარგად არის შენახული, იგი აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, ბრილში.

III ჯგუფი

ბალთა № 29

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმში, ინვ. № 2180. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კონუსის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ძაღლი. ბალთის ზომა 10,5×10. ჩარჩო 1,5 სმ. კარგად არის შენახული. ბალთა აღმოჩენილია აფხაზეთში.

ბალთა № 30

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმში ინვ. № 2176. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ძაღლი, ბალთის ზომა 10,5×10, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. იგი აღმოჩენილია აფხაზეთში.

ბალთა № 31

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმში. ინვ. № 2179. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი. D ძაღლი. ბალთის ზომა 10,5×10, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. იგი აღმოჩენილია აფხაზეთში.

ბალთა № 32

დაცულია საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში. ინვ. № 54. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ძაღლი. ბალთის ზომა 10×9,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს მარცხენა კიდე. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენილია ზემორაჭის სოფ. ჭიორას ეკლესიაში.

ბალთა № 33

დაცულია კიევის ისტორიულ მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი. D ძაღლი. ბალთა კარგადაა დაცული. გამოქვეყნებულია. იხ. МАК, VIII,გვ. 350, სურ 276, Б. Н. и Б. Н. Ханенко, Древности Приднепровья, Вып. II, Киев, 1899, табл. XIV, 261.

ბალთა № 34

ეს ეგზემპლარი საქართველოში შეუძენია ფრანგ კოლექციონერს კ. ანეს, ინახება მის კერძო კოლექციაში, ქ. პარიზში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. A ფანტასტიკური თავმობრუნებული ირემი, D ძაღლი.

ბალთა აღმოჩენილია რიონის ხეობაში. გამოქვეყნებულია. იხ. А. Миллер, Изображение собаки... ИРАИМК, II 1922, ტაბ. XXVIII—2.

ბალთა № 35

ფრაგმენტი. ინახება ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვ. № 5406/6. შერჩენილია მხოლოდ თავმობრუნებული ირმის სხეულის ნაწილი. აღმოჩენილია შორაპნის მახლობლად სოფ. ჭილოვანში.

გალთეგის მეორე ჯგუფი

I ქვეჯგუფი

ბალთა № 36

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 2175. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, D ფრინველი, C ძაღლი. ბალთის ზომა 10,2×9,3, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული, აღმოჩენილია აფხაზეთში.

ბალთა № 37

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. ინვენტარის № 78939. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, C ძაღლი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10,5×9,6, ჩარჩო 1 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 38

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № 1797/302. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, C ძაღლი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10,3×9,5, ჩარჩო 1 სმ. დაზიანებულია, მოტეხილი აქვს მარჯვენა ქვედა კუთხე და ჩარჩოს ნაწილი დაფარულია შავი პატინით. აღმოჩენილია შემთხვევით ცხინვალის რ. სოფ. ოჟორაში. ბალთა გამოქვეყნებულია, იხ. Б. В. Техов, Об ажурных поясных.., стр. 54, рис. 3—I.

ბალთა № 39

შეუძენია ფრანგ კოლექციონერ კ. ანეს. ინახება მის კერძო კოლექციაში ქ. პარიზში. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, C ძაღლი, D ფრინველი. აღმოჩენილია შემთხვევით მდ. რიონის ხეობაში. გამოქვეყნებულია. იხ. ა. მილერის დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XXIX, სურ. 1.

ბალთა № 40

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5424/2. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია

დაბალი განიერი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, C ძაღლი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 9.2×8, ჩარჩო 1 სმ. გატეხილია შუაზე. აღმოჩენილია ონის რ-ნის სოფ. ღების მთავარანგელოზის ეკლესიაში.

ბალთა № 41

ინახება ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5447, ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, C ძაღლი, D ფრინველი, ბალთის ზომა 19,3×9,5, ჩარჩო 1 სმ. კარგად არის შენახული. იგი შემთხვევით არის ნაპოვნი ონში.

ბალთა № 42

ინახება ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5506. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, C ძაღლი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10×9,5, ჩარჩო 1 სმ. კარგად არის შენახული. მუზეუმში შემოვიდა სოფ. ფუტიეთის ეკლესიიდან.

ბალთა № 43

ინახება საქართველოს სსრ სახალხო მხატვრის დავით კაკაბაძის კერძო კოლექციაში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, C ძაღლი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10.5×9. ჩარჩო 1 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 44

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № A 64. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, C ძაღლი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10,5×10. ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ხევსურეთში (მუზეუმის საინვენტარო წიგნში ეს ცნობა კითხვის ნიშნის ქვეშ დგას, რაც მას ეჭვის ქვეშ აყენებს).

ბალთა № 45

დაცულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, C ძაღლი, D ფრინველი. კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, ბრილში, გამოქვეყნებულია. იხ. გ. გობეჯიშვილის დასახ. ნაშრომი. ტაბ. XIX-2.

ბალთა № 46

დაცულია ივ ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი ქიმები. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი,

C ძაღლი, D ირმის თავი. დაზიანებულია ბალთის მარცხენა ზედა კუთხე. აღმოჩენილია 1939 წ. რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, ბრილში.

II ქვეჯგუფი

ბალთა № 47

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 2178. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D თევზი. ბალთის ზომა 9,5×9, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. მხოლოდ ჩარჩოზე ნაწილობრივ წაშლილია ორნამენტი. აღმოჩენილია აფხაზეთში.

ბალთა № 48

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. ინვენტარის № 41865, ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D თევზი. ბალთის ზომა 12×11, ჩარჩო 1,5 სმ. კარგად არის შენახული. იგი შესყიდულია თბილისში.

ბალთა № 49

დაცულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში. ინვენტარის № 611. ჩარჩო შედგება დუგმისებური ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D თევზი. ბალთის ზომა 11,5 ×11. ჩარჩო 1,6 სმ. დაზიანებულია ცენტრალური ცხოველის მკერდი. დაფარულია მწვანე პატინით. ბალთა აღმოჩენილია საჩხერის რ-ნის სოფ. დარყაში.

ბალთა № 50

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5507. ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტის ორი რიგისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D თევზი. ბალთის ზომა 12×11, ჩარჩო 1 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ხარაგოულის რ-ნის სოფ. ღორეშაში.

ბალთა № 51

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 8977. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი. D თევზი. ზომა 11×10,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 52

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5502/1. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D თევზი. ბალთის

ზომა 11,3×10,5, ჩარჩო 2 სმ. დაზიანებულია ბალთის ჩარჩო. ბალთა ნაპოვნია ხარაგოულის რ-ნის სოფ. გომის წმინდა გიორგის ეკლესიაში.

ბალთა № 53

ინახება კოლექციონერ კ. ანეს კერძო კოლექციაში ქ. პარიზში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D თევზი. ბალთა აღმოჩენილია რიონის ხეობაში. გამოქვეყნებულია იხ. ა. მილერის დასახ. ნაშრ., ტაბ. XXIX — 2.

IV ჯგუფი

ბალთა № 54

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 2171. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ძაღლი. C გველი, ბალთის ზომა 11×10,3, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. იგი აღმოჩენილია აფხაზეთში.

ბალთა № 55

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 2172. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ძაღლი. C გველი. ზომა 11×10,3, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია აფხაზეთში.

ბალთა № 56

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვენტარის № Кз 5327. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ძაღლი, C გველი. ზომა 10,7×11, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული, აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 57

ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ფრინველი, C გველი. ზომა 8,9×8,2, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მოტეხილი აქვს მარცხენა ზედა კუთხე. ბალთა აღმოჩენილია შემთხვევით, მდ. ძამის ხეობაში, ქარელის რაიონის სუქანაანთ უბანში, სამარხეულ კომპლექსში.

ბალთა № 58

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 195. ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ძაღლი C გველი, ზომა 10,8×8,2, ჩარჩო 1,5 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია სადგურ წიფასთან, 1912 წ.

ბალთა № 59

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. ინვენტარის № 78939. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A — ფანტასტიკური ირემი, B — ძაღლი, D — ძაღლი, C — გველი, კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 60

დაცულია ონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № 3442. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კონუსები. A — ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D — ძაღლი, C — გველი. ზომა 11×10, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ზემო რაჭაში.

ბალთა № 61

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5406/4. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ძაღლი, C გველი. ბალთის ზომა 12,5×11,3, ჩარჩო 2 სმ. კარგად არის შენახული. შემთხვევით არის აღმოჩენილი ზესტაფონის რ-ნის სოფ. ჭილოვანში.

ბალთა № 62

დაცულია საჩხერის რ-ნის სოფ. სპეთის საშუალო სკოლის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ძაღლი, C გველი. ბალთის ზომა 10,5×9,8, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. შემთხვევით არის აღმოჩენილი სოფ. სპეთაში.

ბალთა № 63

დაცულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში. ინვენტარის № 611. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ძაღლი, C გველი. ბალთის ზომა 12×11,5, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს მარჯვენა ქვედა კუთხე. იგი დაფარულია მწვანე პატინით. შემთხვევითაა აღმოჩენილი საჩხერის რ. სოფ. დარყაში.

ბალთა № 64

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 01, № 4. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით, კუთხეებში მოთავსებულია კონუსის ფორმის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ფრინველი, C გველი. ზომა 11×10,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგადაა შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 65

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვენტარის № Кз 3318. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია კონუსის

ფორმის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ადგილი დაზიანებულია. D ფრინველი, C გველი, ბალთის ზომა — 11×10,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა დაზიანებულია — მარცხენა ზედა კუთხე მოტეხილი აქვს. აღმოჩენილია ჩრ. ოსეთის სოფ. კამუნათში.

ბალთა № 66

დაცულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ფრინველი, D ფრინველი, C გველი. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ.

ბალთა № 67.

ეკუთვნის არქეოლოგ თემო ბერიძეს. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით, კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი. B ძაღლი, D ფრინველი. C ორმხრივ დახვეული სპირალი, ზომა 8,5×8, ჩარჩო 1 სმ. ოდნავ დაზიანებულია ბალთის ჩარჩო. ბალთა აღმოჩენილია შემთხვევით, დიღომში.

ბალთა № 68.

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5—47:1. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ფრინველი, C ორმხრივ დახვეული სპირალი. ბალთის ზომა 9,5×9, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია წალკის რაიონში.

ბალთა № 69

დაცულია საქართველოს სსრ ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტში. ინვენტარის № 416. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ფრინველი, C ორმხრივ დახვეული სპირალი. ბალთის ზომა 10,5×10, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ზემო სვანეთის სოფ. ნესგუმში.

ბალთა 70

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 7351. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ფრინველი, C ორმხრივ დახვეული სპირალი. ზომა 9,5×9, ჩარჩო 1,4 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენილია საჩხერის რ. სოფ. სხვიტორში.

ბალთა № 71

ეკუთვნის ისტორიკოს ჯუმბერ ოდიშელს. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ძაღლი, C ორმხრივ დახვეული სპირალი. ზომა 10,5×10, ჩარჩო 1,8 სმ. ბალთა ოდნავ დაზიანებულია. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენილია შემთხვევით. ჭიათურის რ. სოფ. ცხრუკვეთში.

ბალთა № 72

დაცულია ნიუ-იორკის მეტროპოლიტენის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია სამუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ფრინველი, C გამოხატულია ორმხრივ დახვეული სპირალი. D ორმხრივ დახვეული სპირალი. ბალთის ეს ეგზემპლარი საქართველოში შეუძენია ფრანგ კოლექციონერს კ. ანეს. ეს ბალთა, ზოგიერთ სხვა ძეგლთან ერთად მას გადაუცია მეტროპოლიტენის მუზეუმისათვის. ბალთის ფოტო გამოქვეყნებულია. იხ. D. Carter, The Symbol... გვ. 124. ტაბ. 32—C.

IV ქვეჯგუფი

ბალთა № 73.

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 66—08: 69. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია სამუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 9,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა აღმოჩენილია მანგლისში. იგი კარგად არის შენახული. ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. დ. ქორიძის დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XIII—2, აგრეთვე არქეოლოგიური მასალების კატალოგი ტ. II, 1955, ტაბ. X—2, Б. Куфтин, Триалети, გვ. 27. ნახ. 29.

ბალთა № 74

ბალთა დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვენტარის № Кз 7644, ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 10,7, ჩარჩო 2 სმ. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 75

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5502/2. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 10,5×10, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 76

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № ДП 1703 : 3, ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 10,3×10, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენილია შემთხვევით ქ. ცხინვალში. ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. Б. В. Техов, Об ажурных поясных пряжках из Юго Осетии, СА, № 4, 1969, стр. 53, Рис. 2—7.

ბ ა ლ თ ა № 77

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № ДП $\frac{897}{780}$ ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 10,3×9,2, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენილია 1926 წ. ვ. პჩელინას მიერ სოხტას სამაროვნებზე ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად (სამარხი № 2). ბალთა გამოქვეყნებულია Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная..., таб. III—2; Б. В. Техов, დასახ. ნაშრ. გვ. 53, სურ. 2—6.

ბ ა ლ თ ა № 78

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № ДП 758 ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 10,5×10,1, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს მარცხენა ქვედა კუთხე. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბ ა ლ თ ა 79

ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი, ზომა 9×8,6, ჩარჩო 1,3 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. დაფარულია მწვანე პატინით. შემთხვევით არის აღმოჩენილი ჭიათურის რაიონის სოფ. თაბაგრებში.

ბ ა ლ თ ა № 80

ინახება საჩხერის რაიონის სოფ. ჭალას სკოლაში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 10.5×9,7. ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. მისი ჩანახატი გამოქვეყნებულია. იხ. დ. ქ ო რ ი ძ ი ს დასახ. ნაშრომი, გვ. 91, სურ. 21.

ბ ა ლ თ ა № 81

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 6—49:4. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ფრინველი, C ცხოველი წარმოდგენილი არ არის. C-ს ადგილას ირმის მკერდი უერთდება ჩარჩოს ორი სვეტით. სვეტები დაფარულია გრეხილი ორნამენტით. ზომა 10,5X9,3, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგადაა შენახული. აღმოჩენილია შემთხვევით, ახალგორის რაიონში.

ბ ა ლ თ ა № 82

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 141. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 11,5×10,5, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ჭიათურის რ-ნის სოფ. კაცხში.

ბალთა № 83

ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის $№\frac{24—29}{2}$

ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ფრინველი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 10×9,5, ჩარჩო 1,3 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენილია შემთხვევით სოფ. ვანში.

ბალთა № 84

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 2177. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი. B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 10×9,5, ჩარჩო — 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია აფხაზეთში.

ბალთა № 85

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. ინვენტარის № 99573. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ფრინველი. ზომა 9,2×8,3, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგადაა შენახული. ეკუთვნის ე. წ. წერეთლის კოლექციას. აღმოჩენილია მდ. ყვირილის ხეობაში.

V ჯგუფი

ბალთა № 86

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. ინვენტარის № 54321 (უვაროვას კოლექცია). ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ორთავიანი ირემი, რომელზედაც გამოხატულია ქალღვთაების ფრონტალური ფიგურა. D ძაღლი, ირმის თავების წინ (C და C_1) მოცემულია გველის გამოსახულებანი. ზომა 10×10,5, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მას ამოტეხილი აქვს მარცხენა ქვედა კუთხე. აღმოჩენილია შემთხვევით ონის რაიონის სოფ. ღებში. გამოქვეყნებულია MAK VIII, ტაბ. C XXXIV—4. F. Hančar, Ross und Reither, 13—2; გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, ტაბ. XXIII—3.

VI ჯგუფი

ბალთა № 87

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № A 1. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ფრინველი. ზომა 10×9,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. შემთხვევით არის აღმოჩენილი ჩრდილო ოსეთში, სოფ. ფუტაროში.

ბალთა № 88

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 13—59:1. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, D ძაღლი, C გამოხატული არ არის. ზომა 9,5×7,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ზემო რაჭაში.

ბალთა № 89

ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი. B ძაღლი, C ძაღლი, D ფრინველი. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, ბრილში.

ბალთა № 90

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5505. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 12,5×12, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს მარჯვენა ზედა კუთხე და კავი. აღმოჩენილია ამბროლაურის რ-ნის სოფ. ველაეთში.

ბალთა № 91

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5463/1. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 12,5×11,6, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს მარცხენა კუთხე. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენილია შემთხვევით სოფ. სოჩხეთში.

ბალთა № 92

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5504. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 12×11,5, ჩარჩო 2,5 სმ. ბალთა ოდნავ დაზიანებულია. აღმოჩენილია ონის რაიონის სოფ. გომის წმ. გიორგის ეკლესიაში.

ბალთა № 93

დაცულია ცხინვალის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტში. ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტის ერთი რიგისაგან, რომელიც თავის მხრივ, ჩასმულია წნული ორნამენტისაგან შემდგარ განიერ ჩარჩოში. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ფრინველი. C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 13,3×12,5, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგადაა შენახული. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენილია შემთხვევით სოფ. ფატკნეთში. გამოქვეყნებულია. იხ. ბ. ტეხოვი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 53, სურ. 2—2.

I ქვეჯგუფი

ბალთა № 94

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № $\frac{6—02}{109}$ (1022). ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია სამუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი, ზომა 13×12,5. ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია 1868 წ. ზემო რაჭაში ახალსოფლის მახლობლად, — ე. წ. საელიოში, ხის ფუღუროში. ბალთა გამოქვეყნებულია იხ. MAK VIII. დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XIII—I.

ბალთა № 95

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 2—36:2. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია სამუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი, ზომა 12×1,5. ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს მარჯვენა ზედა კუთხე. აღმოჩენილია საჩხერის რაიონის სოფ. არგვეთაში.

ბალთა № 96

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 149. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსის ფორმის კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი; ზომა 11,5×11, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა ოდნავ დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს მარცხენა ქვედა კოპი. აღმოჩენილია შემთხვევით, ქვემო რაჭაში, სოფ. თლულში.

ბალთა № 97

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. ინვენტარის № 54321 (ვ. უვაროვას კოლექცია). ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი, კონუსის ფორმის ქიმები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 11,5×11. ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგადაა შენახული. აღმოჩენილია შემთხვევით ზემო რაჭაში. ბალთა გამოქვეყნებულია MAK VIII, ტაბ. XXXIV.

ბალთა № 98

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № $\frac{1439}{428}$ ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსის ფორმის კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 11,5×10,4. ჩარჩო 1,8 სმ. ოდნავ დაზიანებულია ჩარჩო. ბალთა აღმოჩენილია ცხინვალის რაიონის სოფ. ჯერში. ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. ბ. ტეხოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53, ნახ. 2—5.

ბ ა ლ თ ა № 99

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № ДП 431. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 11,5×10,5, ჩარჩო 1,8 სმ. ოდნავ დაზიანებულია. აღმოჩენილია სოფ. ზღუბირში.

ბ ა ლ თ ა № 100

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 4—34:1. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 14,5×14, ჩარჩო 2,5 სმ. ბალთა კარგადაა შენახული. აღმოჩენილია ამბროლაურის რაიონის სოფ. ღარში.

ბ ა ლ თ ა № 101

დაცულია ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № 5406/3. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, D ძაღლი, B ძაღლი, C ძაღლი, ზომა 12×11,5, ჩარჩო 1,5 სმ. ოდნავ დაზიანებულია ჩარჩო. აღმოჩენილია შორაპნის რაიონის სოფ. ჭილოვაში.

ბ ა ლ თ ა № 102

ეკუთვნის პროფ. ვ. ბერიძეს. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 12,6×12,1. ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. იგი შემთხვევით არის აღმოჩენილი კლდეეთში. გამოქვეყნებულია. იხ. გ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე, კლდეეთის სამაროვანი, ტაბ. X IV—2.

ბ ა ლ თ ა № 103

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 24—29:2. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ფრინველი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 10,5×9,6, ჩარჩო 1,5 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ქსნის ხეობაში, სოფ. საძეგურთან.

ბ ა ლ თ ა № 104

დაცულია ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № $\frac{751}{8—15}$

ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით, კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ფრინველი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 13×12. ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგადაა შენახული. აღმოჩენილია ზემო რაჭაში.

ბალთა № 105

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № ДП 1813/306. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ფრინველი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 13,5×12,5. ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. შემთხვევითაა აღმოჩენილი ვ. პჩელინას მიერ ცხინვალის რაიონის სოფ. წნელისში. გამოქვეყნებულია. იხ. ბ. ტეხოვის დასახ. ნაშრომი, გვ. 53. ნახ. 2—1.

ბალთა № 106

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში, იხ. შჩუკინის კოლექცია. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ფრინველი, C ძაღლი, D ძაღლი. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 107

დაცულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ფრინველი, C ძაღლი, D ძაღლი. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, 1939 წ. შოშეთში.

ბალთა № 108

დაცულია ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ფრინველი, C ძაღლი, D ძაღლი. დაზიანებულია ბალთის ჩარჩო. ბალთა აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, 1939 წ. შოშეთში.

ბალთა № 109

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვენტარის № Кз 5202. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D დაზიანებულია. ზომა 14,2 ×13,3, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს ქვედა ნაწილი. ბალთა გამოქვეყნებულია MAK, VIII, ტაბ.×CVI—7.

ბალთა № 110

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № ДП 1440/796. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი, ზომა 13,5×12,4, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგადაა შენახული. აღმოჩენილია ცხინვალის რაიონის სოფ. ზღუბირში. გამოქვეყნებულია. Б. В. Техов, Об ажурных..., стр. 51, Рис. 1—5.

ბალთა № 111

დაცულია ვენის ხალხური შემოქმედების მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი. ბალთა გამოქვეყნებულია. F. Hančar, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 13—1

ბალთა № 112

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის №ДП $\frac{892}{795}$ ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მაღალი კონუსებია. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 13,5×13, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია 1926 წ. არქეოლოგ ე. ჰჩელინას მიერ სოხტის სამაროვანზე, სამარხი № 3. გამოქვეყნებულია. Б. В. Техов, об ажурных поясных..., стр. 51, рис. I—3.

ბალთა № 113

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინვეტარის № ДП 757. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 13×12, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. ბალთა აღმოჩენილია სოფ. ცხინვალის რ-ნის სოფ. ორტეუში. გამოქვეყნებულია. იხ. ბ. ტეხოვის დასახ. ნაშრ., გვ. 51. სურ. 1—6.

ბალთა № 114

დაცულია ცხინვალის სამეცნიერო კვლევით ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 13×12,5. ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. დაფარულია პატინით. აღმოჩენილია 1961 წ., ზნაურის რ-ნის სოფ. ფატკნეთში ბ. ტეხოვის მიერ ჩატარებული გათხრების შედეგად (სამარხი № 3), ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. ბ. ტეხოვის დასახ. ნაშრ., გვ. 51, სურ. 11.

ბალთა № 115

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № 1704. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 14,5×13,5, ჩარჩო 2 სმ. ბალთას ოდნავ დაზიანებული აქვს ჩარჩო. აღმოჩენილია ცხინვალის რ-ნის სოფ. გრომში. ბალთა გამოქვეყნებულია, იხ. ბ. ტეხოვის დასახ. ნაშრ., გვ. 51, სურ. 1—2.

ბალთა № 116

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. ინვენტარის № 99573. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა

13×12, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგადაა შენახული. აღმოჩენილია მდ. ყვირილის ხეობაში.

ბალთა № 117

ბალთა დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 43—06:1. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში გამოსახულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი. ბალთა დაზიანებულია, მოტეხილია მისი ქვედა ნაწილი. ბალთის სიგანეა 14 სმ, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა აღმოჩენილია სურამის მახლობლად. გამოქვეყნებულია. იხ. დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, ტ. XIII—3, ამკ. ტ. II, 1955, ტაბ. XIV—7.

ბალთა № 118

დაცულია ცხინვალის სამეცნიერო კვლევით ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ჯიხვი, C ძაღლი, D ფრინველი. ზომა 13,3×12,5, ჩარჩო 2,5 სმ. ბალთა კარგადაა შენახული. აღმოჩენილია 1961 წ. არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად (სამარხი № 10). ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. ბ. ტეხოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 51, სურ. 1—4.

ბალთა № 119

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვენტარის № 5203. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ჯიხვი, C ძაღლი, D კვიცი. ზომა 14,2×13,8, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ცხინვალის რაიონის სოფ. დირგონში. გამოქვეყნებულია. იხ. ფ. ჰანჩარი, დასახ. ნაშრ., ტაბ. 13—3.

ბალთა № 120

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 140. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტებით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D კვიცი. ზომა 14×13, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა ოდნავ დაზიანებულია, აღმოჩენილია ჭიათურის რაიონის სოფ. კაცხში. გამოქვეყნებულია, იხ. დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XIV—1.

II ქვეჯგუფი

ბალთა № 121

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 3230. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ორთავიანი ფანტასტიკური ირემი, რომელზედაც გამოხატულია რქოსანი ცხოველის (ჯიხვის) თავი. C ძაღლი, D ფრინველი. ზომა 13×12, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა ოდნავ დაზიანებულია. აღმოჩენილია საჩხერეში.

ბ ა ლ თ ა № 122

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. საველე ნომერი 2122—64. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ორთავიანი ფანტასტიკური ირემი, რომელზედაც მოთავსებულია ჯიხვის ფიგურა. C ფრინველი. D ძაღლი. ზომა 13,5×13, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია სოფ. ითხვისში, სამარხეულ კომპლექსთან ერთად. ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. მ. ხ ი დ ა შ ე ლ ი, ბრინჯაოს ქართული ბალთები. „საბჭოთა ხელოვნება“ № 8, 1968.

ბ ა ლ თ ა № 123

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 1195, ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით, კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ფრინველი. ზომა 13×12, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბ ა ლ თ ა № 124

დაცულია ბრიტანეთის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ფრინველი. აღმოჩენის ადგილი ჩვენთვის უცნობია. ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. ჰ ა ნ ჩ ა რ ი, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 13—14.

ბ ა ლ თ ა № 125

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 2170. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ფრინველი. ზომა 13×12, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია დუშეთის რაიონის სოფ. ბაზალეთში.

ბ ა ლ თ ა № 126

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № XV, № 125. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ფრინველი. ზომა 13×12, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბ ა ლ თ ა № 127

ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ფანტასტიკური ცხენ-ირემი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი. ბალთა კარგადაა შენახული. აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ, შოშეთში. გამოქვეყნებულია. იხ. გ ო ბ ე ჯ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. L 1.

ბ ა ლ თ ა № 128

ბალთა დაცულია ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № 5424. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, D ფრინველი, C ორმხრივ დახვეული სპირალი. ზომა 14×13, ჩარჩო 2,5 სმ. ქიმების სიმაღლე 3 სმ. ბალთა დაზიანებულია, მოტეხილი აქვს მარცხენა კუთხე. აღმოჩენილია ონის რაიონის სოფ. ღებში.

ბ ა ლ თ ა № 129

დაცულია ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № 5509. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D ფრინველი. ბალთა იმდენად დაზიანებულია, რომ ზომების აღდგენა ვერ ხერხდება. ჩარჩო 2 სმ. ბალთა აღმოჩენილია ამბროლაურის რაიონის სოფ. ქედისუბანში.

ბ ა ლ თ ა № 130

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში, ინვენტარის № 5511, ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D ფრინველი. ბალთა ძალიან დაზიანებულია; ზომების აღდგენა ვერ ხერხდება. ჩარჩო 2,5 სმ. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბ ა ლ თ ა № 131

ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D ფრინველი. ზომა 14×13,5. ჩარჩო 2,5 სმ. აღმოჩენილია 1953 წ. რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ონის რაიონის სოფ. ავაშხიეთში, სამარხში.

ბ ა ლ თ ა № 132

ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D ფრინველი, ზომა 14×13. ჩარჩო 2,2 სმ. ბალთა დაზიანებულია. მოტეხილი აქვს მარცხენა ნაწილი. აღმოჩენილია რაჭის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1962 წ. ონის რაიონის სოფ. კვაშხიეთში, სამარხში.

ბ ა ლ თ ა № 133

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვენტარის № 5338. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D კვიცი. ზომების სრული აღდგენა ვერ ხერხდება. სიმაღლე 13,7, ჩარჩო 2,5 სმ. ბალთა დაზიანებულია, მას მარცხენა ნაწილი მოტეხილი აქვს. აღმოჩენილია ლეჩხუმში, სოფ. ზეგიშში.

ბალთა № 134

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვენტარის № К3 5200. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი უნდა იყოს, D კვიცი, ბალთა ძლიერ დაზიანებულია. ზომების სრული აღდგენა ვერ ხერხდება. სიგანე 15,3, ჩარჩო 2,5 სმ. აღმოჩენილია შემთხვევით ჩრდილო კავკასიაში.

ბალთა № 135

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 13—28:1. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D ძაღლი. ზომა 13×12,5, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ამბროლაურის რაიონის სოფ. გომში.

ბალთა № 136

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 8—52:1, ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D კვიცი. ზომა 14,5×14,2, ჩარჩო 2 სმ. დაფარულია მწვანე პატინით. ზედაპირი ალაგ-ალაგ აცვენილია. აღმოჩენილია ხაშურის რაიონის ს. ზეკოტაში, წმ. გიორგის ეკლესიის მახლობლად, მიწის თხრის დროს.

ბალთა № 137

დაცულია ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D კვიცი. ზომა 15,5×7, ჩარჩო 2,5 სმ. ბალთა დაზიანებულია, მას მარცხენა ქვედა კუთხე მოტეხილი აქვს. დაფარულია მწვანე პატინით. აღმოჩენილია ზემო რაჭაში, სოფ. ახალსოფელში.

ბალთა № 138

დაცულია ნიუ-იორკის მეტროპოლიტენის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D კვიცი. ბალთა შესყიდულია ფრანგი კოლექციონერის ვ. ანეს მიერ ქ. გორში. გამოქვეყნებულია. იხ. А. Миллер, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XXX—2, და D. Carter, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 32—B.

ბალთა № 139

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № $\frac{6—02}{108}$ (1021). ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D კვიცი. ზომა 13×12, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ონის რაიონის სოფ.

ღებში. გამოქვეყნებულია. იხ. МАК VIII, გვ. 351, სურ. 277. დ. ქ ო რ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XIV — 3, ფ. ჰ ა ნ ჩ ა რ ი. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 13,6.

ბ ა ლ თ ა № 140

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 9—25: 1—2. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D ფრინველი. ძლიერ დაზიანებულია. აღმოჩენილია სოფ. იკოთში. ბალთასთან ერთად აღმოჩნდა ბრინჯაოს შესანიშნავი საკიდი, რომლებზედაც გამოხატულია ცხენი, გარეშემორტყმული ჯიხვებით (იხ. სსმ ინვენტარის № 9—25:4).

ბ ა ლ თ ა № 141

დაცულია საჩხერის რაიონის ჭორეთის საშუალო სკოლის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი ქიმები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D კვიცი, ზომა 15,5×15, ჩარჩო 2,5 სმ. ბალთა დაზიანებულია, მოტეხილი აქვს მარცხენა ზედა კუთხე. აღმოჩენილია საჩხერის რაიონის სოფ. მუხვში.

ბ ა ლ თ ა № 142

დაცულია საჩხერის რაიონის სოფ. ჭორეთის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ცხენი, B ხარი, C ძაღლი, D კვიცი. ზომა 14,5×14, ჩარჩო 2,5 სმ. დაზიანებულია, მოტეხილი აქვს მარჯვენა ზედა კუთხე. დაფარულია მწვანე პატინით. გამოქვეყნებულია. იხ. დ. ქ ო რ ი ძ ე დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XIV—2.

ბ ა ლ თ ა № 143

ნატეხები დაცულია ცხინვალის სამეცნიერო კვლევით ინსტიტუტში. შესამჩნევია მხოლოდ ცხენის გამოსახულება. ნატეხები აღმოჩნდა 1964 წ. ჯავის რაიონის სოფ. ფატკნეთში, ხელუხლებელ სამარხში. ბ. ტეხოვის მიერ ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად.

III ჯგუფი

ბ ა ლ თ ა № 144

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № ДП $\frac{893}{790}$. შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი ქიმები. A ცხენი, რომელზედაც მოცემულია მხედრის გამოსახულება. B ფრინველი. C დახვეული სპირალი, ზომა 9×8, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა აღმოჩენილია შემთხვევით ცხინვალის რაიონის სოფ. ერსდბუარში სამარხეულ კომპლექსთან ერთად. გამოქვეყნებულია. იხ. Б. А. К у ф т и н, Археологическая маршрутная..., таб. III—I. ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, ტაბ. III-а; Б. В. Т е х о в, Об ажурных..., стр. 54, Рис. III—4.

1 ქვეჯგუფი

ბალთა № 145

დაცულია ონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № 244. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. ჩარჩოში ჩასმულია ოთხფიგურიანი კომპოზიცია. A ჯიხვი. B ძაღლი. C ძაღლი. D ფრინველი, რომელსაც ნისკარტში უჭირავს გველი. ბალთის ზომა 12×1, ჩარჩო 1,5 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია შემთხვევით ზემო რაჭაში.

ბალთა № 146

დაცულია ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვ. $\frac{\text{ელ } 750}{\text{მ } 13}$ ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. A ჯიხვი, B ძაღლი, C ძაღლი, D ძაღლი, ბალთის ზომა 12,5×12, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია შემთხვევით ზემო რაჭაში.

II ქვეჯგუფი

ბალთა № 147

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვ. № 1—53:1. ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ჯიხვი, B ძაღლი, C ფრინველი. D ფრინველი. ბალთის ზომა 10,4×10, ჩარჩო 1,5 სმ. დაზიანებულია. მას მოტეხილი აქვს მარცხენა ქვედა კუთხე. აღმოჩენილია 1917 წ. შემთხვევით საჩხერეში თუ ჭიათურის რაიონში. მუზეუმს გადაეცა 1953 წ.

ბალთა № 148

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. მუზეუმში ინახება უნომროდ. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კოპები. A ჯიხვი, B ფრინველი, C ფრინველი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 7,5×7,5, ჩარჩო 1 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია. ბალთა გამოქვეყნებულია. MAK, VIII, ტაბ. CXXXIV—2.

ბალთა № 149

ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 108—67: 16. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტის ორი რიგისაგან. კუთხეებში გამოსახულია საშუალო სიმაღლის კოპები. A ჯიხვი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ძაღლი. ძაღლის ფეხებთან გამოსახულია ორი პატარა ფრინველი. ზომა 10,5×9,5, ჩარჩო 1,5 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ჭიათურის რაიონის სოფ. ითხვისში.

ბალთა № 150

ინახება საჩხერის აკ. წერეთლის სახ. I სამ. სკოლის მუზეუმში. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია სამუალო სიმაღლის კოპები. A ჯიხვი. B ძაღლი. C გველი. D ფრინველი. ბალთის ზომა 10,5×9,7, ჩარჩო 1,5 სმ. კარგად არის შენახული. ოდნავ დაზიანებულია ჩარჩო. შემთხვევით არის აღმოჩენილი საჩხერის რ-ნის სოფ. სპეთში.

ბალთა № 151

დაცულია ცხინვალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № 499. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი განიერი კოპები. A ჯიხვი. B ძაღლი, C გველი, D ფრინველი. ბალთის ზომა 10,5×9,5, ჩარჩო 2 სმ. კარგად არის შენახული. დაფარულია მომწვანო პატინით. აღმოჩენილია სოფ. თიღვაში. გამოქვეყნებულია. იხ.' Б. В. Техов, Об ажурных поясных..., стр. 54, рис. 3—3.

IV ქვეჯგუფი

ბალთა № 152

დაცულია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 108—67: 19. ჩარჩო შედგება წნული ორნამენტისაგან. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. ჩარჩოს შიგნით დარჩენილი სივრცე ოთხ ტოლ ნაწილად არის გაყოფილი წნული ორნამენტით დაფარული ორი ურთიერთგადამკვეთი სწორი ხაზით. ხაზების ურთიერთგადაკვეთის ადგილას გამოხატულია მასიური კონუსი გარშემორტყმული რელიეფური წრეხაზით. ჩარჩოს შიგნით იქმნება ერთელემენტიანი ოთხი დამოუკიდებელი კომპოზიცია. A ჯიხვი. ბალთის ზომა 11×10. ჩარჩო 1,5 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია ჭიათურის რ. სოფ. ითხვისში.

ბალთა № 153

დაცულია ონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № 3648. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. ორი ურთიერთგადამკვეთი ხაზი ქმნის ოთხ დამოუკიდებელ კომპოზიციას — თითოეულ მათგანში A ჯიხვი, რომელსაც კუდზე აზის ფრინველი, B გველი. ბალთის ზომა 13×12,5, ჩარჩო 2 სმ. ბალთა დაზიანებულია. ნაპოვნია შემთხვევით ზემო რაჭის სოფ. წედისის ეკლესიაში.

ბალთა № 154

ინახება საჩხერის რაიონის სოფ. სპეთაში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია მაღალი კონუსები. ჩარჩოს შიგნით მოთავსებული სივრცე ოთხ ტოლ ნაწილადაა გაყოფილი. წნული ორნამენტი შესრულებულია ორი ურთიერთგადამკვეთი სწორი ხაზით. ხაზების გადაკვეთის ადგილას მოთავსებულია მასიური კონუსი. ჩარჩოს შიგნით იქმნება ოთხი დამოუკიდებელი კომპოზიცია. თითოეულ კომპოზიციაში A ჯიხვი, C გველი. დაზიანებულია. ზომების აღდგენა ვერ ხერხდება. აღმოჩენილია სოფ. სპეთაში. გამოქვეყნებულია. იხ. დ. ქორიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 94. სურ. 23.

ბალთა № 155

ორიგინალი აღარ არსებობს. იგი ქუთაისში უნახავს გერმანელ მეცნიერს ედ. აიხვალდს. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. ჩარჩოს შიგნით მოთავსებული სივრცე ოთხ ნაწილად არის გაყოფილი ორი ურთიერთგადამკვეთი ხაზით. ჩარჩოს შიგნით იქმნება ოთხი დამოუკიდებელი კომპოზიცია, რომლებშიც A ჯიხვი, B გველი, C გველი, ბალთის ფოტო გამოქვეყნებულია. იხ. Ed. Eichwald. Reise auf dem..., ტაბ. 1; Б. А. Куфтин. Материалы к археологии.·., I, рис. 19.

ბალთა № 156

ბალთის ორიგინალი აღარ არსებობს. იგი ჩახატული ჰქონია ცნობილ ფრანგ მეცნიერს დიუბუა დე მონპერეს. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. ჩარჩოს შიგნით ორი ურთიერთგადამკვეთი სწორი ხაზი ქმნის ოთხ დამოუკიდებელ კომპოზიციას. თვითეულ კომპოზიციაში A ჯიხვი, C გველი, ბალთის ჩანახატი გამოქვეყნებულია. იხ. Dubois de Montpereux Fr., Voyage du Caucase.., Atlas IV serie, XXXIII—2. ბ. კუფტინი, დასახ. ნაშრომი, ნახ. 19 ბ.

ბალთების მეხუთე ჯგუფი

I ქვეჯგუფი

ბალთა № 157

დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. იხ. შჩუკინის კოლექცია № 44 და 31/2. ბალთის ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია პატარა ზომის კოპები. ჩარჩოში ჩასმულია ერთფიგურიანი კომპოზიცია. A ფანტასტიკური ირემი „სრბოლის“ პოზაში. ბალთის ზომა 7,5×6,5, ჩარჩო 1 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 158

დაცულია ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია ორ-ორი პატარა კოპი. A ფანტასტიკური ირემი, ზომა 7,5×6,6. ჩარჩო 1 სმ. აღმოჩენის ადგილი უცნობია. ზედაპირი ალაგ-ალაგ აცვენილია.

ბალთა № 159

დაცულია საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 2173. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. ჩარჩოში ჩასმულია ორფიგურიანი კომპოზიცია. A ფანტასტიკური ირემი „სრბოლის“ პოზაში, B ირმის თავი. ბალთის ზომა 9,3×8,2, ჩარჩო 1 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 160

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვენტარის ნომერი Кз 5326. ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტისაგან. A ფანტასტიკური ირემი „სრბო-

ლის“ პოზაში, B ირმის თავი. ბალთის ზომა 8,9×8,6, ჩარჩო 1 სმ. ჩარჩოს შიგნით მოთავსებული გამოსახულებანი კარგად არის შენახული. წაშლილია მხოლოდ ჩარჩოს ორნამენტი. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 161

დაცულია სახელმწიფო ერმიტაჟში. იხ. კოლექცია 2051/1. ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტისაგან. A ფანტასტიკური ირემი „სრბოლის“ პოზაში, B ირმის თავი, ბალთის ზომა 11,5×10,5, ჩარჩო 1 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია სამეგრელოში*.

ბალთა № 162

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 2706. ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტის ორი რიგისაგან, რომლებიც ერთმანეთისაგან გამოყოფილია წნული ორნამენტის ვიწრო ზოლით. ჩარჩოს კუთხეებში, წნულ ორნამენტზე განლაგებულია სამ-სამი წვრილი კოპი. A ფანტასტიკური ირემი „სრბოლის“ პოზაშია. B ირმის თავი, C ადგილას მოთავსებულია სპირალური ორნამენტული მოტივი. ზომა 12,5×12, ჩარჩო 2,5 სმ. ოდნავ დაზიანებულია ბალთის ჩარჩო. აღმოჩენილია ონის რ-ნის სოფ. პიპილეთის წმ. გიორგის ეკლესიაში.

ბალთა № 163

დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში. ინვენტარის № 5906. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტის ორი რიგისაგან. სპირალური ორნამენტის ორი რიგი ერთმანეთისაგან გამოყოფილია სვეტებით. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, ზომა 12,2×11,3, ჩარჩო 3 სმ. კარგად არის შენახული. აღმოჩენილია შორაპნის მახლობლად, სოფ. ჭილოვანში.

ბალთა № 164

ინახება სახელმწიფო ერმიტაჟში. ინვენტარის № Кз 5339. ჩარჩო შედგება სპირალური ორნამენტის ორი რიგისაგან, რომლებიც ერთმანეთთან შეერთებულია პატარა სვეტებით. A ფანტასტიკური ირემი „სრბოლის“ პოზაში, B ირმის თავი, D ძაღლი. ბალთის ზომა 16,3×17,5. ჩარჩო 4 სმ. ბალთა კარგად არის შენახული. შესყიდულია თბილისში 1909 წ. რუსული მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების მიერ. ბალთა გამოქვეყნებულია. იხ. Т. Ивановская, Бронзовые прямоугольные..., таб. 1—სურ. 5.

II ქვეჯგუფი

ბალთა № 165

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 787. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია პატარა კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, D ძაღლი, ზომა 9,5×9. ჩარჩო 1,5 სმ. დაზია-

* ერმიტაჟში დაცულია ბალთების 13 ეგზემპლარი. ისინი ინახება ერმიტაჟის აღმოსავლეთის განყოფილებაში. ხოლო ზევით განხილულ ნიმუშს ჩვენ მივაგენით ერმიტაჟის პირველყოფილი საზ-ის ხელოვნების განყოფილების კოლხურ-ყობანური ნივთების კოლექციაში.

ნებული აქვს ჩარჩო, ორნამენტი ალაგ-ალაგ წაშლილია. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 166

დაცულია ახალციხის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. ჩარჩოს კუთხეებში მოთავსებულია ორ-ორი პატარა კოპი. A ფანტასტიკური ირემი, B ირმის თავი, C დახვეული სპირალი. ზომა 9,6×9, ჩარჩო 1,5 სმ. ოდნავ წაშლილია ორნამენტი. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 167

დაცულია ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № $\frac{753}{მ—14}$. ჩარჩო შესრულებულია დუგმისებური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, C ძაღლისებური ფანტასტიკური ცხოველი. ზომა 16×13, ჩარჩო 2 სმ. ბალთას მოტეხილი აქვს ნაწილი. აღმოჩენილია სოფ. ბალანთაში.

ბალთა № 168

დაცულია ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ინვენტარის № $\frac{750}{მ—12}$. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია კოპები. A ფანტასტიკური ცხოველი, C ძაღლისებური ფანტასტიკური ცხოველი. ზომა 12,5×12, ჩარჩო 2,5 სმ. მოტეხილი აქვს მარჯვენა ზედა კუთხე. აღმოჩენის ადგილი უცნობია.

ბალთა № 169

ეკუთვნის ეთნოგრაფ ა. სიხარულიძეს. ჩარჩო შესრულებულია სპირალური ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია დაბალი კოპები. A ფანტასტიკური ირემი. ზომა 17×15,5, ჩარჩო 3,5 სმ. ბალთა ძლიერ დაზიანებულია. აღმოჩენილია შემთხვევით თრიალეთში.

III ქვეჯგუფი

ბალთა № 170

დაცულია ონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტით. კუთხეებში მოთავსებულია პატარა კოპები. A ფანტასტიკური ირემი, B ძაღლი, C ფრინველი, D ორმხრივ დახვეული სპირალი. ზომა 8,5×7,6. ჩარჩო 1,5 სმ. დაზიანებულია ბალთის ჩარჩო. ბალთა აღმოჩენილია შემთხვევით ონის მახლობლად.

ბალთა № 171

დაცულია საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში. ინვენტარის № 7940. ჩარჩო შესრულებულია წნული ორნამენტის ორი რიგისაგან, რომლებიც ერთმანეთთან შეერთებულია ტეხილი ხაზით. A ფანტასტიკური ირემი. ზომა 12×11, ჩარჩო 3,5 სმ. კარგად არის შენახული. იგი აღმოჩენილია საჩხერის რაიონში.

К ИСТОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ОБРАБОТКИ БРОНЗЫ В АНТИЧНОЙ ГРУЗИИ

Резюме

Художественная обработка металла, — пластика по металлу являлась одной из значительных областей грузинской национальной культуры.

Металлические изделия, обнаруженные на территории Грузии издревле отличались не только высокими технологическими качествами, но также красивой формой и изысканным художественным стилем.

Художественная металлообработка переживает высокий подъем и в античную эпоху.

Грузинское искусство этого периода характеризуется, с одной стороны влиянием античной культуры, а с другой стороны — глубокими и сильными самобытными местными традициями.

Наиболее яркое выражение грузинская национальная культура античной эпохи получила в таких замечательных произведениях искусства, как ажурные бронзовые пряжки. Представляя собой последний этап грузинской художественной металлобработки дохристианской эпохи они как бы венчают древние традиции этого вида искусства.

Настоящая работа является одной из попыток монографического исследования этих памятников. Работа состоит из двух частей: Первая часть исследование, вторую часть работы представляет полный каталог известных на сегодняшний день грузинских ажурных пряжек.

Собранный на сегодняшний день материал дает возможность точнее очертить основные очаги происхождения ажурных пряжек. Они расположены в Грузии на южных склонах главного Кавказского хребта (Горная Рача и Верхняя Имерети, внутренняя — «Шида» Картли) и в Триалети. Известно, что все вышеозначенные районы являлись наиболее древними и мощными очагами металлургии в Закавказье, и поэтому не случайно, что развитие ажурных пряжек в Античной Грузии было связано именно с этими районами.

В настоящее время возможно уточнить и хронологические рамки распространения пряжек (II в. до н. э. — III в. н. э.).

По изменениям в иконографии изображенного на пряжках центрального животного, мы выделяем пять иконографических групп ажурных пряжек. При этом, каждая из них делится на подгруппы — по признакам изображенных на пряжках дополнительных животных и изменениям в рамке.

Анализ художественного стиля позволяет осветить ряд значительных вопросов, связанных с пряжками.

1. Чисто археологические данные дают возможность определить лишь общую эпоху распространения пряжек; установить ступени в развитии пряжек невозможно и на основании классификации, построенной

на иконографическом принципе. Этот сложный вопрос решается только лишь на основании данных художественно-стилистического анализа. Основываясь на стилистическом анализе можно высказать предположение, что большинство иконографически различных пряжек синхронно по своему происхождению, и что все иконографические группы пряжек параллельно проходят единый путь развития.

2. Художественный стиль пряжек тесно связан с художественным стилем найденных на территории Закавказья более ранних памятников (колхидские топоры, гравированные бронзовые пояса, простые ажурные пряжки и др.), что еще раз подтверждает факт их местного происхождения.

3. На основании стилистического анализа, встает вопрос о соотношении бронзовых грузинских пряжек с памятниками античного искусства, найденными в Грузии и созданными под большим влиянием античной культуры (напр., изображение лошади на серебряных чашах Армази и Бори, скульптурная голова оленя, найденная в Тагилони, и др).

Созданные в одну эпоху, но стилистически различные, эти памятники являются выражением совершенно различного мировоззрения их созидателей. Как видно, стиль бронзовых пряжек не испытал влияния античной культуры, столь популярной в Грузии того периода, а шел путем развития собственных, самобытных традиций.

4. Наконец, основным вопросом является, насколько возможно говорить об ажурных бронзовых пряжках как о явлении чисто грузинского искусства, соответствует ли своеобразие пряжек местному, грузинскому восприятию линии или формы. Мы заостряем внимание на художественном стиле пряжек, как на чисто грузинском явлении, основные черты которого связаны, с одной стороны, с традициями грузинского искусства доантичной эпохи, а с другой стороны, с некоторыми своеобразными чертами грузинского искусства последующих эпох.

Но говорить о бронзовых пряжках, как о грузинском явлении только лишь на основании стилистических данных невозможно. Для соответствующего решения этого вопроса нужно обратиться ко второй не менее значительной стороне вопроса — содержанию изображений, представленных на пряжках. Должна быть раскрыта и символика этих изображений. В связи с этим вопросом нами рассмотрены богатейшие данные грузинского фольклора и этнографии, привлечены параллельные материалы из Греции и Передней Азии. Центральная фигура фантастического животного (олень, тур, лошадь) предстает перед нами, в свете этих данных, как воплощение Владычицы зверей, окруженной своими аттрибутами, в виде других ее зооморфных инкарнаций (птица, змея, бык, собака). Так, с одной стороны, выясняются тесные связи символики декора пряжек с местными, грузинскими идеологическими представлениями, в частности с обширным миром богини-Владычицы зверей и плодородия, с другой стороны, еще раз подтверждается связь этих воззрений с обширным миром Передней Азии.

შემოკლებათა სია

ამკ — არქეოლოგიური მასალების კატალოგი
ენიმკი — აკად. ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი.
მსე — მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის
მსკა — მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის
მსკი — მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

ВЭК — Вопросы этнографии Кавказа
ЗВАРАО — Записки Восточного отделения Русского археологического общества
ИГАИМК — Известия Государственной Академии истории материальной культуры
ИКАМАО — Известия Кавказского отделения Московского археологического общества
КСИА — Краткие сообщения ИА АН СССР
МАК — Материалы по археологии Кавказа
МАР — Материалы по археологии России
СА — Советская археология
СМОМПК — Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа
СОГАИМК — Сообщения Государственной Академии истории материальной культуры
СЭ — Советская этнография
ТИЯМ — Труды института языка и мышления АН СССР
ТОВЭ — Труды отдела Востока гос. Эрмитажа
ХВ — Христианский Восток
ЮНИИ — Юго-Осетинский научно-исследовательский институт
ЯС — Яфетический сборник.

AJ — Antiquaries Journal
AJA — American Journal of Archeology
AA — Ars Asiatica
BMM — Bulleten of Metropoliten Museum
ESA — Eurasia Septentrionalis Antiqua
JPEK — Jahrbuch für Prahistorische und etnographishe Kunst
SPA — A survay of Persian Art.

Описание таблиц

I Пряжка кат. № 1 (Гос. Музей Искусств Грузии)
Пряжка кат. № 17 (Гос. Музей Грузии)
II Пряжка кат. № 8 (Гос. Музей Грузии)
Пряжка кат. № 29 (Гос. Музей Искусств Грузии
III Пряжка кат. № 16 (Гос. Эрмитаж)
IV Пряжка кат. № 36 (Гос. Музей Искусств Грузии)
Пряжка кат. № 86 (Гос. Ист. Музей, Москва)
V Пряжка кат. № 84 (Гос. Музей Искусств Грузии)
Пряжка кат. № 58 (Гос. Музей Искусств Грузии)
VI Пряжка кат. № 74 (Гос. Музей Искусств Грузии)
VII Пряжка кат. № 86 (Гос. Исторический Музей, Москва)
Пряжка кат. № 87 (Гос. Музей Искусств Грузии
VIII Пряжка кат. № 96 (Гос. Музей Искусств Грузии)
Пряжка кат. № 109 (Гос. Эрмитаж)
IX Пряжка кат. № 119 (Гос. Эрмитаж)
Пряжка кат. № 120 (Гос. Музей Искусств Грузии)
X Пряжка кат. № 121 (Гос. Музей Искусств Грузии)
Пряжка кат. № 124 (Британский Музей, Лондон)
XI Пряжка кат. № 134 (Гос. Эрмитаж)
XII Пряжка кат. № 146 (Боржомский краеведческий музей)
Пряжка кант. № 147 (Гос. Музей Грузии)
Пряжка кат. № 148 (Гос. Исторический Музей, Москва)
XIII Пряжка кат. № 158 (Ахалцихский краеведческий музей)
Пряжка кат. № 159 (Гос. Музей Искусств Грузии)
XIV Пряжка кат. № 160 (Гос. Эрмитаж)
XV Пряжка кат. № 162 (Гос. Музей г. Кутаиси)
Пряжка кат. № 163 (Гос. Музей г. Кутаиси)
XVI Пряжка кат. № 164 (Гос. Эрмитаж)
XVII Пряжка кат. № 167 (Боржомский краеведческий музей)
Пряжка кат. № 168 (Боржомский краеведческий музей)
XVIII Пряжка кат. № 165 (Гос. Музей Искусств Грузии)
Пряжка кат. № 166 (Ахалцихский краеведческий музей)
Пряжка кат. № 171 (Гос. Музей Искусств Грузии)
XIX Бронзовый гравированный пояс из Тлийского могильника.
Скифская железная бляха (Гос. Эрмитаж)
XX Бронзовые предметы из Луристана.

ტაბულები

№ 1

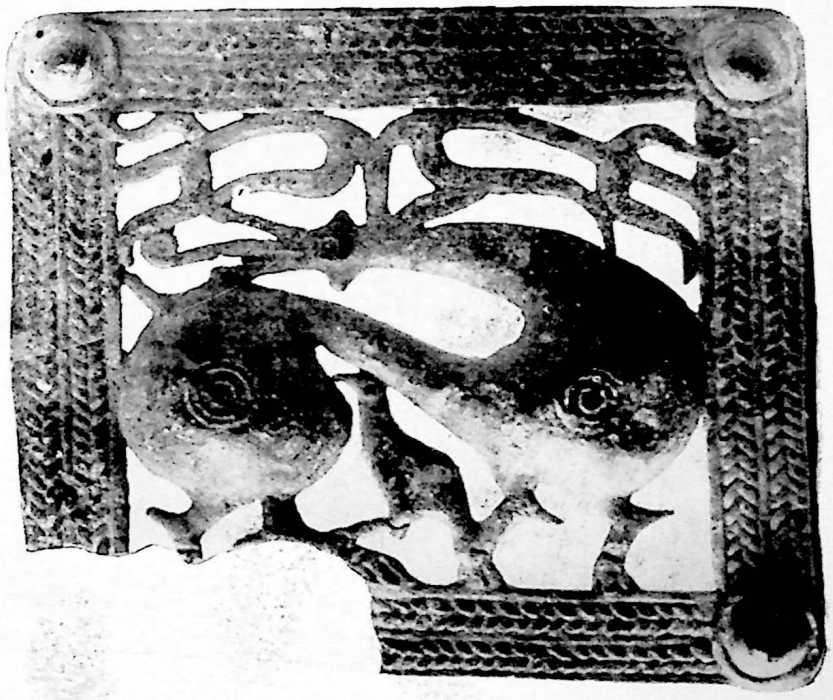

№ 17

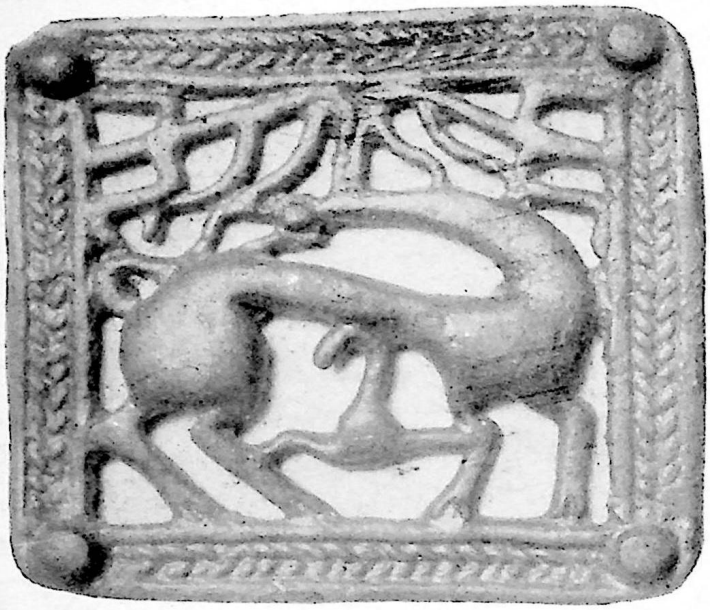

№ 8

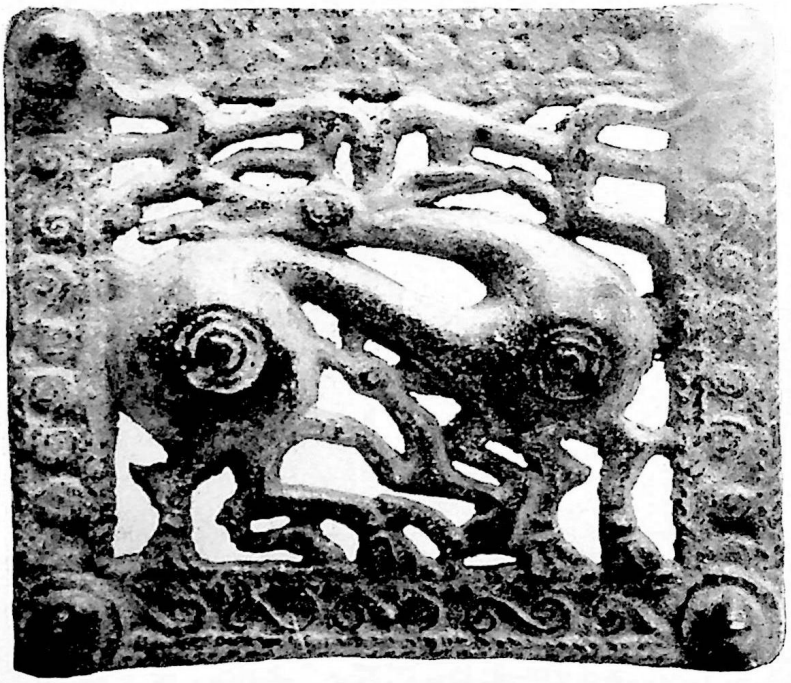

№ 29

№ 16

№ 36

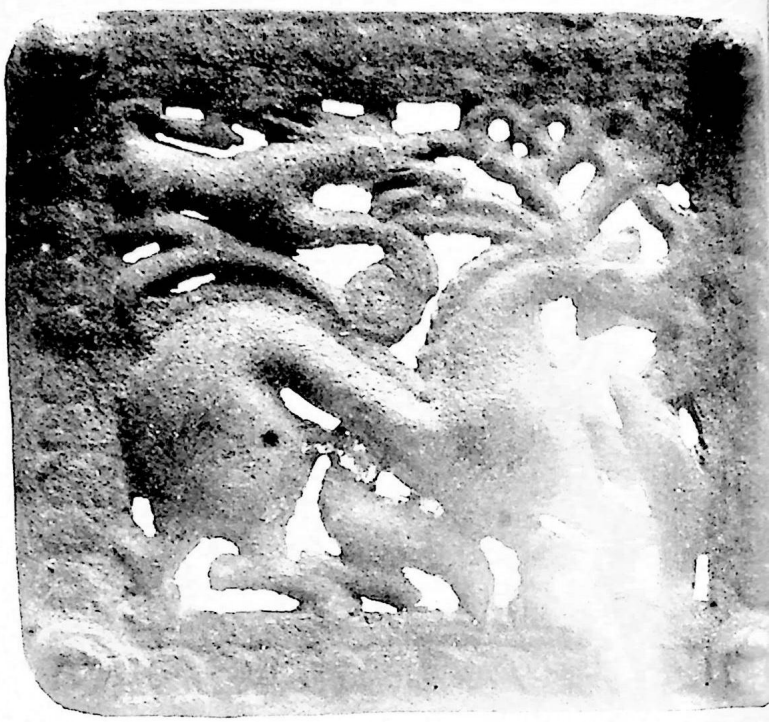

№ 47

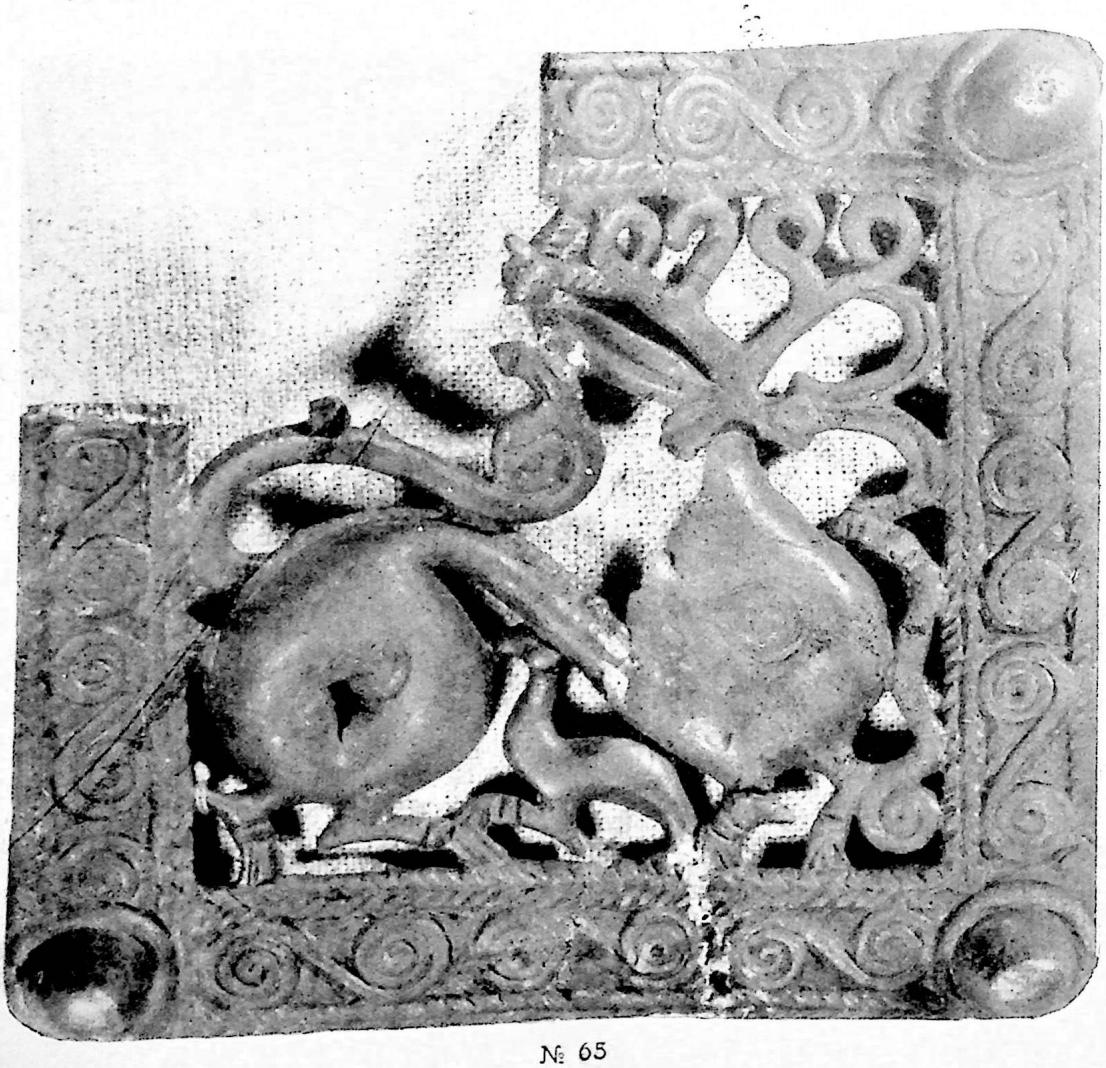

№ 65

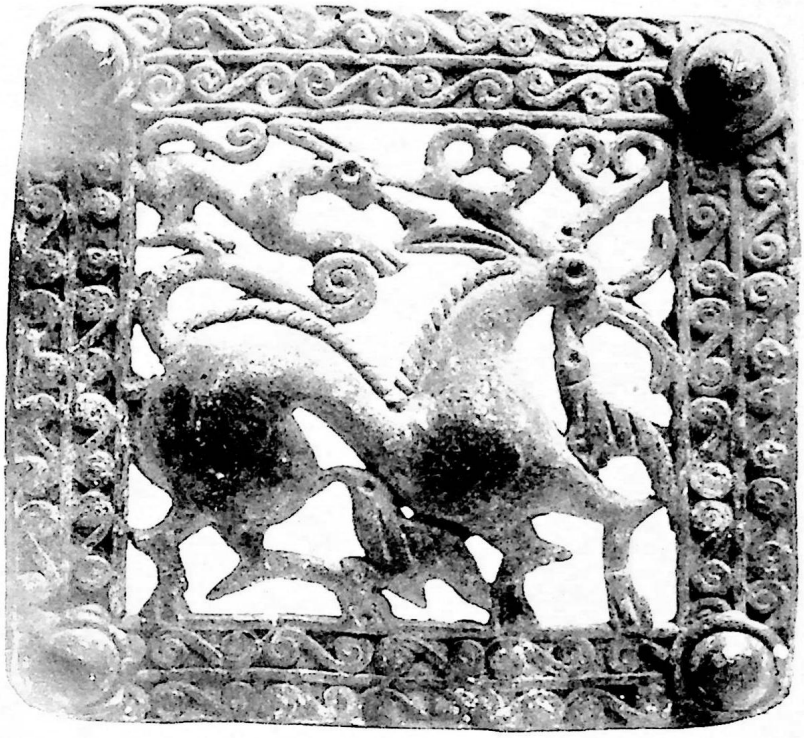

№ 84

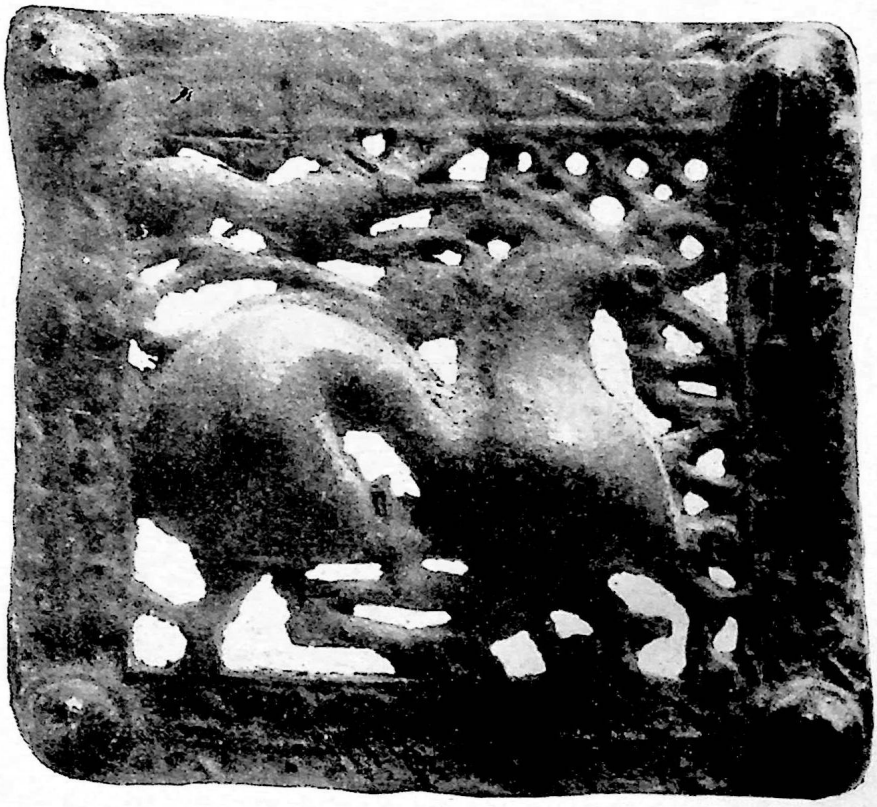

№ 58

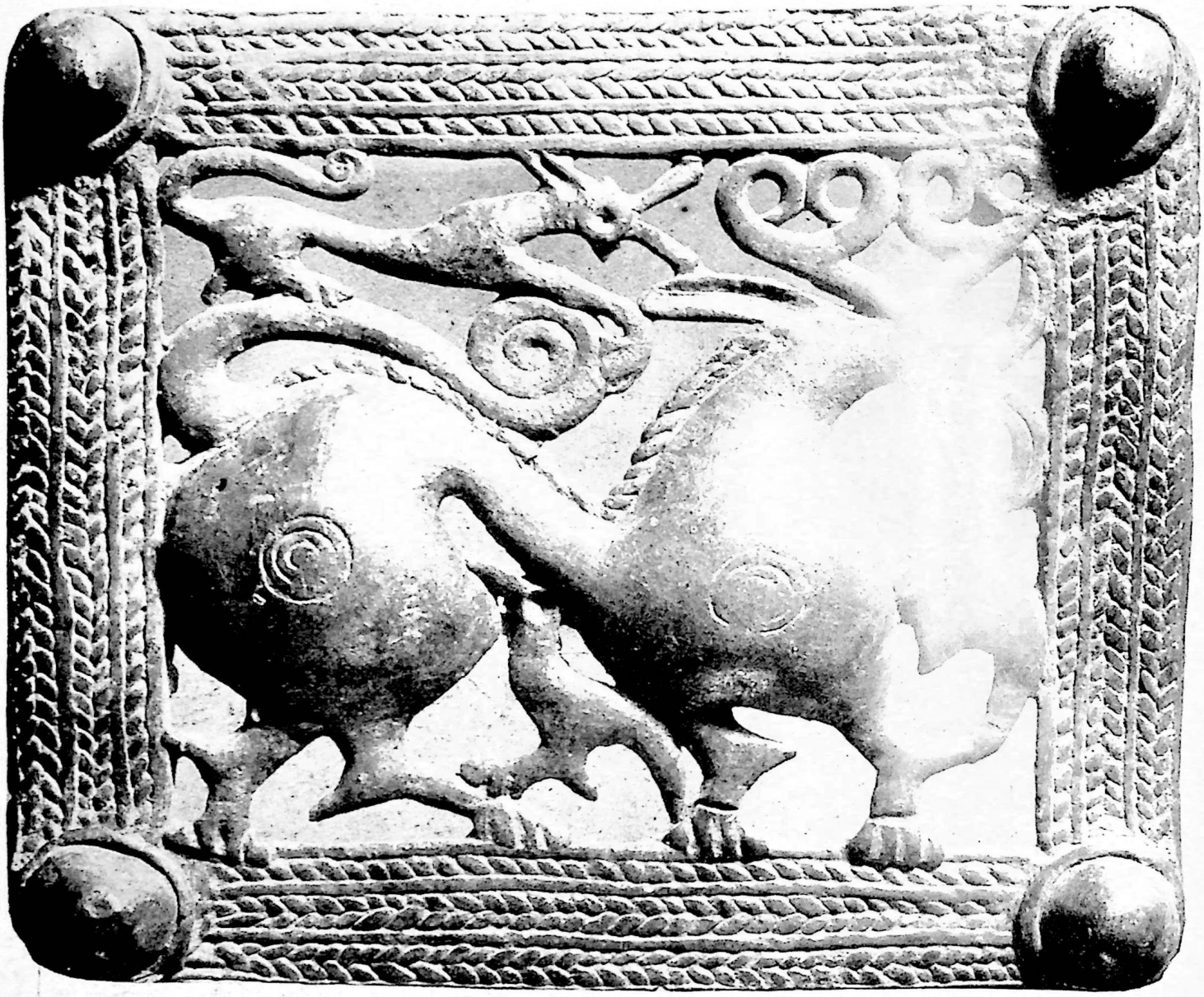

№ 74

№ 86

№ 87

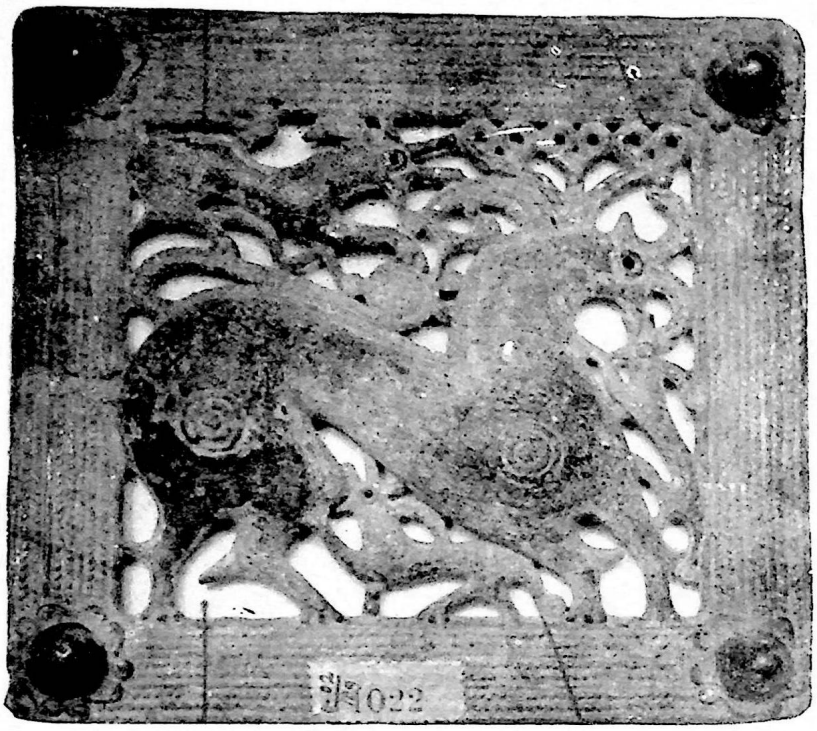

№ 95

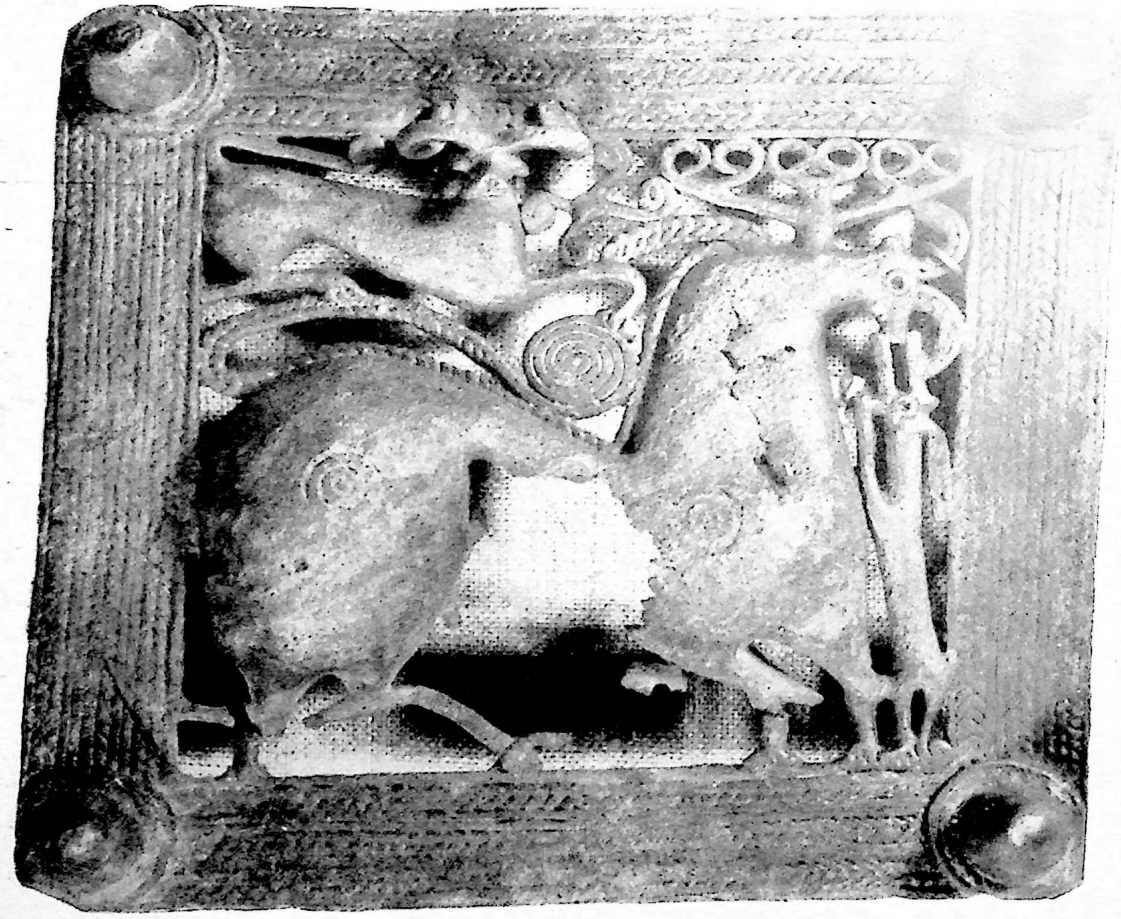

№ 109

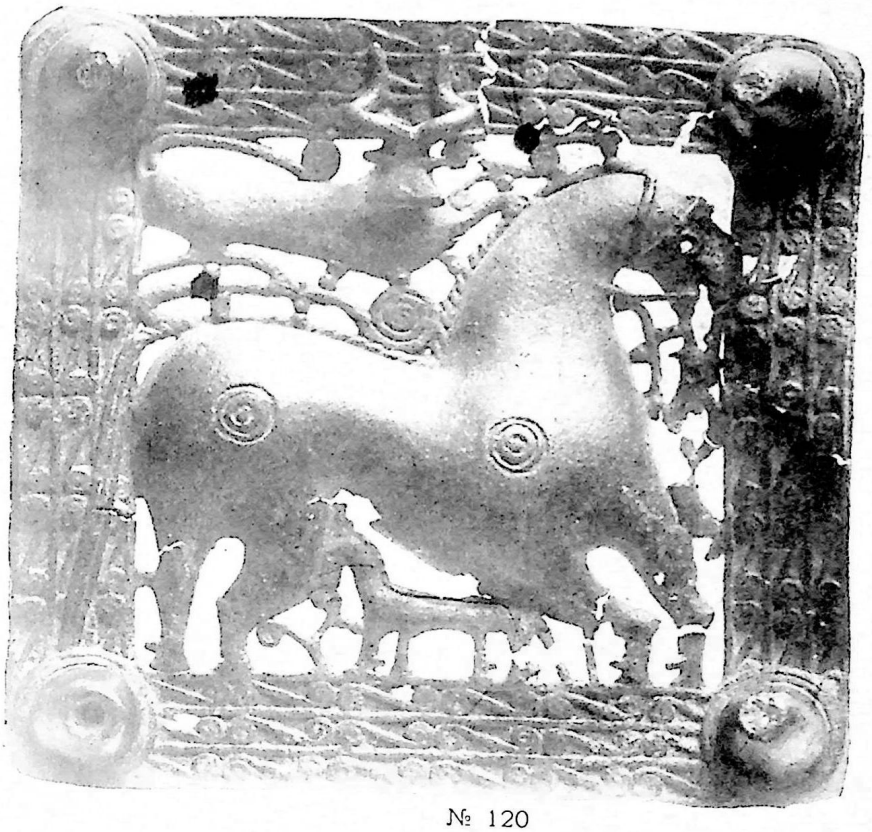

№ 120

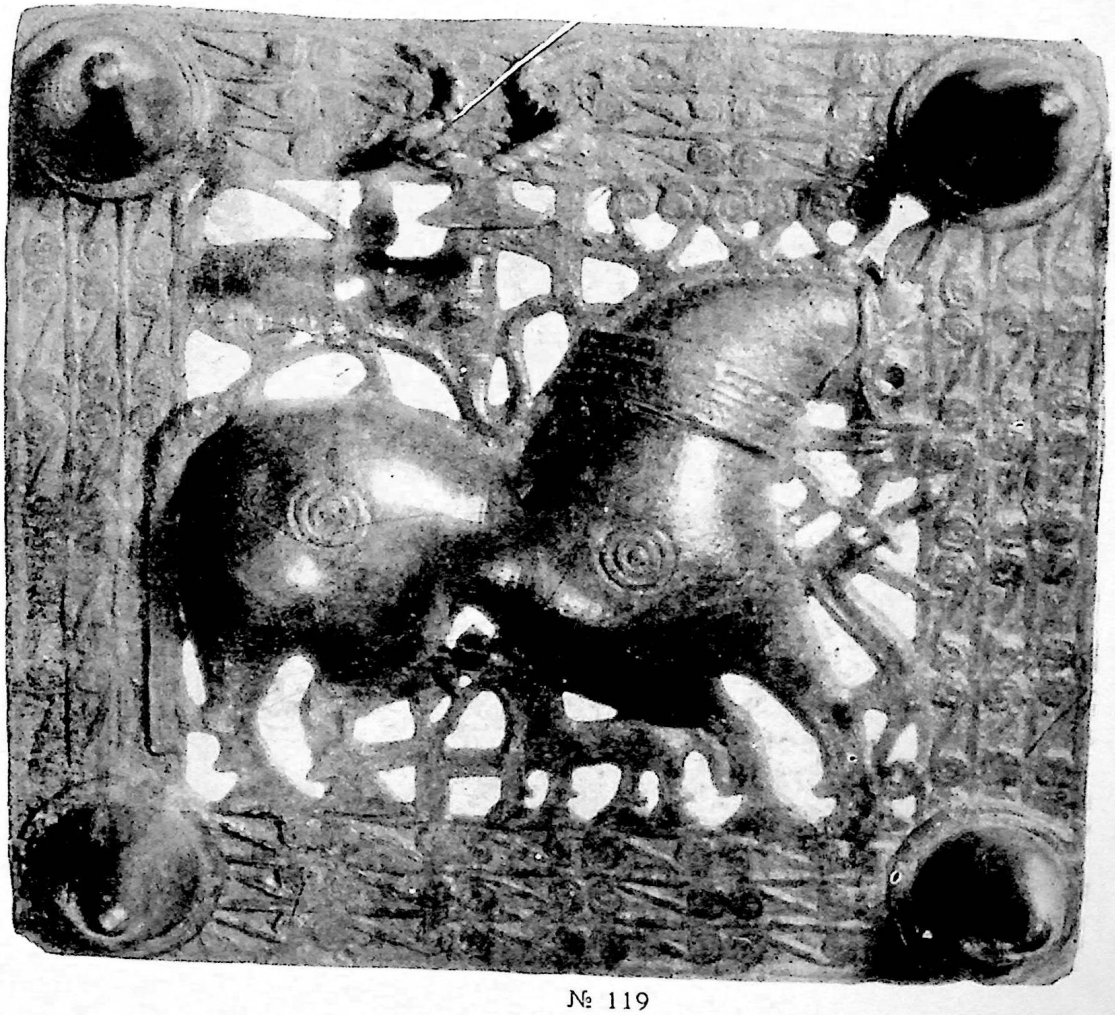

№ 119

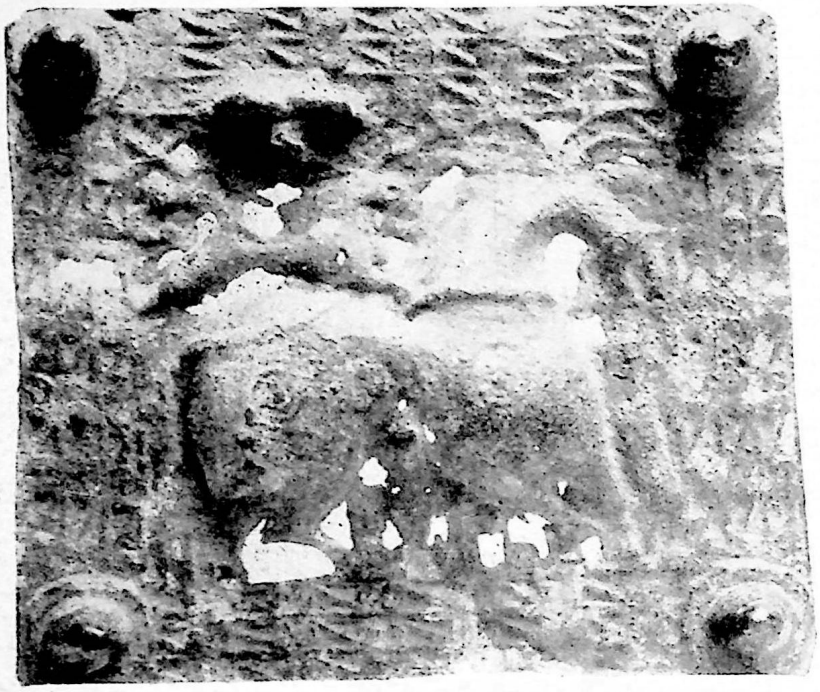

№ 121

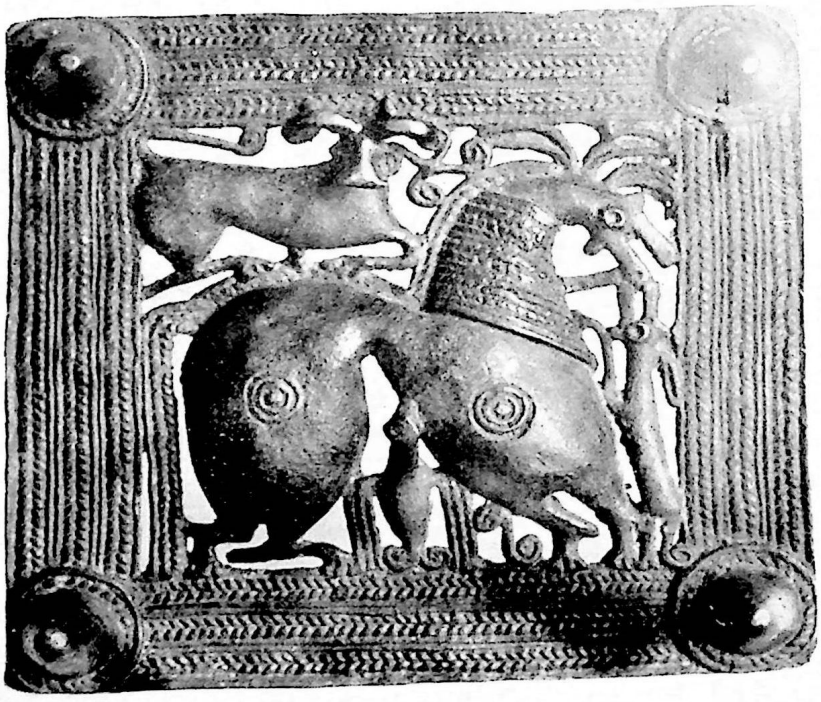

№ 124

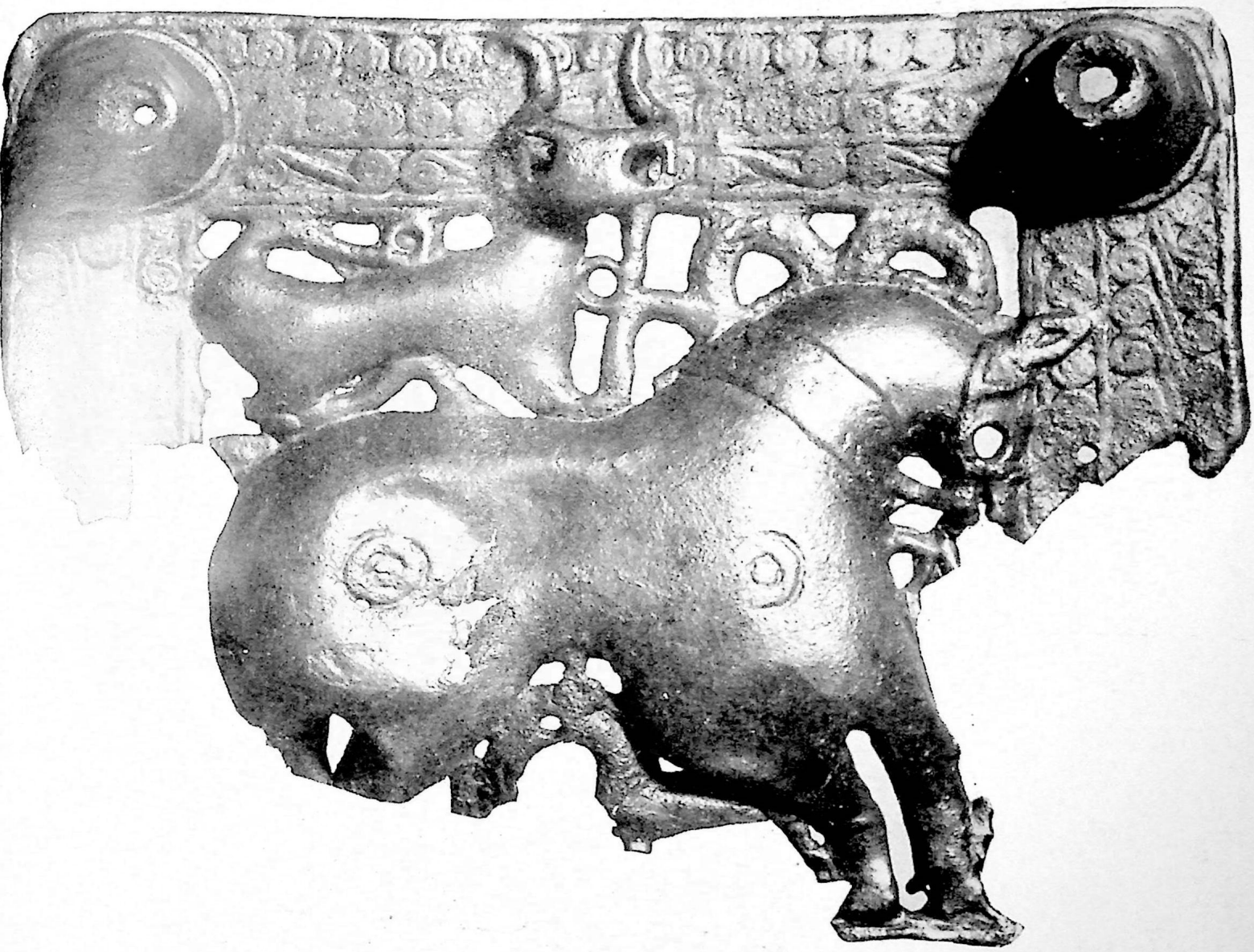

№ 134

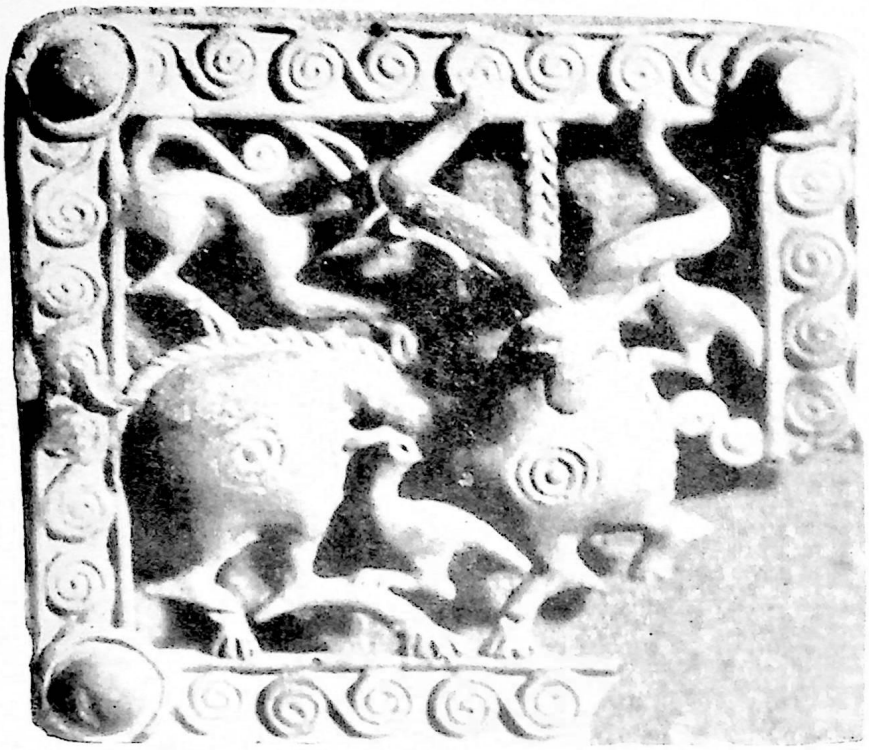

№ 147

№ 148

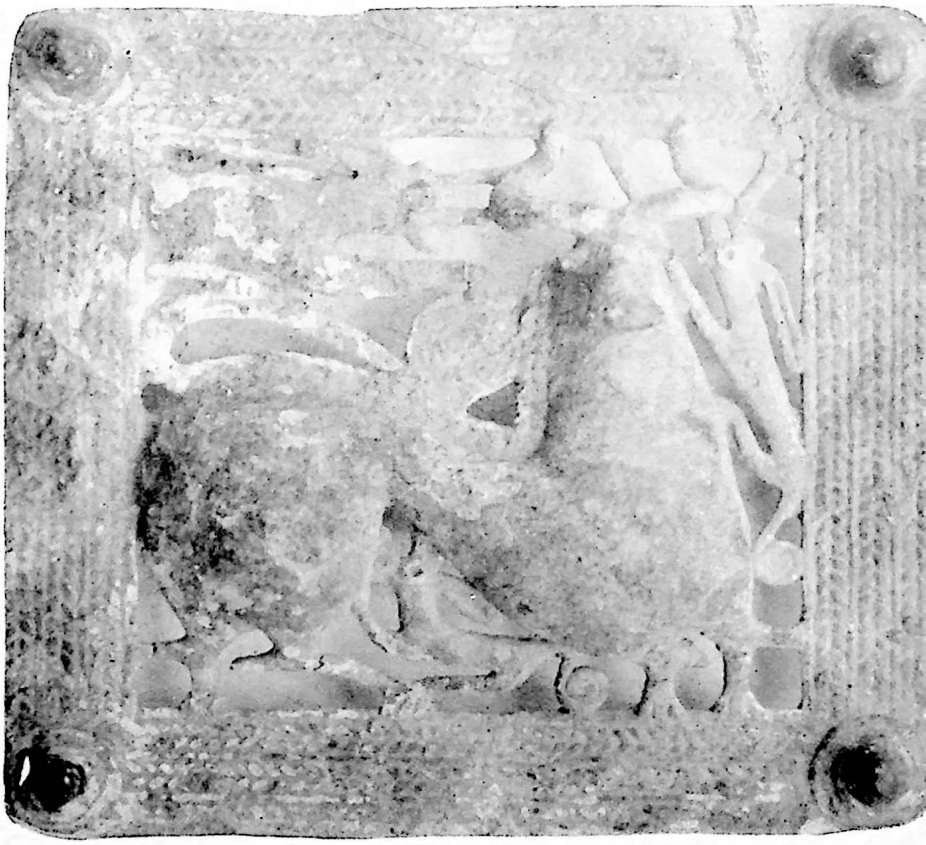

№ 146

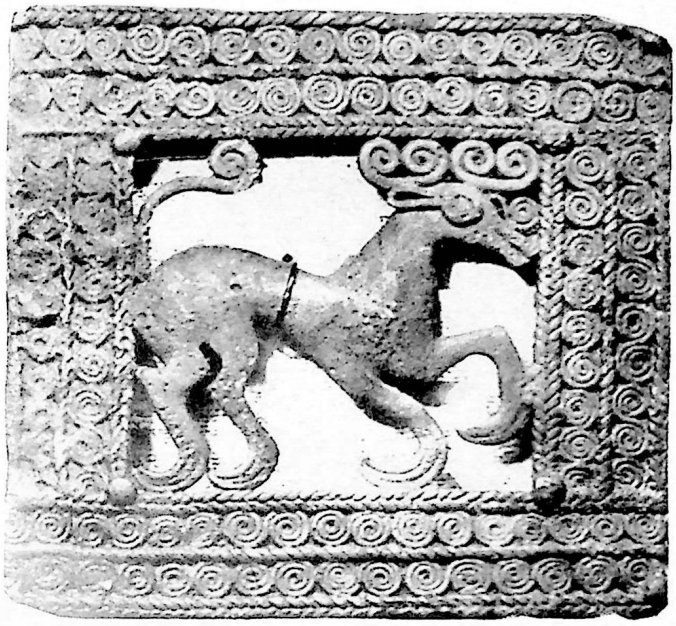

№ 158

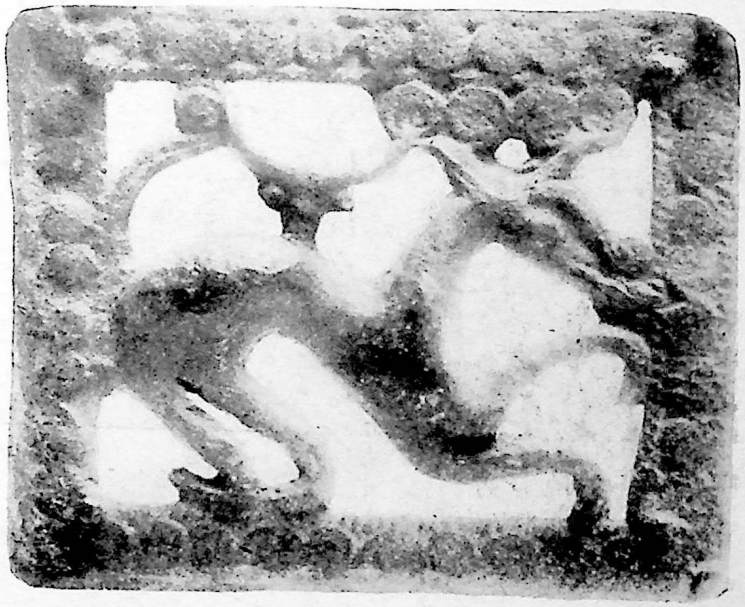

№ 159

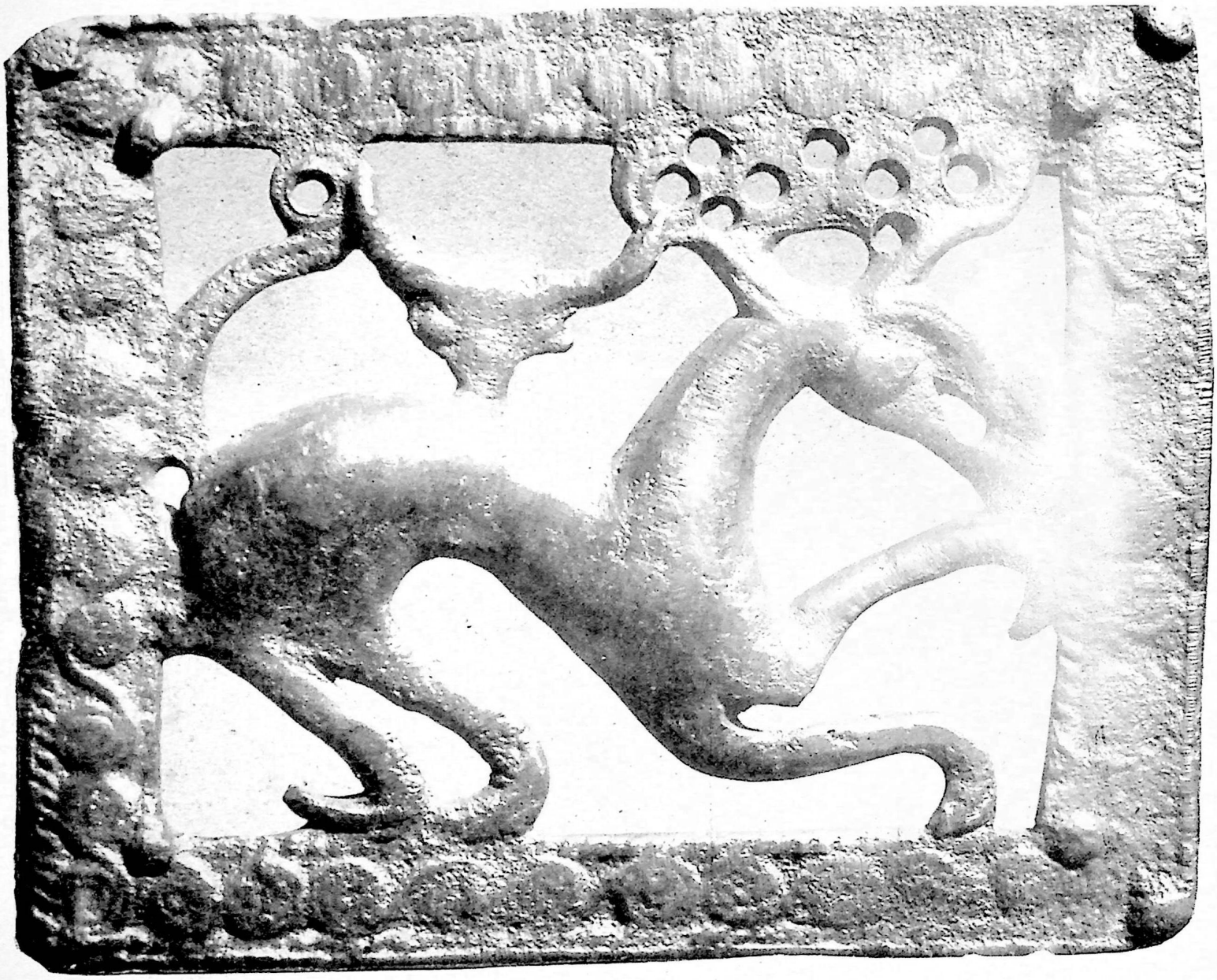

№ 160

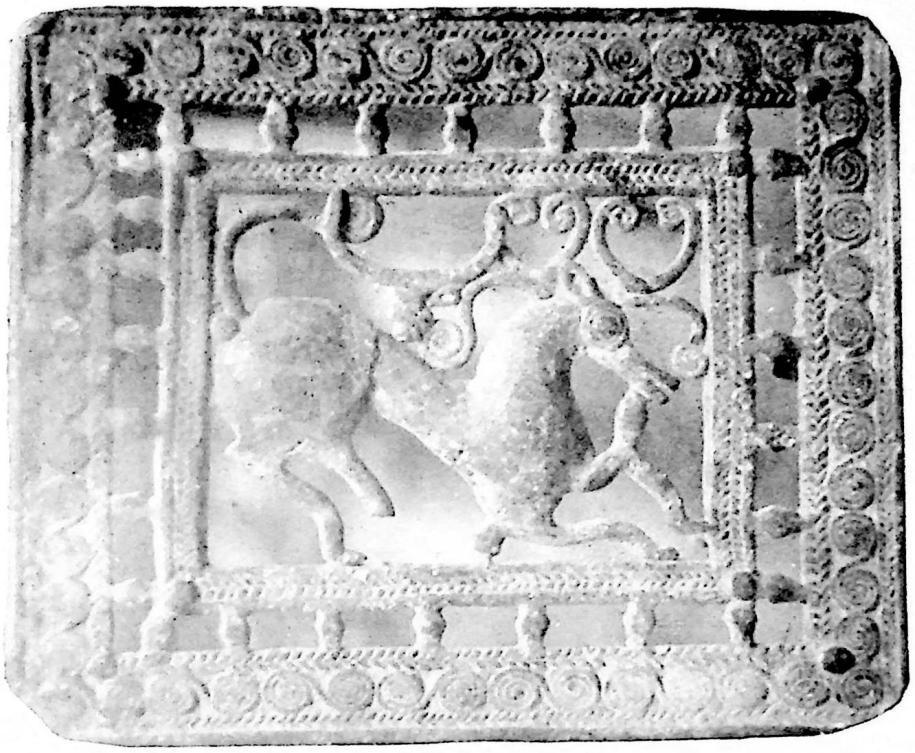

№ 163

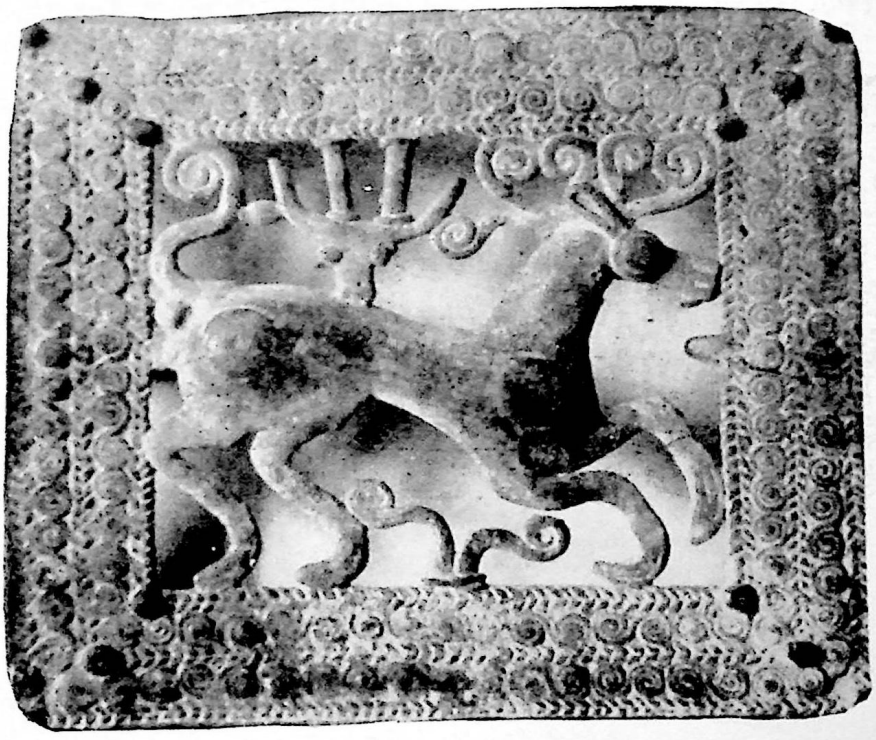

№ 162

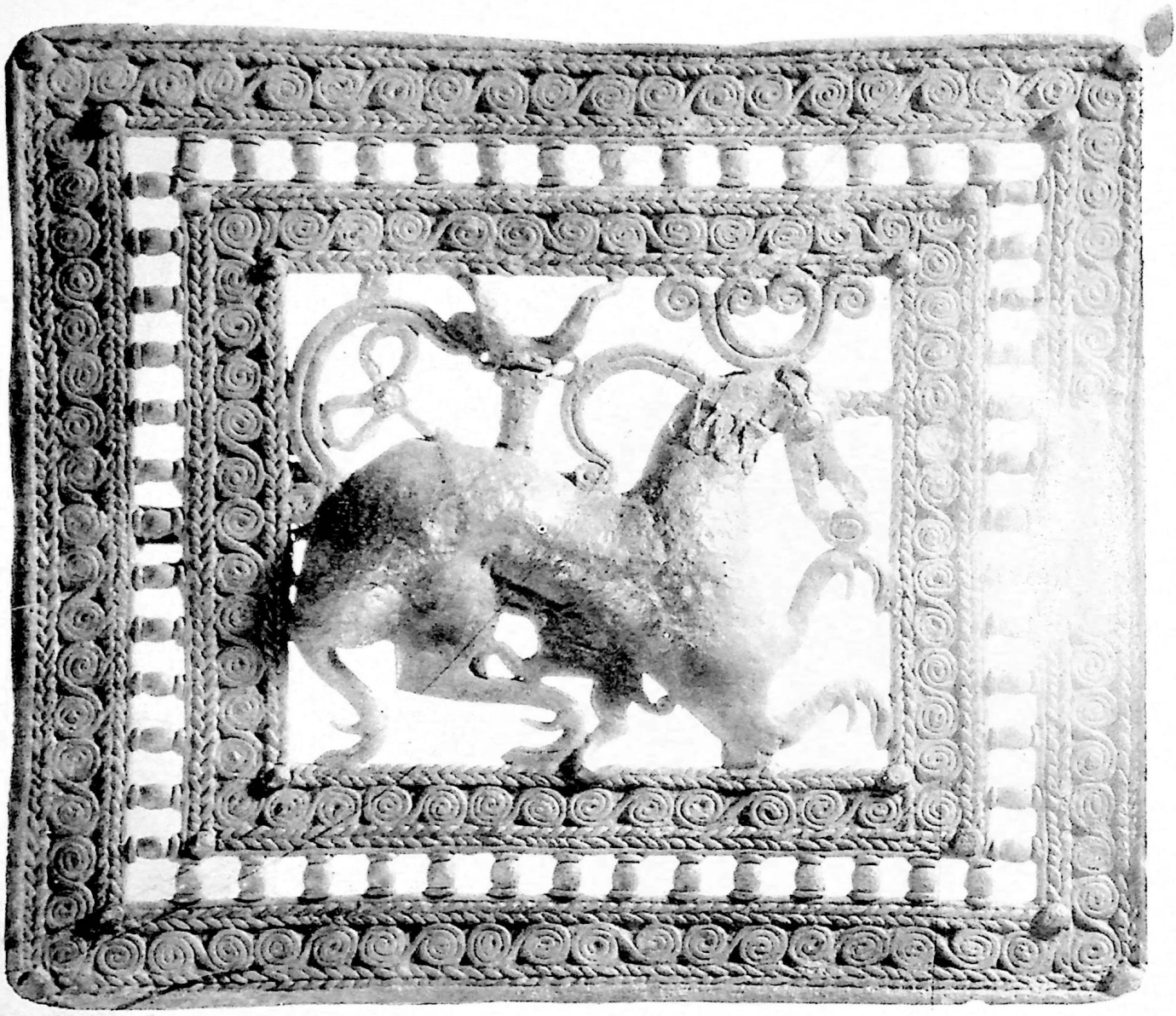

№ 164

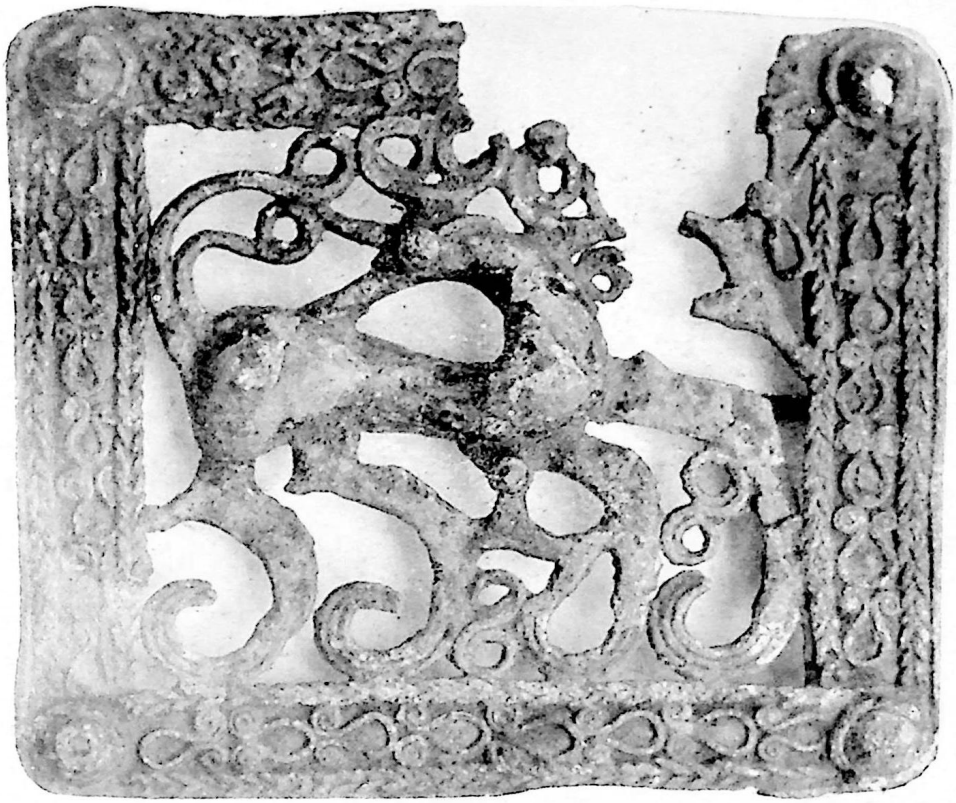

№ 167

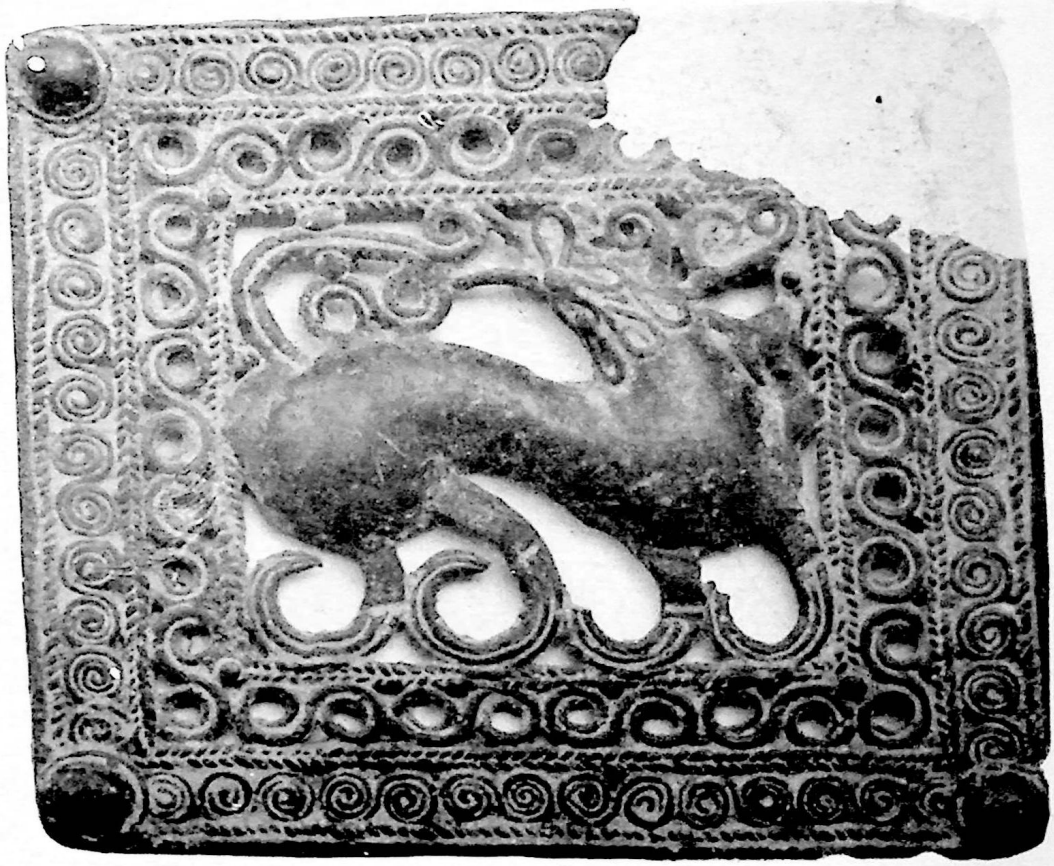

№ 168

№ 165

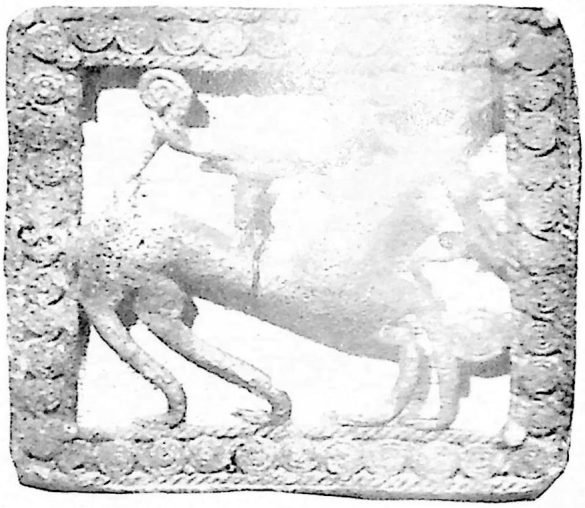

№ 166

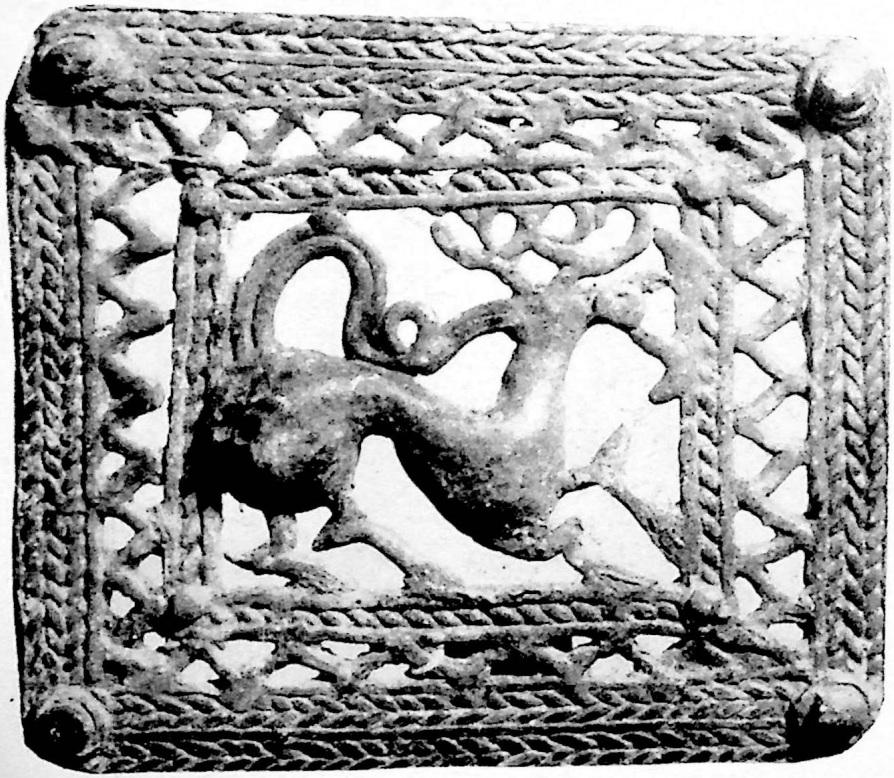

№ 171

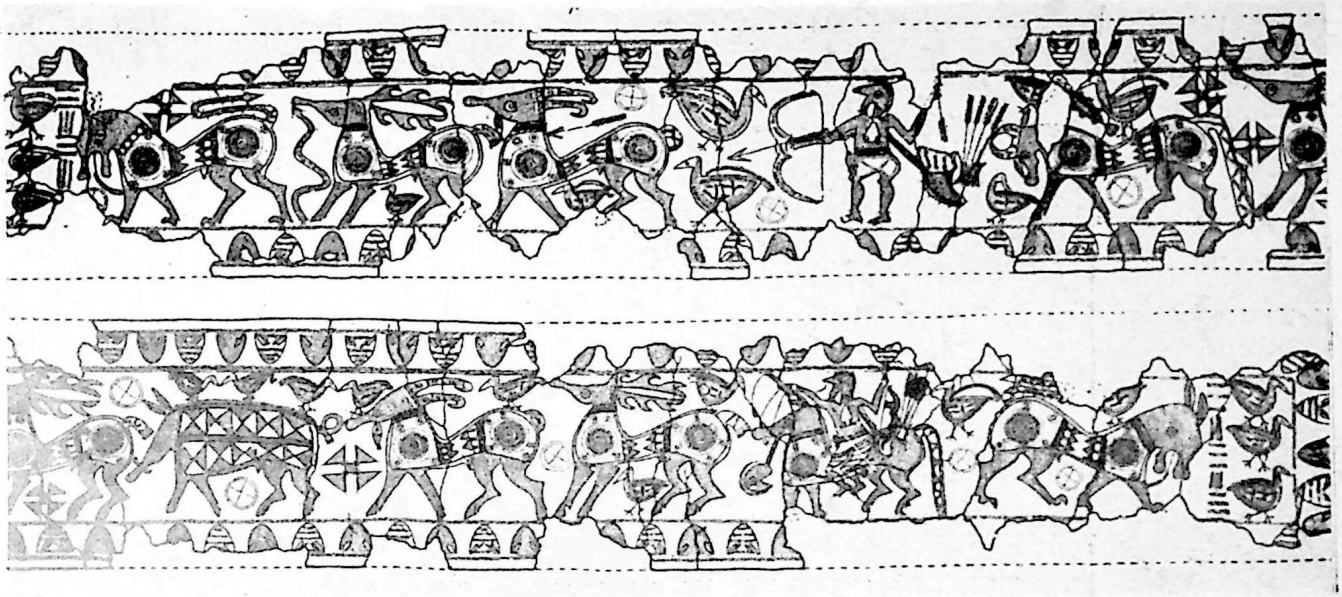

ბრინჯაოს სარტყელი (თლის სამაროვანი)

სკვითური ბალთა

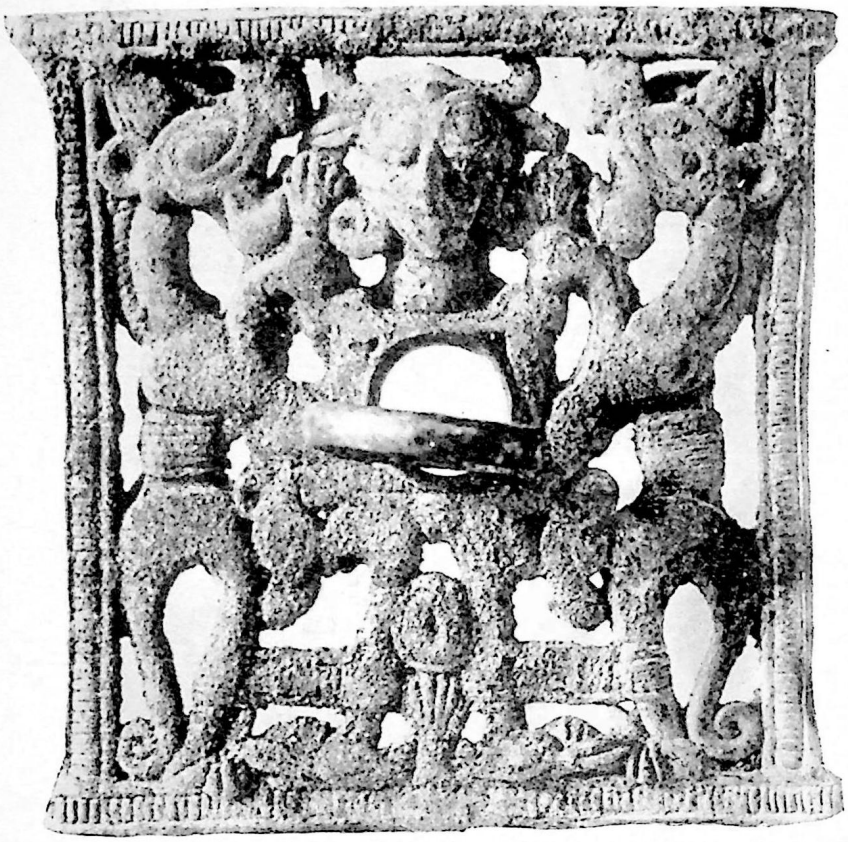

საკულტო დანიშნულების საგნები ლურისტანიდან

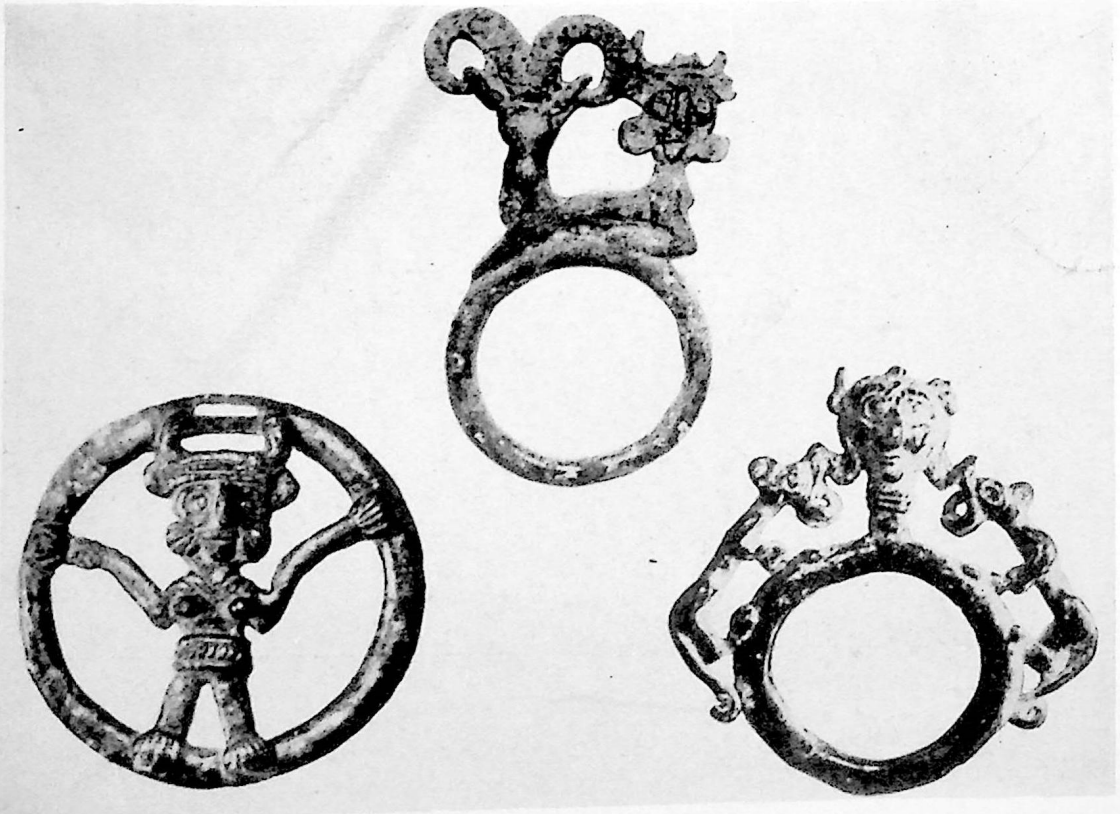

შინაარსი

წინასიტყვაობა 3
შესავალი 5
თავი პირველი. ბრინჯაოს ქართული ბალთების კლასიფიკაცია 18
I ჯგუფი 21
II ჯგუფი 24
III ჯგუფი 28
IV ჯგუფი 32
V ჯგუფი 34
თავი მეორე. ბრინჯაოს ბალთების მხატვრული სტილის საკითხები 39
თავი მესამე. ბრინჯაოს ქართული ბალთების მხატვრული დეკორის სიმბოლიკის ზოგიერთი საკითხი 58
კატალოგი 87
რეზიუმე. 117
შემოკლებათა სია 119
ტაბულების აღწერილობა 120

Хидашели Манана Шалвовна

К ИСТОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ОБРАБОТКИ БРОНЗЫ В АНТИЧНОЙ ГРУЗИИ

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ო. ჯაფარიძე
გამომცემლობის რედაქტორი რ. ფეიქრიშვილი
მხატვარი გ. ნადირაძე
ტექრედაქტორი ე. ბოკერია
კორექტორი ლ. ამაშუკელი

გადაეცა წარმოებას 28.9.71; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22.12.71;
ქაღალდის ზომა 60×90 1/8; ნაბეჭდი თაბახი 12.6;
საღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 10.17;

უე 01453; ტირაჟი 1500; შეკვეთა 1302;

ფასი 86 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси 380060, Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

IV E
2778